

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Vliv objevení Nového světa na proměny evropské
medicíny a *materia medica***

Andrea Kolářová

Plzeň 2019

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Evropská kulturní studia

Diplomová práce

**Vliv objevení Nového světa na proměny evropské
medicíny a *materia medica***

Andrea Kolářová

Vedoucí práce:

PhDr. Jana Černá, Ph.D.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2019

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2019

.....

Ráda bych poděkovala své vedoucí práce PhDr. Janě Černé, Ph.D. za odborné vedení,
za cenné rady, věcné připomínky a vstřícnost při zpracování diplomové práce.

Obsah

1	Úvod.....	1
2	Objevení Nového světa a proměny evropského vědění: Empirie ve střetu s tradicí.....	4
2.1	Otřesení statusu tradičních autorit jako důsledek objevení Nového světa	4
2.2	Sevilla jako brána do Nového světa	9
2.3	Kontext renesanční medicíny	14
2.3.1	Proměny dobové medicíny: Obrat k empirii	14
2.3.2	Střet akademické medicíny s empirickými formami medicíny Nového světa	19
2.3.3	Evropská medicína: Akademici vs. praktici.....	24
3	Obohacení evropské léčebné praxe přírodními Nového světa	29
3.1	První kontakt s novým přírodním bohatstvím.....	30
3.2	Medicínské vědění Nového světa.....	32
3.2.1	Plantas sagradas a léčebné rituály	34
3.2.2	Botanické zahrady a obchod s léčivými produkty v Novém světě.....	39
3.3	Guajak: posvátné dřevo z Nového světa	42
3.3.1	Zhodnocení významu guajaku	52
3.4	Tabák: všelék či hanebný zlozvyk?.....	53
3.4.1	Zhodnocení významu tabáku	62
3.5	Peyotl: ďáblové léčivo	64
3.5.1	Zhodnocení významu peyotlu	70
4	Závěr	72
5	Zdroje:.....	75
5.1	Prameny:	75
5.2	Sekundární:	76
6	Resumé.....	80
7	Obrazová příloha.....	82
8	Zdroje obrazových příloh.....	89

1 Úvod

Předmětem mé diplomové práce je reflexe vlivu objevení Nového světa na proměny evropské medicíny a *materia medica*. Stěžejním záměrem práce je přiblížit, jakým způsobem se proměnila a obohatila renesanční a raně novověká evropská léčebná praxe v souvislosti s objevením nových léčivých přírodních produktů Nového světa¹ a zároveň upozornit na některé kulturně-sociální problémy a předpoklady recepce či odmítnutí jednotlivých přírodnin. Dále práce obecně poukazuje na důsledky objevení Nového světa, které se promítly do širšího vědeckého diskursu raně novověké vědy.

Nově objevená území představovala pro evropský svět radikální jinakost a stala se tak předmětem jeho zájmu. Všestranné zvědavosti a touze po poznání, jež jsou pro renesanční dobu charakteristické,² nabízel Nový svět řadu podnětů, které byly evropskými učiteli a vědci následně zkoumány a objevovány především prostřednictvím zkušenosti, jelikož autoritativní texty, které byly doposud ve Starém světě stěžejním zdrojem poznatků, nebyly schopny poskytnout o nových fenoménech informace.³ Empirické zkoumání tak díky nárůstu nových podnětů z Nového světa začalo dominovat a postupně docházelo i k institucionalizaci empirických postupů (např. v sevillské *Casa de la Contratación*)⁴. Exotické přírodniny se stávaly středem zájmu zkoumání v sevillských a záhy i dalších evropských kabinetech kuriozit i botanických zahradách.⁵

Příklon k empirii byl zesílen také v důsledku přílivu a zkoumání způsobu léčby doposud neznámé nemoci (syfilis) a taktéž v souvislosti s dovozem léčivých přírodnin z Nového světa. Vzhledem k tomu, že o syfilis nepodávaly autoritativní texty informace, bylo nezbytné způsob její léčby zkoumat prostřednictvím zkušenosti.⁶ V důsledku nových fenoménů a odhalení mnoha pomýlení autoritativních textů, řada renesančních učenců

---

¹ PORTER, Roy. *Dějiny medicíny: od starověku po současnost*, s. 219.

² ŠPELDA, Daniel. *Pravda - dcera času: o původu ideje pokroku poznání*, s. 46.

³ ČERNÁ, Jana. *Očitá svědectví: Španělsko, Nový svět a změna vědeckého komunikačního paradigmatu*, s. 16, 17.

⁴ BARRERA-OSORIO, Antonio. *Experiencing nature: the Spanish American empire and the early scientific revolution*, s. 2.

⁵ ČERNÁ, Jana. *Očitá svědectví: Španělsko, Nový svět a změna vědeckého komunikačního paradigmatu*, s. 12.

⁶ WEAR, Andrew, FRENCH, Roger Kenneth, LONIE, Iain M. *The Medical Renaissance of the Sixteenth Century*, s. xii.

obrátila svou pozornost k vlastnímu zkoumání a získávání znalostí prostřednictvím vlastní zkušenosti se světem okolo sebe.

Objevení Nového světa rovněž vedlo ke kontaktu s odlišnými formami léčby a využíváním léčivých prostředků v Novém světě.⁷ V práci jsou proto reflektovány i dobové domorodé medicínské poznatky. Domorodé léčitelství bylo velmi úzce propojené s duchovní podstatou života původních obyvatel.⁸ Léčivé rostliny, které jsou v práci analyzovány, spadají do skupiny posvátných rostlin, které jsou dle domorodých kmenů hodné obdivu a uctívání a jsou využívány jako hlavní léčiva v rámci jejich medicínských konceptů.⁹ V práci je tak zkoumán i význam rostlin v kontextu religiózním a sociokulturním.

K analýze byly zvoleny guajak, tabák a peyotl jako reprezentativní léčiva, na nichž lze nadto příhodně poukázat na rozdílné způsoby přijetí produktů Nového světa v evropském prostředí. Guajak představoval velice cenné léčivo, které v raně novověké epoše poskytlo nový způsob, jakým se lze pokusit léčit smrtelné onemocnění syfilis a okamžitě se mu dostalo rychlému přijetí a šíření.¹⁰ Tabák byl vybrán vzhledem k velké diskuzi, kterou v evropském světě vyvolal a také proto, že i dnes představuje poněkud kontroverzní téma. Jako poslední je reflektován peyotl jako příklad léčiva, na které bylo v raně novověké epoše pohlíženo velice kriticky, jeho účinky byly ze strany Evropanů demonizovány a to především kvůli jeho halucinogenním vlastnostem, které Evropané nebyli schopni a ochotni vzhledem ke křesťanskému vyznání přijmout. Svou roli hrála samozřejmě také jinakost a novost, kvůli které byli mnohdy Evropané k Novému světu nedůvěřiví¹¹.

Téma bylo pojednáno v diskursu kulturních dějin vědy (medicíny) a metodologicky inspirováno současnými pracemi daného oboru. Při jeho zpracování jsem využila reprezentativní sekundární literaturu, například díla od Nancy Siraisi, Roye Portera, Antonia Barrery-Osoria, a taktéž díla zabývající se mexickým prostředím od Josého

---

⁷ SLATER, John, LÓPEZ-TERRADA, Maríaluz, PARDO-TOMÁS, José. *Medical Cultures in the Early Modern Spanish Empire*, s. 2.

⁸ RUY SANCHEZ, Alberto. *Plantas sagradas*, s. 9, 17, 20.

⁹ SCHULTES, Richard Evans, HOFMANN, Albert. *Rostliny bohů: jejich posvátná, léčebná a halucinogenní moc*, s. 14.

¹⁰ PARDO-TOMÁS, José, LÓPEZ-TERRADA, Maríaluz. *Las primeras noticias sobre plantas americanas en las relaciones de viajes y crónicas de Indias (1493-1553)*, s. 221.

¹¹ BAUER, Ralph. The Blood of the Dragon: Alchemy and Natural History in Nicolás Monardes 's *Historia medicinal*. In: SLATER, John, PARDO-TOMÁS, José, LÓPEZ-TERRADA Maríaluz. [eds.]. *Medical Cultures in the Early Modern Spanish Empire*, s. 68.

Parda-Tomáse, Angélicy Morales Sarabia, Carlose Viesca Treviñi či Alberta Ruye Sancheze.

Z pramenné literatury jsem využila staré tisky (či jejich faksimile, popř. kritické edice) španělských autorů, kteří se ať už jako lékaři Starého či Nového světa, příp. jeho kronikáři, věnovali popisu a analýze nových léčiv, tedy zaměřila jsem se především na: Nicoláse Monarda a jeho spis *Primera y segunda y tercera partes de la Historia medicinal, de las cosas que se traen de nuestras Indias Occidentales, que siruen en Medicina*, dále pak na díla Francisca Hernándezze *Antigüedades de la Nueva España* a *Historia natural de la Nueva España* či spis Sahagúna *Historia general de las cosas de Nueva España*.

Objevení Nového světa bylo jednou z příčin zesílení potřeby empirického zkoumání přírody a znamenalo velké obohacení pro evropské prostředí. Jednou z těch nejdůležitějších oblastí, která zaznamenala velký přínos po objevení nových území, byla ta medicínská a to především v důsledku dovozu řady léčivých přírodnin a jejich léčivých účinků. Má diplomová práce poskytuje reflexi recepce přírodních léčiv v evropském prostředí a detailně se věnuje třem vybraným rostlinám z Nového světa. Přirozeně by bylo možné text dále rozvíjet, zaměřit se na jiná léčiva i důkladněji prozkoumat některá sub témata, např. vlivy domorodého myšlení na myšlení evropské; práce si samozřejmě nečiní ambice na komplexní postižení problematiky.

2 Objevení Nového světa a proměny evropského vědění: Empirie ve střetu s tradicí

2.1 Otřesení statusu tradičních autorit jako důsledek objevení Nového světa

„V roce 1492 naši Španělé objevili Západní Indie¹², které nazvali Novým světem. Od tohoto roku bylo objeveno mnoho různých ostrovů a oblastí, pojmenovaných Nové Španělsko.¹³ Dané území mimo jiné oplývá obrovským přírodním bohatstvím, v podobě různých druhů stromů, rostlin, léčivých bylin, kořenů. Z nich se získávají různé šťávy a odvary, plodiny však produkují i gumu či oleje. Území poskytuje nejrůznější druhy semen, kamenů, které mají významné léčebné účinky[...]“¹⁴ Takto se o nově objevené oblasti vyjádřil sevillský lékař Nicolás Monardes (1493 - 1588) ve svém díle, nazvaném *Primera y segunda y tercera partes de la Historia medicinal, de las cosas que se traen de nuestras Indias Occidentales, que siruen en Medicina* (1565), ve kterém se věnuje léčivým plodinám Nového světa. V textu zmiňuje skutečnost, že příroda Nového světa Evropanům dosud nebyla známa a až díky času, který je „objevitelem všech věcí“, jsme schopni odhalit i to, co doposud zůstávalo starým autorům (*los antiguos*) neznámé a cizí.¹⁵

Nově objevená území v evropském prostředí přirozeně vzbudila zvědavost a touhu po poznání a získání bohatství (materiálního a taktéž intelektuálního), které tato území poskytují. Střet s novými oblastmi vedl k setkáním s naprosto neznámými a odlišnými světy a jejich přírodou. Vzdělanci Starého světa standardně při poznávání přírody vycházeli z antických autorit a jejich textů, jež pro ně představovaly základní zdroje a východiska pro zkoumání skutečnosti. Když se však Evropané dostali do přímého

---

¹² Indias Occidentales tj. Západní Indie: Termín užívaný pro Ameriku, v tomto smyslu též užíváno Indias, Indie, tj. Amerika.

¹³ Oblast střední Ameriky a Filipín.

¹⁴ MONARDES, Nicolás. *Primera y segunda y tercera partes de la Historia medicinal, de las cosas que se traen de nuestras Indias Occidentales, que siruen en Medicina*, 1r-2v.

¹⁵ Tamtéž, 2v. Bacon také poukazuje na potřebu odhalit to, co se starým autorům doposud nepodařilo. Dle něj je třeba si uvědomit, že bychom neměli tolik přeceňovat doposud objevené a neprojevoval tak starým autorům přílišnou úctu a obdiv. Nejvíce toho bylo dle něj načerpáno od Řeků, ale to byla věda ještě ve věku dětství, takže dosud neschopná přinést plody. Bacon tak poukazuje na to, že staré autory lze interpretovat jako mladé, co se týče jejich množství zkušeností a poznatků a tím relativizuje starověké poznatky. Důraz je tak kladen na období novověku a požadavku nových poznatků a zkušeností (BACON, Francis. *Veliké obnovení věd*, Předmluva, in: *Nové organon*, s. 46).

kontaktem s něčím, co neznali, o čem dříve nečetli a nikdy dříve nespátřili, s oblastmi, které pro ně byly zcela neznámé a nové, nebylo již možné využít pouze dosavadních poznatků a znalostí nacházejících se v autoritativních dílech. Na přírodu Nového světa se nedaly aplikovat poznatky nalezené v tradičních textech, jako tomu bylo v případě přírody světa Starého. Jelikož nebylo možné se opřít o poznatky tradičních autorit a vycházet tak z jistých a ověřených znalostí, bylo nezbytné využívat primárně vlastní zkušenosti jako hlavní zdroje poznání. Objevení Nového světa však také odhalilo značné nedostatky ve starověkých znalostech o přírodě. Vědění antických autorit představovalo řadu poznatků, proti kterým se dalo při empirickém zkoumání přírody Nového světa vymezit a poukázat na mezery významných antických autorit a jejich textů. Postupně tak slábl koncept dominantního postavení antických spisů a obecně významu knih jako nepřekonatelného zdroje poznání.¹⁶

Na mezery ve znalostech starověkých autorů poukazuje také Peter Harrison ve svém díle *The bible, Protestantism and the Rise of Natural Science*. Přichází s myšlenkou, že šestnácté století bylo svědkem neodvratitelného rozpadu harmonie, která existovala mezi tradičními autoritami a spolu s tím souvisejícího nevyhnutelného úpadku jejich prestiže. Jeden z důvodů, proč se tomu tak stalo, byla mimo jiné také skutečnost, že v důsledku zámořských objevů se v antických textech o přírodě odkryly ohromné mezery (*enormous gaps*), které bylo možno zaplnit jen zkoumáním přírody.¹⁷ Všeobecně lze říci, že na omyly a neúplnost antických tradičních textů poukazuje většina autorů, kteří se zabývají významem objevení Nového světa pro soudobé vědění. Je nutno zmínit, že na uvedenou skutečnost upozorňovali učenci již v prvních letech po objevení Nového světa. Přicházeli s myšlenkou, že tradiční starověké vědění je již nedostatečné při výkladu soudobého světa.¹⁸

Setkáváme se s kritickou reflexí poznatků antických autorů v dílech mnoha renesančních učenců. Na pomýlení antických spisů bylo poukázáno například španělským jezuitským misionářem Josém de Acostou (1540-1600) a obecně jezuitskými zápiskami. José de Acosta byl univerzitně vzdělaný člověk, který napsal

---

¹⁶ ČERNÁ, Jana. *Očitá svědectví: Španělsko, Nový svět a změna vědeckého komunikačního paradigmatu*, s. 16, 17.

¹⁷ HARRISON, Peter. *The bible, Protestantism and the Rise of Natural Science*, s. 70.

¹⁸ ČERNÁ, Jana. *Dál a dál za Herkulovy sloupy: přírodní tajemství nového světa a španělská renesanční filosofie a věda*, s. 29. Jako příklad můžeme jmenovat milánského humanistu Pedra Mártina de Angleria, který disponoval znalostmi antických autorů. Působil ve službách španělských králů a stal se také členem Rady pro Indie (ČERNÁ, Jana. *Dál a dál za Herkulovy sloupy: přírodní tajemství nového světa a španělská renesanční filosofie a věda*, s. 29).

jednu z neoriginálnějších historií Indií a jeho setkání s americkým kontinentem a následné pozorování způsobilo významný střet mezi texty autorit, které znal a jeho vlastní zkušeností. Jeho poznatky z cest odporovaly názorům největších antických filozofů.¹⁹ Acosta přímo poukazyval na chybnou informaci, kdy antičtí autoři (Aristoteles, Plinius, Parmenidés) předpokládali, že zóna pod rovníkem, tudíž horký pás (*zona torrida*) je kvůli velkému horku neobyvatelná, Acosta však empiricky vyhodnotil tuto oblast jako velice úrodnou a osídlenou nejen lidmi ale také zvířaty.²⁰

Tento vzdělaný Evropan, který byl od dětství veden k tomu, aby věřil ve vědění, které mu poskytují antická díla, poznal, že jsou také plná omylů. Řada učenců byla přesvědčena o neochvějných poznatcích nalézajících se v autoritativních textech, kterými byla Bible, historická díla Řeků a Římanů a díla vysoce vážených filozofických autorit. Setkání mezi Evropou a Amerikou však skýtalo obrovské množství „nevyhovujících skutečností“ v souvislosti s uhlazenými teoriemi, které byly prezentované v autoritativních knihách. Zámořské objevy tak postupně zbavovaly knihy jejich aury úplnosti a neotřesitelných poznatků. Starověké autoritativní texty sloužily jako nástroje, ale současně i jako překážky pro intelektuální zkoumání nových světů. V důsledku ztráty autority těchto dlouhověkových poznatků, které odporovaly zkušenosti, se učení myslitelé pokoušeli o revidování znalostí. S nevyhovujícími skutečnostmi, které zničily autoritu uznávaných teorií, přišli především dobyvatelé, objevitelé a námořníci.²¹ Kromě Josého de Acosty lze uvést ještě mnoho dalších učenců, který tváří tvář zkušenosti přišli na omyly dosavadních spisů. Řadí se mezi ně také například španělský lékař Francisco Hernández de Toledo (1514-1587).²²

Kriticky se o poznatcích antických autorů vyjadřoval také humanista a kronikář Indií Lopéz de Gómara (1511-1566). Napsal spis *Historia General de las Indias*, (1552) v němž se proti nim negativně vymezuje. Ohledně problému obyvatelnosti horkého

---

¹⁹ GRAFTON, Anthony, SIRAI, Nancy G., SHELFORD, April. *New worlds, ancient texts: the power of tradition and the shock of discovery*, s. 1.

²⁰ ACOSTA, José. de. *Historia natural y moral de las Indias*, 25v. Srov. GRAFTON, Anthony, SIRAI, Nancy G., SHELFORD, April. *New worlds, ancient texts: the power of tradition and the shock of discovery*, s. 1.

Na tento rozpor znalostí získaných z Aristotela a z vlastní zkušenosti ohledně horkého pásu již dříve poukazuje Amerigo Vespucci (ČERNÁ, Jana. *Očitá svědectví: Španělsko, Nový svět a změna vědeckého komunikačního paradigmatu*, s. 33).

²¹ GRAFTON, Anthony, SIRAI, Nancy G., SHELFORD, April. *New worlds, ancient texts: the power of tradition and the shock of discovery*, s. 2-27.

²² VIESCA TREVIÑO, Carlos, MARTÍNEZ CORTÉS, Fernando. *Plantas medicinales americanas. Su injerto en la medicina hipocrática*, s. 186. Hernándezovy poznatky získané v Novém světě neodpovídaly názorům a informacím Dioscorida.

pásu (*zona torrida*) tvrdil, že se všichni antičtí autoři, stejně tak jako křesťanští filosofové mylili. Další jeho kritika antické tradice souvisí s antickou představou tvaru Země. Zdůrazňoval obeplutí zeměkoule jako důkaz pro kulatý tvar Země, uvedený poznatek je také v rozporu s antickým věděním, a bylo tak poukázáno na nevědomost antických autorit.²³

Využívání empirie jako způsobu poznávání skutečnosti začalo vévodit oproti teoretickým poznatkům antických autorit, které se vyznačovaly nejen absencí informací, ale také řadou pomýlení. V renesančním období tak můžeme zaznamenat narůstající zájem o empirické zkoumání přírody, které se stávalo i primárním zdrojem poznání.²⁴ Na druhou stranu je však potřeba zmínit, že stále přetrvávala snaha, v rámci které se renesanční učenci pokoušeli poznatky získané z Nového světa začlenit do stávajících paradigmat (například Fernández de Oviedo, který poznatky srovnává s texty Plinia).²⁵

Nový svět pro Evropany představoval neprozkoumanou oblast, která mohla skýtat řadu krás a bohatství hodných obdivu. O této dosud neprozkoumané oblasti se vyjadřuje již zmiňovaný sevillský lékař Nicolás Monardes. Nově objevená území dle něj nabízejí nové podněty pro zkoumání přírody, zmiňuje se nejen o nejrůznější flóře ale také fauně. Monardes píše o velkém bohatství, kterými Západní Indie disponují a které by lidstvu mohlo sloužit k obrovskému užítku.²⁶ Jeho spis poskytuje rozsáhlý výčet přírodnin, které lze využít při léčbě nejrůznějších onemocnění. Vylodění Kryštofa Kolumba na březích Hispanioly²⁷ a objevení Nového světa tak představovalo obrovský krok pro rozšíření spektra léčivých přírodnin, které dosud, jak zdůrazňoval lékař Nicolás Monardes, evropské populaci nebyly známy a které jsou obdařeny obrovskými léčivými vlastnostmi.²⁸ Dle Monarda bylo objevení Nového světa hodnotné právě díky získání nových léčivých plodin, které se tam nacházely. Dokonce se mu zdály hodnotnější než nerostné bohatství Nového světa, jelikož zdraví bylo dle něj drahocennější než jakékoliv

---

²³ ČERNÁ, Jana. *Dál a dál za Herkulovy sloupy: přírodní tajemství nového světa a španělská renesanční filosofie a věda*, s. 31.

²⁴ DEBUS, Allan. *Man and Nature in the Renaissance*, s. 7.

²⁵ ČERNÁ, Jana. Problémy interpretace renesančního vědění: empirie vs. tradice v renesanční kultuře. In: *Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni*, s. 21. S Pliniem pracoval také Hernández, který se věnoval jeho překladu (ČERNÁ, Jana. *Očitá svědectví: Španělsko, Nový svět a změna vědeckého komunikačního paradigmatu*, s. 59).

²⁶ MONARDES, Nicolás. *Primera y segunda y tercera partes de la Historia medicinal...*, 2 r.

²⁷ Dnešní Dominikánská republika a Haiti

²⁸ MONARDES, Nicolás. *Primera y segunda y tercera partes de la Historia medicinal...*, 2v – 2r.

jiné jmění.²⁹ Je však ale jasné, že Evropané měli zájem o všechno z Nového světa, co by jim mohlo přinést užitek, bohatství či moc a tak dobývali, objevovali a zkoumali novost přírodního bohatství.

Dobytí nových území znamenalo střetnutí naprosto odlišných lidských populací, které se nikdy dříve neselekaly, což znamenalo velký problém z mnoha hledisek (jazykové bariéry, nesourodé chápání a vidění světa kolem nich, jiné způsoby uvažování a praktického jednání, rozdílné způsoby života a mimo jiné i odlišné lékařské praktiky)³⁰. Renesančně smýšlející Evropané projevovali o neznámé prostředí všestranný zájem vlastní renesanční epoše. Renesanční lidé měli tendenci aktivně poznávat svět, vydávali se do přírody, zkoumali ji a shromažďovali přírodní produkty. Svět (potažmo příroda) byl chápán jako předmět lidského zkoumání, byl stvořen Bohem, aby byl člověkem pozorován a jeho tajemství odhalováno pro jeho potřeby a prospěch.³¹ (Apel na potřebu empirického pozorování přírody je příznačný pro renesanční dobu a především potom pro období novověku (Bacon).³²)

Renesančnímu smýšlení byl tento antropocentrismus vlastní. Jednalo se o představu, že svět je stvořený pro člověka k jeho využití a pro jeho účely.³³ Člověk smyslově poznával svět a spoléhal na vlastní zkušenost,³⁴ která byla v případě objevení Nového světa stěžejním zdrojem poznání. V důsledku objevení nových území tak jinými slovy docházelo k vývoji jednoho z klíčového prvku moderních epistemologických postupů, čímž je právě empirické pozorování. Četné zprávy a popisy Nového světa spolu se zvýšeným oběhem přírodnin z nově objevených území napomohly k vytvoření této empirické tradice, která vyústila k nutnosti přerušit pozdně středověkou

---

²⁹ MONARDES, Nicolás. *Primera y segunda y tercera partes de la Historia medicinal...*, 2v. Srov. GRAFTON, Anthony, SIRAI, Nancy G., SHELFORD, April. *New worlds, ancient texts: the power of tradition and the shock of discovery*, s. 162.

³⁰ Srov. GREENBLATT, Stephen. *Podivuhodná vlastnictví: zázraky Nového světa*, s. 72. Vylodění evropských dobyvatelů na březích Karibiku znamenalo střet s naprosto neznámou populací, a tím pádem byly všechny důvěrně známé postupy odsunuty a nebylo možno je aplikovat. Ze světa, ve kterém měly smysl, byly přesunuty do světa neznámého, kde již fungovat nemohly. Greenblatt poukazuje na nutnost zbavit se stereotypního nazírání, formulí a gest, jelikož v této nové situaci a prostředí působily podivným dojmem. Důvěrná známost je zde odstraněna a již nefunguje (GREENBLATT, Stephen. *Podivuhodná vlastnictví: zázraky Nového světa*, s. 72,73).

³¹ ŠPELDA, Daniel. *Pravda - dcera času: o původu ideje pokroku poznání*, s. 46., ČERNÁ, Jana. *Očitá svědectví: Španělsko, Nový svět a změna vědeckého komunikačního paradigmatu*, s. 44.

³² DEBUS, Allan. *Man and Nature in the Renaissance*, s. 7, 8.

³³ ŠPELDA, Daniel. *Pravda - dcera času: o původu ideje pokroku poznání*, s. 43.

³⁴ FLOSS, Pavel. *Proměny vědění*, s. 168. V renesanci lidé věřili svým smyslům a v poznání světa a přírody je používali. Neměli představu, že je smysly klamou, ale naopak pomocí smyslů odhalovali krásu skutečnosti (Floss, *Proměny vědění*, s. 168).

a humanistickou závislost znalostí na textových interpretacích a exegezích. Postupně též začalo docházet k institucionalizaci těchto empirických postupů, a to pod záštitou španělských veličenstev, například v *Casa de la Contratación* (v českém překladu „Dům obchodu“) ve španělské Seville či Radě pro Indie (*El Real y Supremo Consejo de Indias*).³⁵

2.2 Sevilla jako brána do Nového světa

Casa de la Contratación byla institucí, která byla zřízena ve španělské Seville na počátku šestnáctého století (roku 1503). Byla místem, kde se shromažďovaly informace předkládané lidmi, kteří přicházeli se znalostmi o Novém Světě a poskytovali i vzácné produkty, které tam našli.³⁶ *Casa* se stala centrem nových podniků a bádání. Mezi královskými institucemi (*Casa de la Contratación*, Rada pro Indie) a skupinami královských úředníků, lékařů, obchodníků, dobyvatelů, mořeplavců a mnichů ve Španělsku kolovaly v průběhu šestnáctého století informace o přírodninách z Nového světa i spolu s jejich vzorky.³⁷

Je všeobecně známo, že evropští přírodní filozofové během tohoto období rozvíjeli různé způsoby zkoumání objevů z Nového Světa. Empiričtí vědci ze šestnáctého století začali opouštět tradiční vědecké přístupy dominující ve středověkých autoritativních textech a upřednostňovali empirické metody pro porozumění přírodnímu dění. Nový svět byl zdrojem značného bohatství a král Filip II. pokračoval v otcově politice podpory jak obchodních, tak i vědeckých aktivit, které byly založeny na empirickém

---

³⁵ BARRERA-OSORIO, Antonio. *Experiencing nature: the Spanish American empire and the early scientific revolution*, s. 1, 2.

³⁶ HERNÁNDEZ-ESTEVE, Esteban. “The Accounting Historians Journal.” *The Accounting Historians Journal*, vol. 25, no. 1, 1998, s. 163. *Casa de la Contratación* se postupně stala centrem mnoha disciplín, které se v této instituci pod záštitou španělského krále rozvíjely. Lze říci, že tato instituce také umožňovala velice specifický druh kooperace a komunikace. Nejdříve však měla *Casa de la Contratación* pouze obchodní a administrativní charakter, později se její působení rozrůstalo a došlo k rozšíření o další vědecké aktivity včetně vzniku katedry mořeplaveckého umění a kosmografie (ČERNÁ, Jana. *Očitá svědectví: Španělsko, Nový svět a změna vědeckého komunikačního paradigmatu*, s. 101-103).

³⁷ BARRERA-OSORIO, Antonio. *Experiencing nature: the Spanish American empire and the early scientific revolution*, s. 1,2. Španělský příspěvek k vývoji vědy tedy spočíval spíše v institucionalizaci empirických postupů než v teoretickém vývoji vědy. Tento rozvoj přicházel až v sedmáctém století v Anglii, Holandsku a Francii a koncem sedmáctého století ve Španělsku. Empirická věda byla tedy původně produktem obchodní a imperiální expanze a poté, co byla institucionalizována, sloužila zájmům říše (BARRERA-OSORIO, Antonio. *Experiencing nature: the Spanish American empire and the early scientific revolution*, s. 2).

studiu přírody. Další státy jako Itálie, Francie a Anglie se neustále zajímaly o aktivity Španělska v Novém světě, zejména o ty vědecké.³⁸

V důsledku objevení Nového světa vznikla potřeba praktického porozumění přírodnímu světu prostřednictvím založení institucí, postupů a mechanismů, které se zabývaly zkoumáním přírody, mapováním nových zemí a oceánu a shromažďováním komodit, kuriozit a informací. Obchodní a imperiálně budovaná kultura tohoto období legalizovala vznik nových empirických praktik nové vědy a také především politická a obchodní expanze vytvořila podmínky pro realizaci empiricky budovaného vědění, které nebylo závislé na textových autoritách. Zkušenost samozřejmě vždy hrála roli při ověřování poznatků, ale v rámci poznání získaného zkoumáním neznámé oblasti v kontaktu s odlišnými kulturami v Novém světě, představovala naprosto stěžejní zdroj poznatků a to mnohem důležitější než samotná autorita klasických zdrojů.³⁹

V medicínském diskursu začaly taktéž vévodit empirické postupy a zkoumání jako důsledek dovozu doposud neznámých rostlin a léčiv z Nového světa. Léčivé rostliny, které nebyly dosud spatřeny, bylo nutné zkoumat experimentálně⁴⁰, jelikož tradiční texty o nich informace nepodávaly, takže se z původní koncepce humorální fyziologie postupně vyvíjela empirická věda.

Sevilla se stala vlivným evropským střediskem a to především díky svému privilegovanému statusu přístavu, ve kterém byly regulovány a řízeny všechny příplouvající lodě s příchozím materiálem z Nového světa (obr. 1). *Casa de la Contratación* dohlížela na tuto cirkulaci a různé záležitosti s ní spjaté na základě

---

³⁸ BARRERA-OSORIO, Antonio. *Experiencing nature: the Spanish American empire and the early scientific revolution*, s. 3-5.

³⁹ Tamtéž, s. 6-15. I pro oblast kosmografie představovala zkušenost stěžejní zdroj informací, jelikož díky nově získaným poznatkům ohledně oblasti Nového světa, docházelo k neustálé aktualizaci vzorové mapy Západních Indií. Bylo velice důležité, aby tato vzorová mapa byla přesná, jelikož se podle ní tvořily jednotlivé námořní mapy. Tato činnost také probíhala v centru Sevilly (ČERNÁ, Jana. *Očitá svědectví: Španělsko, Nový svět a změna vědeckého komunikačního paradigmatu*, s. 103).

⁴⁰ V průběhu sedmnáctého století se přírodní filozofové stále více začali odvolávat na výsledky specifických experimentů, než na dřívější filosofický konsenzus (SERJEANTSON, Richard. Proof and Persuasion. In: PARK, Katherine, DASTON, Lorraine [eds.]. *The Cambridge History of Science: Volume 3, Early Modern Science*, s. 157). Zkušenost jako „experience“ a „experiment“ dominovala jako stěžejní kategorie ve vědění o přírodě na počátku i konci vědecké revoluce. V rámci univerzitní půdy byla chápána empirie po vzoru aristotelské filozofie, tudíž jak se věci v přírodě mají (šlo o odhalení příčin přírodních procesů). V opozici k univerzitnímu prostředí stáli mnozí jako například Paracelsus, kteří vyzdvihovali znalost jednotlivých věcí a jejich vlastností (DEAR, Peter. The Meanings of Experience. In: PARK, Katherine, DASTON, Lorraine [eds.]. *The Cambridge History of Science: Volume 3, Early Modern Science*, s. 106-122).

příkazu krále Filipa II.⁴¹ *Casa de la Contratación*, jež byla oficiálním státním orgánem založeným královskými veličenstvy Ferdinandem a Isabellou, centralizovala obchod mezi Španělskem a nově objevenými Západními Indiemi. Žádný jiný přístav než Sevilla nemohl dopravit zboží do Nového Světa či ho z Nového světa obdržet a žádná plavidla z jiných zemí než z Kastilie neměla povolení do Indií plout. Veškeré osoby a zboží, které připlouvaly z Indií, nebo z nich odplouvaly, musely být zapsány v knihách *Casa de la Contratación*. Tato instituce tak zaštiťovala organizační i administrativní stránku přílivu či odlivu zboží, poznatků, lidí a obecně všech informací.⁴² Podobný typ orgánu založený roku 1503, který se stal nejvyšší zákonodárnou, soudní a administrativní institucí pro americké kolonie, byl *Consejo de las Indias* (Rada pro Indie).⁴³

Původní obchodní a administrativní charakter *Casa de la Contratación* byl postupně rozšířen o vědeckou činnost, především z důvodu, že se v této instituci koncentrovalo mnoho vlivných kosmografů, matematiků, kteří se zabývali shromažďováním, klasifikací a šířením svých odborných poznatků o Novém světě. Tyto aktivity byly velice žádoucí, neboť se z Nového světa do Sevilly přiváželo mnoho nových a nevídaných produktů (*artificialia* i *naturalia*), které bylo nutno prozkoumat a studovat. Začínalo tak postupně docházet k významné kooperaci, komunikaci i rozvoji vědeckých poznatků. Z tohoto centra byly šířeny informace o Západních Indiích. Sevilla byla místem, ve kterém docházelo nejen k akumulování teoretických znalostí o Novém světě, ale díky přílivu exotických přírodnin zde docházelo také k empirickému poznávání a zkoumání přírodních produktů v sevillských kabinetech kuriozit a botanických zahradách.⁴⁴ O nové léčivé plodiny z Nového světa byl přirozeně obrovský zájem. Jejich léčivé účinky přitahovaly pozornost mnoha evropských lékařů.⁴⁵

Například Monardes zde zkoumal řadu exotických rostlin i jiné látky dovezené z Nového světa, také vedl rozhovory s těmi, kteří měli zkušenosti s používáním těchto rostlin jako léčivými přípravky či se zajímal o zprávy přímo domorodých indiánů o jejich použití těchto léčivých plodin. Ve své botanické zahradě zasazoval semena

---

⁴¹ LEVY, Robert. *Essays in the History of Medicine*, s. 287. Srov. BARTOŠ, Lubomír, *Dějiny a kultura Španělska*, s. 69.

⁴² HERNÁNDEZ-ESTEVE, Esteban. "The Accounting Historians Journal." *The Accounting Historians Journal*, vol. 25, no. 1, 1998, s. 163, 164.

⁴³ BARTOŠ, Lubomír, *Dějiny a kultura Španělska*, s. 69.

⁴⁴ ČERNÁ, Jana. *Očitá svědectví: Španělsko, Nový svět a změna vědeckého komunikačního paradigmatu*, s. 12.

⁴⁵ VIESCA TREVIÑO, Carlos, MARTÍNEZ, Fernando. *Plantas medicinales americanas. Su injerto en la medicina hipocrática*, s. 177.

nejrůznějších rostlin a následně, po jejich aplikaci, měl možnost pozorovat, jaký měly efekt na jeho pacienty.⁴⁶ V Seville Monardes obstarával přírodniny z Nového světa. Jeho obchody předpokládaly vytvoření funkčních komunikačních sítí, do kterých byla zapojena nejen řada vzdělanců, ale také lidí bez vzdělání, kteří však disponovali bohatými informacemi o Novém světě díky své přímé zkušenosti s jeho přírodou. Monardes se setkával s informátory na základě doporučení, která o nich získával nebo se s nimi mohl potkat i náhodně. Existovaly však i případy, kdy i samotní informátoři vyhledávali vzdělance a nabízeli jim své informace, které jim mohli poskytnout.⁴⁷

Z toho vyplývá, že se v Seville, jako mnoho jiných vědeckých činností, rozvíjela i *materia medica*⁴⁸ díky tomu, že se Sevilla stala centrem, kde se shromažďovaly přírodniny přivezeny z Nového světa či se tam koncentrovaly osoby, které měly znalosti o přírodě nově objevených oblastí. Byla díky tomu vědci a lékaři vyhledávaným místem, jelikož se tak nacházeli u samotného zdroje podnětů pro svou badatelskou činnost.

V souvislosti s vědeckou praxí v Seville je také třeba zmínit jednoho z nejvýznamnějších sevillských učenců, Simona de Tovara (1528-1596). Byl lékařem portugalského původu, který se jako mnoho dalších usadil v Seville v šedesátých letech šestnáctého století. V jeho soukromé botanické zahradě byly pěstovány jedinečné rostliny nacházející se v Novém světě. O tyto rostliny měl zájem sám král, který hledal unikátní vzorky rostlin pro své botanické zahrady nacházející se v Aranjuezu.⁴⁹ Tovar velice přispěl k rozšíření poznatků a informací o exotických plodinách tím, že vypracoval katalog své botanické zahrady (*Index Horti Tovarici*). Katalog byl vždy jednou ročně zasílán mezi evropské lékaře a přírodovědce. Tímto druhem kooperace bylo zajištěno šíření vzácných informací o přírodninách z Nového světa. Tovarův katalog disponoval informacemi o jednotlivých rostlinách, jež se v jeho botanické

---

⁴⁶ LEVY, Robert. *Essays in the History of Medicine*, s. 287.

⁴⁷ ČERNÁ, Jana. *Očitá svědectví: Španělsko, Nový svět a změna vědeckého komunikačního paradigmatu*, s. 134.

⁴⁸ Termín *materia medica* vychází z názvu díla lékaře a lékárníka řeckého původu Dioscorida, který jej napsal okolo roku 61. *De Materia Medica* bylo encyklopedické dílo o bylinném lékařství, které bylo velice využívaným zdrojem poznatků po mnoho dalších staletí. Tento pojem se tak zachoval jako souhrnný název pro označení přírodnin s léčivými vlastnostmi.

⁴⁹ PARDO-TOMÁS, José. *Un lugar para la ciencia: escenarios de práctica científica en la sociedad Ispana del siglo XVI*, s. 103.

zahradě nacházely, zahrnoval také jejich ilustrace. Tovar přidával i vzorky a semena přírodnin, které nabízel ke směně.⁵⁰

Prostřednictvím Tovarova katalogu a jeho cirkulaci po Evropě byly znalosti o exotických plodinách předávány dalším skupinám vědců a lékařů. Tovar tak díky svým zkušenostem s přírodninami z Nového světa, které získal díky jejich pěstování a pozorování, mohl získané informace poskytnout dalším lékařům či botanikům, kteří neměli dané plodiny či informace o nich k dispozici. Tovar i Monardes tak začlenili empirický postup do studia přírody a vytvořili nový systém kooperace a informační sítě.

Postupně se přírodniny dovezené z Nového světa začaly zahrnovat do soudobých herbářů. Například tabák či guajak se objevil v Mattioliho herbáři (1586). Matthias de L'obel začlenil do svého herbáře (1576) guajak. Jacobus Theodorus Tabernaemontanus ve svém herbáři (1591) zahrnul mechoacan⁵¹, tabák a jiné další plodiny z Nového světa. Konrad Gessner má ve své knize o destilování léků (1565) a všeobecné medicíně (1599) informace o guajaku a zabýval se také tabákem. První herbář popisující více než pouze jednu nebo dvě rostliny z Nového světa byl publikován v roce 1597 Johnem Gerardem. Při jeho tvorbě Gerard vycházel především z Monarda a je v něm zahrnutý například tabák, mechoacan či guajak.⁵²

Řada těchto plodin následně zahrnutá v evropských herbářích byla zprvu získávána pouze ze Sevilly, kam byly z Nového světa dováženy. Postupem času se vzorky rostlin z Nového světa, včetně cenných lékařských druhů, začaly pěstovat a zkoumat i v dalších evropských botanických zahradách na univerzitách v Padově, Bologni, Oxfordu a Paříži a měly tak velký přínos pro evropskou botaniku.⁵³

---

⁵⁰ ČERNÁ, Jana. Iberské kořeny vědecké revoluce? Nový svět, idea kooperace a proměny raně novověkých epistemologických modelů. *Teorie vědy. Theory of Science*, 2013, roč. 35, č. 3, s. 460.

⁵¹ Kořen mechoacanu nazvaný „Rebarbora Indií“ je přírodní lék dovezený z Nového světa, který působí jako účinné purgativum. Jeho léčivým účinkům se věnoval například Monardes, který k němu byl nejdříve skeptický, ale později uznal jeho léčivé vlastnosti (PARDO-TOMÁS, José, LÓPEZ-TERRADA, Marialuz. *Las primeras noticias sobre plantas americanas en las relaciones de viajes y crónicas de Indias (1493-1553)*, s. 210).

⁵² ESTES, J. Worth. “The European Reception of the First Drugs from the New World.” *Pharmacy in History*, vol. 37, no. 1, 1995, s. 14-15. Informace o přírodninách objevených v Novém světě dorazily i do českého prostředí. Například Hájkovo překlad Mattioliho herbáře obsahuje popis guajaku, nicméně jeho popis není podrobný a neobsahuje ilustrace. V Huberově pozdějším vydání lze nalézt podrobnější popis tohoto léčiva (ČERNÁ, Jana, ČERMÁKOVÁ, Lucie. *Naked in the Old and the New World: Differences and Analogies in Descriptions of European and American herbae nudaee in the Sixteenth Century. JOURNAL OF THE HISTORY OF BIOLOGY*, s. 24).

⁵³ ESTES, J. Worth. “The European Reception of the First Drugs from the New World.” *Pharmacy in History*, vol. 37, no. 1, 1995, s. 11.

Díky využívání přímé zkušenosti s přírodními produkty Nového světa, jejich empirickému zkoumání a informacím získaných prostřednictvím této zkušenosti se formovala řada vědních oborů a disciplín. InSTITUTE *Casa de la Contratación* se sídlem v Seville je dokladem nepostradatelné role tohoto empirického poznání v budování nových vědeckých aktivit šestnáctého století. Sevilla jako centrum přílivu nových podnětů z nově objevených území se stala obchodním a vědeckým působištěm, kam se sjížděla a kde se usidlovala řada významných vědců, lékařů a přírodovědců. Zde se získávaly podněty k jejich bádání a obecně rozvoji vědy.

2.3 Kontext renesanční medicíny

2.3.1 Proměny dobové medicíny: Obrat k empirii

Rozkoly způsobené střetem antického vědění a empirie se projevovaly také v medicínském diskursu. Došlo k odhalení velkého množství nepřesností a mylných interpretací a překladů významných starověkých spisů. Mnoho renesančních učenců se tak věnovalo snahám o očištění původních textů antických autorů. Tato snaha návratu k pramenům v jejich ryzí podobě je příznačná pro období renesance. Hlavním zájmem humanistických lékařů bylo obstarat co nejdokonalejší nové překlady originálních řeckých textů. Přímá zkušenost a vlastní poznatky renesančních lékařů, které získávali například prostřednictvím pitev, odhalily omyly, kterých se starověcí autoři dopustili, jako tomu bylo například v případě lékaře Vesalia, který prováděl pitvy osobně a jeho poznatky v řadě případů neodpovídaly dílům Galéna či Hippokrata. Vesalius na základě vlastní zkušenosti kriticky hodnotil Galénovy poznatky. Základem těchto omylů byla skutečnost, že Galén své poznatky formuloval na základě pitev mrtvých zvířat a tyto poznatky jen ze sféry anatomie živočišné mechanicky přesunul na sféru anatomie lidské.⁵⁴

Obecně lze říci, že v medicínském prostředí šlo v tomto období o jakousi reformu medicíny, jejímž hlavním rysem bylo „očištění“ a revidování řeckého vědění

---

⁵⁴ PORTER, Roy. *Dějiny medicíny: od starověku po současnost*, s. 195-207. Srov. HARRISON, Peter. *The bible, Protestantism and the Rise of Natural Science*, s. 70. Obecně se humanističtí učenci pustili do rozsáhlého programu editace a překladu antických textů, produkujících nové edice klasických spisů spolu s latinskými překlady a komentáři (HARRISON, Peter. *The bible, Protestantism and the Rise of Natural Science*, s. 70).

a znalostí.⁵⁵ Díky silicímu vlivu vlastní zkušenosti totiž tradiční díla a poznatky těchto autoritativních starověkých autorů přestávaly odpovídat nově získaným poznatkům a to nejen v lékařském prostředí. Záměrem renesančních humanistů obecně bylo tedy obnovit a zrevidovat starší antickou tradici a její poznatky. Jejich inovativní přístup spočíval v tom, že zavrhovali obecně přijímané myšlenky univerzitních vzdělanců, kteří působili na evropských univerzitách, na kterých však také představovali hlavní vládnoucí sílu a proud. Humanisté se tak věnovali rozvíjení vzájemných diskuzí, které společně vedli mimo univerzitní prostředí (v akademiích).⁵⁶ Humanismus a jeho vliv v rámci renesančního myšlení nelze opomenout, jelikož byl tradičně považován za jeden z hlavních intelektuálních proudů celého renesančního období.⁵⁷ Renesanční myšlení charakteristické hledáním nových cest, obrácením pozornosti k člověku, k přímé zkušenosti se světem kolem nás a především chutí objevovat, pomohlo k odpoutání se od stávajících dogmat, teorií a autorit nejen v medicínském diskursu.

Nelze však podléhat zjednodušujícím pohledům a zvláště v případě renesanční doby, která je, jak příznačně podotkl Debus ve svém díle *Man and Nature in the Renaissance*, dobou zdánlivých paradoxů (*seeming paradoxes*).⁵⁸ Pro porozumění tomuto tvrzení musíme pochopit, že v renesančním myšlení se dá nalézt jak stálá přítomnost a vliv tradičních teorií, tak ale i snaha o objevení inovativních přístupů a odmítnutí klasické škály poznatků. V této době dochází k formulování poznatků jak z autoritativních, tradičně přijímaných textů, tak však i z přímé zkušenosti.

Řada renesančních učenců tak stále vyzdvihovala autoritu tradičních teorií a dokonce poukazovala na nemožnost jejich omylu. Jako příklad můžeme doložit případ humanisty Jacoba Sylvia (1478-1555), jenž působil v Paříži. Hájil Galéna proti útokům Vesalia tím, že přišel s myšlenkou, že pokud současné poznatky opírající se o soudobé pitvy neodpovídají tomu, k čemu došel Galén, je spíše chyba v samotných pitvaných tělech a ne v Galénových poznatcích. Z toho lze vyvodit, že objekt samý, totiž příroda se změnila spíše, než aby bylo možné, že by se Galén mýlil. K určitým adaptacím

---

⁵⁵ WEAR, Andrew, FRENCH, Roger Kenneth, LONIE, Iain M. *The Medical Renaissance of the Sixteenth Century*, s. xi.

⁵⁶ BURKE, Peter. *Společnost a vědění od Gutenberga k Diderotovi*, s. 53-54.

⁵⁷ KRISTELLER, Paul Oskar. "Studies on Renaissance Humanism During the Last Twenty Years." *Studies in the Renaissance*, vol. 9, 1962, s. 7. Dalšími směry charakteristickými pro období renesance jsou například renesanční přírodní filozofie, do které patří myslitelé, jako jsou například Mikuláš Kusánský a Giordano Bruno či sociální a politická filozofie renesance, kam lze zařadit Thomase Mora a Niccola Machiavelliho.

⁵⁸ DEBUS, Allan. *Man and Nature in the Renaissance*, s. 7.

Galénových teorií však stejně muselo nevyhnutelně dojít, jednou z příčin byl příliv doposud neznámé nemoci z Nového světa, kterou byla syfilis.⁵⁹

Syfilis, neměla dosud žádný klasický precedens,⁶⁰ bylo tedy žádoucí pokusit se nalézt způsob léčby této nemoci, jelikož dosavadní spisy o ní nepodávaly informace. Je však potřeba zmínit, že interpretace nové choroby i přírodních léků z Nového světa byla lékaři stále zasazována do teoretických znalostí, v tomto případě do koncepce hippokratovsko-galénské fyziologie (viz Hernández či Monardes)⁶¹. Využívání empirie a pokusů při zkoumání nových přírodních léčiv byly však naprosto zásadní změnou oproti předešlému vystačení si s již tradičními teoretickými poznatky.

V případech nových a neznámých podnětů tak byla přímá zkušenost nezbytným zdrojem znalostí, jelikož jak již bylo zmíněno, dosavadní texty nebyly schopny poskytovat informace o takovýchto odlišných jevech, které byly odkrývány po vstupu na jiný kontinent. Záznamy o zkušenostech s jednotlivými typy nemocí či pacienty představovaly důležitý zdroj poznatků. Rostoucí význam detailních záznamů o jednotlivých lékařských případech se stal jednou z nejpozoruhodnějších změn v medicínských textech mezi patnáctým a počátkem sedmnáctého století. Je však nutno podotknout, že v medicínských textech šestnáctého století lze nalézt odkazy jak na přímou osobní zkušenost, tak však stále zaznamenáváme také odkazování na informace nalezené v dřívějších textech.⁶²

Zprávy o nových onemocněních a lécích objevených v Novém světě vyvolávaly četné diskuze v rámci evropské lékařské komunity a některé práce lékařských autorů o exotických rostlinách dosáhly širokého publika. Zájem lékařů z šestnáctého či sedmnáctého století o oblasti nacházející se mimo Evropu však nebyl v žádném případě omezen pouze na lékařské předměty a lékařská témata, jako jsou nové léčivé plodiny a nová onemocnění, ale zajímali se i o příbuzné oblasti bádání jako o „exotickou“ přírodní historii (dále pod termínem *historia naturalis*⁶³) těchto území.⁶⁴

---

⁵⁹ PORTER, Roy. *Dějiny medicíny: od starověku po současnost*, s. 198, 201.

⁶⁰ WEAR, Andrew, FRENCH, Roger Kenneth, LONIE, Iain M. *The Medical Renaissance of the Sixteenth Century*, s. xii.

⁶¹ Srov. ČERNÁ, Jana. *Dál a dál za Herkulovy sloupy: přírodní tajemství nového světa a španělská renesanční filosofie a věda*, s. 54.

⁶² SIRAIŠI, Nancy G. *History, medicine, and the traditions of Renaissance learning*, s. 65.

⁶³ *Historia naturalis* lze obecně vymezit jako popis a katalogizace přírody. Ogilvie se o *historia naturalis* vyjadřuje jako o *science of describing* (OGILVIE, Brian. W. *The science of Describing*, s. 6-8). Kromě záležitostí, které jsou dnes předmětem botaniky, zoologie a geologie, se *historia naturalis* zabývala

Prvním, kdo napsal takovou *historia naturalis* o Novém světě (na žádost císaře Karla V.), byl Fernández de Oviedo (1478-1557), jeho *Sumario de la natural historia de las Indias* (1526), se stalo prvním spisem, ve kterém došlo ke katalogizování a popisování přírody Indií a bylo vytvořeno na základě zkušenosti.⁶⁵ Dalším významným autorem *historia naturalis* Nového světa byl například Francisco Hernández de Toledo, který byl v roli prvního lékaře Nového Španělska pověřen králem Filipem II., aby realizoval přírodovědně-vědeckou výpravu do Nového světa, která bývá považována za první moderní vědeckou expedici.⁶⁶

Hernández při práci na své *historia naturalis*, jež nesla název *Historia natural de la Nueva España* (1651), shromáždil obrovské množství informací o léčivech z Nového světa.⁶⁷ Po příjezdu do Nového Španělska měl Hernández kontaktovat všechny místní lékaře, chirurgy, bylinkářky a všechny osoby zabývající se léčebnými účinky místních přírodnin (rostlin, stromů, bylin, semen), aby mu o této oblasti podali zprávy. Instrukce od krále Filipa II. také zahrnovaly pokyny, aby Hernández ověřil jaký druh, a jaké množství zkušeností mají jeho zdroje s danými léčivými rostlinami. Na základě těchto všech informací a znalostí měl Hernández informovat krále ve věcech potenciální užitečnosti, vlastností, množství, výskytu a způsobu pěstování léčivých přírodnin. Na základě pokynů krále Filipa II. byl Hernández rovněž pověřen experimentální kontrolou empiricky získaných a shromážděných údajů a tam, kde by to bylo nemožné, měl požádat zkušené a znalé osoby.⁶⁸

O šest let později po tom, co byl Hernández poslán do Nového Španělska, zaslal králi Filipovi II. zpět do Španělska rukopis, ale redaktor, který byl ve službách jeho veličenstva pověřen přípravou rukopisu k publikaci, tento úkol neuskutečnil. Samotný

---

i podněty, které dnes spadají do oblastí věd jako geografie, sociální a kulturní antropologie a taktéž historie. *Historiae naturalis* Starého světa byly však především ještě rázu symbolického (ČERNÁ, Jana. *Očitá svědectví: Španělsko, Nový svět a změna vědeckého komunikačního paradigmatu*, s. 41).

⁶⁴ SIRAIŠI, Nancy G. *History, medicine, and the traditions of Renaissance leasing*, s. 225.

⁶⁵ BARRERA-OSORIO, Antonio. *Experiencing nature: the Spanish American empire and the early scientific revolution*, s. 85. Srov. ČERNÁ, Jana. *Očitá svědectví: Španělsko, Nový svět a změna vědeckého komunikačního paradigmatu*, s. 39-41.

⁶⁶ BARRERA-OSORIO, Antonio. *Experiencing nature: the Spanish American empire and the early scientific revolution*, s. 121.

⁶⁷ ESTES, J. Worth. "The European Reception of the First Drugs from the New World." *Pharmacy in History*, vol. 37, no. 1, 1995, s. 4.

⁶⁸ ČERNÁ, Jana, ČERMÁKOVÁ, Lucie. Naked in the Old and the New World: Differences and Analogies in Descriptions of European and American herbae nudae in the Sixteenth Century. *JOURNAL OF THE HISTORY OF BIOLOGY*, s. 28-29.

rukopis byl zničen při požáru, i když kopie několika částí upravené verze přežily. Tyto části poté vytvořily první tištěnou verzi, která spatřila světlo světa až v roce 1651.⁶⁹

Jak uvidíme později, tak většina publikací žánru *historia naturalis*, které se zabývají popisem přírody Nového světa, využívá a preferuje spíše empirii a praxi oproti teorii a klasickým poznatkům. *Historiae naturalis* Nového světa jsou tak založeny výhradně na pozorování přírody a využívání vlastní empirie avšak též na kooperaci a komunikaci s informátory, kteří měli poznatky o daném nově objeveném území.⁷⁰

Přímá zkušenost byla však využívaným zdrojem poznání i v evropském prostředí, disponujícím tradičním věděním, avšak poznatky získávané ze samotného studia přírody často způsobovaly konfrontace s tradičními řeckými texty, kterými se zabývali renesanční humanističtí lékaři. Jak bylo již zmíněno, lékařský humanismus se vztahuje k jádru intenzivního filologického studia, editace a překladů starověkých řeckých lékařských textů. V oblastech, ve kterých je ústředním tématem medicína, se hlavní představitelé tohoto období zabývali úkolem osvětlením korpusu a to jak antických lékařských spisů, tak i spisů z oblasti anatomie a přírodní filozofie. Výsledná nabytá znalost řecké medicíny inspirovala a vedla jak k napodobování textů, tak ve spoustě případů i ke střetu s výsledky, které přinášelo empirické pozorování přírody. Jak zmiňuje Nancy Siraisi ve svém díle *History, medicine, and the traditions of Renaissance learning* (2007), lze říci, že nový empirismus a spolu s ním související takovýto střet pomohly vytvořit skutečně klíčové vědecké příspěvky související s medicínou (vývoj anatomie, rozšíření botanických poznatků a přírodních historií, odhalení podstaty a přenosu některých onemocnění, hromadící se pokrok ve fyziologii a mnoho dalších). Tyto výdobytky lidského jednání představují skutečně zásadní význam v oblasti historie vědy a medicíny a představují také velký krok pro modernizaci Evropy.⁷¹

---

⁶⁹ ESTES, J. Worth. "The European Reception of the First Drugs from the New World." *Pharmacy in History*, vol. 37, no. 1, 1995, s. 4.

⁷⁰ ČERNÁ, Jana. *Očitá svědectví: Španělsko, Nový svět a změna vědeckého komunikačního paradigmatu*, s. 44. Například Amerigo Vespucci využívá také primárně zkušenosti při popisu přírody Nového světa, která je dle něj naprosto odlišná od té evropské. Jeho poznatky získané praxí a zkušeností s touto oblastí neodpovídají dílům některých klasických autorů. Negativně na tyto rozpory poukazuje. Jedná se primárně o rozdílný charakter již zmiňovaného horkého pásu, jenž měl být podle Aristotela neobyvatelný a oplývající nesnesitelným horkem (ČERNÁ, Jana. *Očitá svědectví: Španělsko, Nový svět a změna vědeckého komunikačního paradigmatu*, s. 33).

⁷¹ SIRAIISI, Nancy G. *History, medicine, and the traditions of Renaissance learning*, s. 4,5.

Na závěr se dá zjednodušeně vyhodnotit, že renesanční učenci, lékaři, přírodovědci, filozofové, badatelé atd. neměli jinou možnost, než se obrátit k přírodě samotné a jejímu pozorování. Nové překlady způsobily, stejně tak jako vydání děl starověkých autorů, nejen vyvolání zájmu o texty samotné, ale současně také o pozorování a zkoumání přírody právě v souvislosti s tím, že v různých vydáních textů si informace neodpovídaly, což vedlo k myšlence nedostatečnosti a chybnosti původních děl či jejich překladů. Proto nestačilo zůstat pouze u studia textů samotných, ale bylo zapotřebí vlastního zkoumání přírodního světa.⁷² Jinými slovy, kritika samotných textů i jejich překladů přirozeně vedla k aktivnějšímu zapojení do empirického zkoumání přírodního světa.⁷³ V případě oblasti Nového světa, zahrnující zcela nové plodiny, živočichy, druhy nemocí a léčby, zvyky, kultury atd. byla využívána primárně zkušenost jako metoda poznání, jelikož dosavadní spisy starověkých autorů nebyly schopny poskytovat o těchto nových jevech informace.

Například takové *historiae naturalis* Nového světa vznikaly výhradně díky znalostem založeným na přímém pozorování a vlastní zkušenosti. V případě absence možnosti vlastního zkoumání či nedostatku vlastních znalostí bylo využíváno také kooperace a komunikace lékařů a přírodovědců s informátory, kteří do Nového světa cestovali a měli o něm poznatky.⁷⁴

2.3.2 Střet akademické medicíny s empirickými formami medicíny Nového světa

Díky objevení dosud nepoznaných oblastí světa s sebou španělští vojáci, velvyslanci, misionáři, námořníci, dobyvatelé atd. přinášeli k evropským dvorům a nejvzdálenějším koutům monarchie různé představy o nemoci a zdraví. To způsobilo, že zakořeněná kultura a znalost akademické medicíny se často dostávala do kontaktu s jinými kulturami a jejich medicínskými aspekty. Medicína, která se vyučovala na evropských univerzitách, vycházela především z tradičních (antických) nauk.⁷⁵ V případě takto pevně zakotvených přístupů lze vyhodnotit, že to v praxi vypadalo následovně: skupiny

---

⁷² ČERNÁ, Jana. *Očitá svědectví: Španělsko, Nový svět a změna vědeckého komunikačního paradigmatu*, s. 42-44.

⁷³ HARRISON, Peter. *The bible, Protestantism and the Rise of Natural Science*, s. 78.

⁷⁴ ČERNÁ, Jana. *Očitá svědectví: Španělsko, Nový svět a změna vědeckého komunikačního paradigmatu*, s. 44.

⁷⁵ SLATER, John, LÓPEZ-TERRADA, Maríaluz, PARDO-TOMÁS, José. *Medical Cultures in the Early Modern Spanish Empire*, s. 2.

akademiků se odmítaly otevřít novým tematickým oblastem či přístupům a stavěly se vůči nim odmítavě a neuznávaly je jako sobě rovné.⁷⁶

Pokud jde například o španělskou akademickou medicínu, je zřejmé, že hlavní konflikt nastal, když se standardní představy akademické větve medicíny o nemoci, zdraví, léčbě atd. dostaly do kontaktu s domorodými kmeny na americkém kontinentu a jejich učením a koncepcemi o těle a zdraví. Jak poznamenávají velice příhodně Slater, López-Terrada a Pardo-Tomás totiž, že stejně jako každá kultura nebo systém přesvědčení, zvyků a praktik, byla lékařská kultura nucena přehodnotit svá dosavadní stanoviska po kontaktu s jinými kulturami. Evropská akademická medicína tak zaznamenala existenci amerických léčebných postupů různých kultur amerického kontinentu naprosto odlišujících se od evropského chápání medicíny a léčby.⁷⁷

Původní obyvatelé Nového světa disponovali vlastními podobami léčitelství. Objevovaly se u nich různé formy medicínských a léčebných rituálů. Hlavními vykonavateli těchto praktik, rituálů a obřadů byli domorodí kněží, šamani apod. Řada jejich představ o léčbě nemocí byla odlišná od tradičních evropských medicínských proudů šestnáctého století.⁷⁸

Evropané však vnímali existenci léčebných prostředků objevených v Novém světě a někteří z nich i přijali zkušenosti domorodých lékařů, ale jejich medicínské systémy byly ignorovány a označovány jako podvodné. Empirické výsledky byly přijímány a probouzely zájem o zdroje, ale je potřeba zdůraznit, že domorodá „věda“ byla zbavena veškeré hodnoty.⁷⁹

Základem medicínských systémů domorodých kmenů byla nábožensko-magická podstata lékařských praktik. V jejich kultuře docházelo k propojení těchto oblastí.⁸⁰ Domnívali se, že různá onemocnění jsou výsledkem působení nadpřirozených sil za účelem uškodit lidem a potrestat je za jejich špatné skutky. Jak podotýká Porter ve svých *Dějínách medicíny*, například v Peru a Mexiku si různé choroby a onemocnění původní obyvatelé vysvětlovali jako záměrné zlé působení čarodějnic či mocných

---

⁷⁶ BURKE, Peter. *Společnost a vědění od Gutenberga k Diderotovi*, s. 54.

⁷⁷ SLATER, John, LÓPEZ- TERRADA, Maríaluz, PARDO-TOMÁS. José, *Medical Cultures in the Early Modern Spanish Empire*, s. 2-8.

⁷⁸ PORTER, Roy. *Dějiny medicíny: od starověku po současnost*, s. 190.

⁷⁹ VIESCA TREVIÑO, Carlos, MARTÍNEZ CORTÉS, Fernando. Plantas medicinales americanas. Su injerto en la medicina hipocrática, s. 177.

⁸⁰ CASH, Philip. "NEW WORLD MEDICINE." *Pharmacy in History*, vol. 30, no. 1, 1988, s. 52.

démonů nebo různých druhů božstev. Je jasné, že lékařské praktiky, kterých domorodí obyvatelé využívali, připadaly Evropanům přinejmenším zvláštní. Porter poukazuje na případ španělského cestovatele Cabezy de Vaca, který byl přítomen některé z lékařských praktik domorodého obyvatelstva, a podle jeho slov mu připadala směšná.⁸¹

Cabeza de Vaca věděl o indiánech mnoho, prožil s nimi totiž více než 6 let života. Spolu se svými společníky patřil do expedice Pánfila de Narváeze, která však ztroskotala na pobřeží Texasu v listopadu roku 1528. Všichni přeživší včetně Cabezy de Vaca tak zůstali v prostředí indiánských kmenů. Hovořili jazykem texaských indiánů a poznali je důvěrněji než pozdější evropští průzkumníci. Vaca a jeho společníci se stali prvními Evropany, kteří vstoupili na území Texasu a putovali přes severoamerický kontinent, tudíž tak narazili na různé indiánské kmeny.⁸²

Je evidentní, že pojetí medicíny domorodých indiánských kmenů bylo založeno na empirické znalosti. Použití rostlin v léčebném prostředí původních obyvatel Nového světa mělo základ v detailním pozorování a vlastní zkušenosti. Toto pozorování rostlin a jejich léčebných účinků nebylo přirozeně deformováno evropskými teoretickými znalostmi, které formovaly soudobé evropské medicínské koncepty. Především hippokratovskou doktrínou.⁸³

O empirické podstatě domorodé medicíny informoval například Francisco Hernández, který získal informace o přírodninách a především o jejich léčivých účincích prostřednictvím komunikace a kooperace s domorodými kmeny.⁸⁴ Ve svém spise *Antigüedades de la Nueva España* Hernández napsal, že mezi indiány, kteří se věnují medicínským praktikám (*Titici*) lze nalézt muže i ženy, nezajímají se dle něj však ani o povahu onemocnění ani o rozdíly mezi takovými onemocněními a ani neznají důvod nemoci. Obvykle jen „předepisují“ léky, tudíž radí, co by se na danou nemoc dalo

---

⁸¹ PORTER, Roy. *Dějiny medicíny: od starověku po současnost*, s. 190.

⁸² DAVENPORT, Harbert, and WELLS, Joseph K. “THE FIRST EUROPEANS IN TEXAS, 1528-1536 I.” *The Southwestern Historical Quarterly*, vol. 22, no. 2, 1918, s. 111.

⁸³ DEL POZO, Efrén C. Valor médico y documental del manuscrito. In: DELA CRUZ, Martín [ed.]. *Libellus de medicinalibus indorum herbis ; manuscrito azteca de 1552, según traducción latina de Juan Badiano. Versión española con estudios y comentarios por diversos autores*, s. 202.

⁸⁴ BARRERA-OSORIO, Antonio. *Experiencing nature: the Spanish American empire and the early scientific revolution*, s. 17. Srov. MORALES SARABIA, Angélica. La construcción de una narrativa sobre la naturaleza americana: Mundo nuevo o descripción de las Indias Occidentales, de Joannes de Laet. In: MORALES SARABIA, Angélica, PARDO-TOMÁS, José y SÁNCHEZ MENCHERO, Mauricio [eds.]. *De la circulación del conocimiento a la inducción de la ignorancia. Culturas médicas transatlánticas (siglos XVI y XVII)*, s. 216.

použít. Co jim také chybí, jsou metody léčby jednotlivých nemocí. Tito indiáni, zabývající se medicínou jsou dle něj „pouhý empirici“, kteří používají pro vyléčení jakékoliv nemoci různé druhy rostlin, bylin atd. Používají také minerály nebo dokonce části různých živočichů, využívají také však extrémně jedovatých léčebných prostředků. Neprovádějí žádná vyšetření, na základě kterého by rozhodli o typu použitého léčiva. Užívají léky bez ohledu na fázi nemoci či postižené místo. Mají sice k dispozici značné množství různorodých léčivých a zdraví prospěšných prostředků, ve skutečnosti však neví, jak jich využívat a zužitkovat jejich skutečných léčivých účinků. Všechny poznatky, které mají, si předávají z generace na generaci.⁸⁵

Hernández zkrátka vyjadřuje v několika kapitolách díla svůj údiv a také nesouhlas s některými domorodými způsoby využívání léčebných rostlin, které samozřejmě nebyly v souladu s kánony klasických autorů, které Hernández znal z univerzitního prostředí.⁸⁶ Hernández podobně jako například Monardes byl vzdělán v hippokratovsko-galénském medicínském diskursu a stejně jako Monardes galénskou teorii kvalit používal, když se věnoval popisu léčivých vlastností přírodnin z Nového světa.⁸⁷ Interpretovali tak tyto nové plodiny z hlediska jejich chladné, horké, suché a vlhké kvality. Pokud se měla vyléčit nemoc způsobená nadbytkem horké kvality, bylo třeba aplikovat rostlinu studené kvality a obráceně.⁸⁸

Je celkem zjevné, že pokud se učený člověk jako Hernández, disponující značnými teoretickými poznatky z univerzitního prostředí, setká (dle něj) se zvláštním druhem lékařských praktik, může mu připadat domorodá kultura celkově jako primitivní či barbarská, stejně tak jako její obyčej, koncepce vědění a mytologie. Je však na druhou stranu potřeba také zmínit, že ať Hernández zaujímal k této domorodé kultuře jakýkoliv postoj, tak právě empirické znalosti místních lékařů (a obecně místních praktiků) představovaly stěžejní materiál pro sepsání jeho *historia naturalis* Nového světa a sám Hernández dobře věděl, jak důležitou roli hraje samotná empirie v poznání neznámých

---

⁸⁵ HERNÁNDEZ, Francisco. *Antigüedades de la Nueva España*, s. 156 - 159.

⁸⁶ DEL POZO, Efrén C. Valor médico y documental del manuscrito. In: DE LA CRUZ, Martín [ed.]. *Libellus de medicinalibus indorum herbis ; manuscrito azteca de 1552, según traducción latina de Juan Badiano. Versión española con estudios y comentarios por diversos autores*, s. 202.

⁸⁷ ČERNÁ, Jana, ČERMÁKOVÁ, Lucie. Naked in the Old and the New World: Differences and Analogies in Descriptions of European and American herbae nudaee in the Sixteenth Century. *JOURNAL OF THE HISTORY OF BIOLOGY*, s. 23.

⁸⁸ VIESCA TREVIÑO, Carlos, MARTÍNEZ CORTÉS, Fernando. Plantas medicinales americanas. Su injerto en la medicina hipocrática, s. 184.

fenoménu.⁸⁹ Tento způsob získávání poznatků byl v době zámořských objevů naprosto běžný a očekávaný. Renesanční učenci (např. Hernández, Monardes) často využívali znalostí prostých lidí, ať už místních obyvatel přímo v oblasti bádání či námořníků, dobyvatelů, vojáků nebo různých prostředníků v evropském prostředí, kteří měli informace o novinkách šířících se z nových oblastí.⁹⁰

Hernández tedy ze svého postavení vysoce vzdělaného evropského učenice popisoval a definoval činnost domorodých lékařů pod označením „pouzí empirici“ (*meros empíricos*) a poukazoval tak na zaostalost této kultury oproti té evropské. Je však velice zajímavé, že i u některých indiánských kmenů nalezneme jejich vlastní rozlišení mezi různými „typy“ lékařů ve svých řadách.

Miguel León-Portilla, významný mexický filosof a historik, na tento případ poukazuje ve své knize o aztécké filosofii (*Aztécká filosofie: myšlení Nahuů na základě původních pramenů*, 1956). Autor přichází s poznatkem o indiánském kmeni Aztéků, který má velice bohatou kulturu. Píše, že v aztéckých textech najdeme informaci o jasném rozdělení jejich lékařů a léčitelů na pravé a nepravé. Praví lékaři jsou ti, kteří zakládají své poznatky na vlastní zkušenosti, takže jejich vědomosti o léčivých účincích mají experimentální základ. Skuteční lékaři byli učenci: *tlatimini*, kteří poznali věci na základě experimentu. Říkalo se jim *tlaximatini*, což je složený termín znamenající *ten*, kdo zná přímo (*-imaniti*), tvář nebo povahu (*ix-*) věcí (*tla-*). Tento druh lékařů poznával léčivé účinky bylin, kamenů, kořenů atd. přímo prostřednictvím vlastní zkušenosti. Dříve než své léky někomu doporučil, je sám testoval, zkoumal je a experimentoval. K opětovnému zdraví přiváděl své pacienty prostřednictvím různých masáží, napravování kostí, pročišťování, pouštění žilou, řezání či šití. Souhrně řečeno, je tedy tento pravý lékař učenec, který je znalec věcí na základě experimentů, jenž disponuje vlastními poznatky o léčivých vlastnostech přírodního světa, má své prostředky vyzkoušené a koná léčbu například na základě odvarů. Naproti němu stojí léčitel nepravý, který vlastně škodí místo toho, aby pomáhal. Klame lidi, zabíjí je svými léky a způsobuje špatné trávení. Nemocným naopak přihoršuje a negativně ovlivňuje jejich

---

⁸⁹ ČERNÁ, Jana. *Dál a dál za Herkulovy sloupy: přírodní tajemství nového světa a španělská renesanční filosofie a věda*, s. 40. Tak jako mnoho Hernándezových současníků, tak i on přistupoval ke kultuře domorodých indiánských kmenů s určitým apriorním eurocentrickým postojem (ČERNÁ, Jana. *Dál a dál za Herkulovy sloupy: přírodní tajemství nového světa a španělská renesanční filosofie a věda*, s. 40).

⁹⁰ ČERNÁ, Jana. *Očitá svědectví: Španělsko, Nový svět a změna vědeckého komunikačního paradigmatu*, s. 13, 64.

stav. Tento nepravý lékař (*nahuala*) zná účinky škodlivých bylin a jeho znalosti se zakládají na magii a kouzlech. Využívá lektvarů ke zhoršení stavu lidí a očarovává je.⁹¹

Poskytnuté informace dokazují, jak důležitým zdrojem poznatků bylo pro indiánské domorodé kmeny jejich vlastní využívání empirie. Jejich znalosti o léčbě či léčivých plodinách se zakládaly výhradně na experimentu⁹² a vlastní zkušenosti související s jejich mytologiemi předávanými z generace na generaci. Původní obyvatelé Nového světa nečerpali své znalosti z předem vybudovaných teoretických základů antických autorit, jako tomu bylo v prostředí evropském. Disponovali sice určitým teoretickým systémem poznatků, jenž vycházel z jejich kosmovizí a mytologií, nicméně určující pro jejich léčitelství byla empirie a praxe. Narozdíl od evropského prostředí tak nebyli tolik svázáni rigorózním teoretickým rámcem. Takto lze formulovat ten zásadní rozdíl oproti evropskému prostředí. Podoba medicíny, která dominovala na evropských univerzitách a byla vlastní evropským učencům, měla již pevně stanovenou podobu, zakládající se na stávajících a klasických praktikách, jež byly podepřeny silnou teoretickou základnou.

V rámci evropského prostředí však musíme také odlišovat různé podoby medicíny, jelikož neexistoval žádný jednotný směr charakteristický pro medicínu renesančního období. Dále budou tedy detailně reflektovány různé proudy a směry evropské medicíny renesanční doby.

2.3.3 Evropská medicína: Akademici vs. praktici

Medicína byla jako disciplína velice úzce spjata s ostatními vyučovanými disciplínami na renesančních univerzitách. Spolu s teologií a právem stála medicína jako disciplína na vrcholu univerzitních osnov evropských univerzit. Medicínské vzdělání předpokládalo i vzdělání v svobodných uměních, které zahrnovalo i znalosti přírodní filozofie, na nichž byla medicína založena. Univerzitní vzdělání a titul lékaře byly naprosto nezbytnými předpoklady pro to, aby byl člověk uznán pravým lékařem. Kvůli absenci univerzitního vzdělání, mohlo totiž bez váhání dojít k označení „nevzdělaný empirik“ (*uneducated empiric*). Takovýto člověk tak nepatřil do skupiny univerzitně vzdělaných lékařů a z jejich pohledu a v jejich univerzitních kruzích toto označení

---

⁹¹ LEÓN-PORTILLA, Miguel. *Aztécká filosofie: myšlení Nahuů na základě původních pramenů*, s. 88-89.

⁹² Nutno uvést, že experiment v domorodých konceptech samozřejmě nemůžeme chápat jako vědecký experiment v pravém slova smyslu, ale šlo o zkoumání vlastností dané léčivé plodiny prostřednictvím vlastní zkušenosti daného léčitele či šamana. Účelem tedy bylo odhalit účinky rostlin, které sami objevovali v rámci pokusů prováděných prostřednictvím vlastní zkušenosti.

vyvolávalo pejorativní konotace, jelikož se domnívali, že tito lidé nedisponují dostatečnými znalostmi v této disciplíně.⁹³

Obecně lze říci, že celkově na univerzitách v době počátku šestnáctého století dominovala aristotelská přírodní filozofie. Tento přístup vědění o přírodě se nacházel v oficiálních učebních osnovách univerzit.⁹⁴ V medicínském univerzitním prostředí také dominovala znalost děl Aristotela, ale i Hippokrata a Galéna.⁹⁵ V oblasti *materia medica* byl jako autorita chápán a využíván Dioscorides a jeho spis *De materia medica*. Učitelé medicíny disponovali rozsáhlými jazykovými znalostmi řečtiny a latiny a často se také předpokládala znalost méně klasických (i středověkých a arabských) autorů. Medicína byla předmětem vysokého akademického postavení a důležitosti v rámci univerzity. Učitelé medicíny byli považováni za vysoce vzdělané muže, kteří vyučovali odborný předmět a svou výuku kombinovali také s medicínskou praxí.⁹⁶

Akademická průprava lékařů nespočívala pouze ve studiu lékařských autorit, jakými byli Hippokrates a Galén. Po vzoru Galénova výroku „Nejlepší lékař je zároveň filozofem“ museli mít profesori, kteří vyučovali medicínu na univerzitách v tomto období znalost jak v samotném oboru, tak i ve filozofickém obsahu.⁹⁷ Charles Smith upozorňuje na to, že bylo naprosto běžné, že medicína a filozofie byly například v medicínském učebním plánu pozdně středověkých a renesančních italských univerzit velice úzce spjaty.⁹⁸ Někteří filozofové a lékaři si skutečně uvědomovali (a bylo to tak zakotveno i v univerzitních osnovách), že i určité oblasti filozofie by měly být vyučovány jako nezbytný předpoklad pro studium samotné medicíny.⁹⁹

---

⁹³ WEAR, Andrew, FRENCH, Roger Kenneth, LONIE, Iain M. *The Medical Renaissance of the Sixteenth Century*, s. ix.

⁹⁴ DEAR, Peter. The meanings of experience. In: PARK, Katharine, DASTON, Lorraine [eds.]. *The Cambridge History of Science: Volume 3, Early Modern Science*, s. 106. Univerzitní prostředí bylo charakteristické četbou Aristotelových filozofických a přírodně-filozofických děl. V renesanční době byl tak Aristoteles dominující autoritou univerzitního prostředí. (NEJESCHLEBA, Tomáš. *Kapitoly z renesanční filosofie*, s. 80.)

⁹⁵ NEJESCHLEBA, Tomáš. *Kapitoly z renesanční filosofie*, s. 81. Srov. WEAR, Andrew, FRENCH, Roger Kenneth, LONIE, Iain M. *The Medical Renaissance of the Sixteenth Century*, s. ix.

⁹⁶ WEAR, Andrew, FRENCH, Roger Kenneth, LONIE, Iain M. *The Medical Renaissance of the Sixteenth Century*, s. ix-x.

⁹⁷ Tamtéž, xiii. Srov. NEJESCHLEBA, Tomáš. *Renesanční medicína: Academici verus practici*. In: FIALOVÁ, Lydie, KOUBA, Petr, ŠPÁČEK, Martin. [eds.]. *Medicína v kontextu západního myšlení*, s. 38.

⁹⁸ SCHMIT, Charles. Aristotle among the physicians. In: WEAR, Andrew, FRENCH, Roger Kenneth, LONIE, Iain M. [eds.]. *The Medical Renaissance of the Sixteenth Century*. s. 1.

⁹⁹ WEAR, Andrew, FRENCH, Roger Kenneth, LONIE, Iain M. *The Medical Renaissance of the Sixteenth Century*, s. xiii.

Hippokratovsko-galénská forma medicíny měla však v univerzitním prostředí skutečně klíčové postavení. Jak se bude později stávat, a již bylo zmíněno, tak i v rámci nových podnětů z Nového světa vystudovaní lékaři jako například Monardes či Hernández stále vysvětlovali léčivé účinky přírodnin v souladu s hippokratovsko-galénskou teorií.¹⁰⁰ Aplikovali tak staré teorie na nové fenomény. Empirické zkoumání a bádání však bylo naprosto nezbytné v rámci nových léčivých plodin dovezených z Nového světa, jelikož Hippokratovy ani Galénovy spisy nepodávaly a ani nemohly podat o nových léčebných přírodninách potřebné informace.

Medicínu renesančního období však nelze redukovat pouze na akademický, univerzitní proud. Jak je tomu i v jiných obdobích, na druhé straně existuje ještě další podoba medicínské praxe kromě té rozšířené v univerzitním prostředí. Lékaři, kteří nebyli součástí akademické medicínské větve, se proti akademikům značně vymezovali a pohlíželi na ně kriticky.¹⁰¹

Nelze zjednodušeně vyhodnotit a říct, že by akademická medicína neměla vztah k praxi a naopak, že ta praktická naprosto odhlížela od teorie. Medicína vyučována na univerzitách si kladla za cíl praktickou pomoc nemocným. Kvůli potřebě znalosti praktického jednání se do univerzitní výuky zařazovala taktéž i praktická cvičení. Univerzitní studenti medicíny tak navštěvovali místní lazarety, ve kterých měli možnost praxe. Na druhou stranu praktici, kteří na akademiky velice kriticky pohlíželi, si nekladli za cíl vytvářet žádné teoretické spisy, kterými by tak pro svou praxi obstarali teoretické základy. Rozdíl mezi nimi lze reflektovat z hlediska základu jejich znalostí. Jak již bylo řečeno, akademický proud vycházel především z aristotelismu, přičemž mimouniverzitní prostředí praktiků se vztahovalo k platonismu.¹⁰²

Kritický postoj vůči praktickým (empirickým) lékařům zaujímal například Francis Bacon, který poukazoval na to, že takoví lékaři neměli znalosti o příčinách chorob a ani neznali správné metody léčby. Poněkud obdobně negativně se však vyjadřoval i k scholastickým filozofům, u kterých mu vadilo, že své studium redukují pouze na

---

¹⁰⁰ Srov. ČERNÁ, Jana. *Dál a dál za Herkulovy sloupy: přírodní tajemství nového světa a španělská renesanční filosofie a věda*, s. 54.

¹⁰¹ NEJESCHLEBA, Tomáš. Renesanční medicína: Academici verus praktici. In: FIALOVÁ, Lydie, KOUBA, Petr, ŠPAČEK, Martin. [eds.]. *Medicína v kontextu západního myšlení*, s. 44.

¹⁰² Tamtéž, s. 38. Srov. BURKE, Peter. *Společnost a vědění od Gutenberga k Diderotovi*, s. 54.

znalosti teoretické a jsou uzavřeny každodennímu světu.¹⁰³ Proti akademickým lékařům se vymezoval například také Paracelsus (1494-1541), který byl přesvědčen, že univerzitní profesori disponovali sice poznatky z knih, ale o přírodě či člověku neměli reálné znalosti¹⁰⁴. Paracelsus obecně vyzdvihoval empirickou roli v procesu poznání a kritizoval aristotelskou tradici i klasickou galénskou medicínu.¹⁰⁵ Univerzitní podobu medicíny kritizoval také Agrippa z Nettesheimu. Zdůrazňoval pouze činnost praktiků prostých univerzitní výuky. Tvrdil, že pouze oni jediní dokážou přijít s určitými výsledky v léčbě nemocných. Dle Agrippy bylo schopno mnoho praktických lékařů bez univerzitního vzdělání léčit pacienty.¹⁰⁶

Hlavní proud, který byl odlišný od univerzitního typu medicíny, založil již zmiňovaný praktik Paracelsus. Odmítl veškerou ortodoxní lékařskou teorii, dominující v univerzitním prostředí a upřednostnil alchymickou tradici a svou vlastní zkušenost.¹⁰⁷ Paracelsus však využíval i poznatků, které mu poskytovali i lidoví léčitelé, stařeny či lazebníci, zkrátka lidé praktického jednání.¹⁰⁸ Proti galénovskému řešení léčby zakládající se na zavedení diety a jednoduchém používání účinků rostlin přišel s alchymickou podobou medicíny. Využíval chemické prvky rtuť, arzén, antimon a jejich účinnost stavěl nad tradiční galénské byliny. Chemické postupy využíval k dosažení rostlinných extraktů, které mají silnější působnost, než v galénovské medicíně. Paracelsus totiž vycházel z myšlenky, že nemoc není způsobená nerovnováhou tělesných šťáv, jelikož nepřichází zevnitř, ale zvenčí. Namísto humorální medicíny tak přišel s naukou o třech principech. Prvním principem, jako základní faktor činný při hoření, je síra, druhým je kapalná a proměnlivá rtuť a třetím principem je sůl vzhledem k její pevnosti a stálosti. Onemocnění přichází kvůli interakci těchto tří principů s elementy-matricemi. Uvedená interakce se děje jak ve vnějším světě, kde tak dochází k různým materiálním objektům, tak v lidském těle, ve kterém se objevují různá

---

¹⁰³ Ideální cesta bude něco mezi „empirickým mravencem“, který jen sbírá data a „scholastickým pavoukem“, který spřádá složité struktury sítí z vlastního těla. Je totiž potřeba nejen materiál sbírat, ale i zpracovávat (jak tomu činí včely) BACON, Francis. *Nové organon*, s. 150-151. Srov. DEBUS, Allan. *Man and Nature in the Renaissance*. s. 104. Srov. BURKE, Peter. *Společnost a vědění od Gutenberga k Diderotovi*, s. 29.

¹⁰⁴ ČERNÁ, Jana. *Očitá svědectví: Španělsko, Nový svět a změna vědeckého komunikačního paradigmatu*, s. 139.

¹⁰⁵ PARACELSUS, *Filosofie okultní*, s. 54, 55. Srov. ČERNÁ, Jana. *Očitá svědectví: Španělsko, Nový svět a změna vědeckého komunikačního paradigmatu*, s. 139.

¹⁰⁶ NEJESCHLEBA, Tomáš. *Renesanční medicína: Academici verus praktici*. In: FIALOVÁ, Lydie, KOUBA, Petr, ŠPAČEK, Martin. [eds.]. *Medicína v kontextu západního myšlení*, s. 44.

¹⁰⁷ GRAFTON, Anthony, SIRAISSI, Nancy G., SHELFORD, April. *New worlds, ancient texts: the power of tradition and the shock of discovery*, s. 191.

¹⁰⁸ PARACELSUS, *Filosofie okultní*, s. 55.

onemocnění. Tatáž interakce způsobuje i vhodné léčebné prostředky, které vznikají na zemi ve formě minerálů a rostlin. Úkolem lékaře bylo napodobit tyto interakce, aby dal těmto substancím novou podobu, a převedl je z prvního života bez léčebných projevů do druhého, kde již mají zaznamatelnou léčebnou sílu. Důležité je, že paracelsismus měl později vliv i na univerzitní prostředí. Avšak větší úspěch zaznamenal spíše na dvorech renesančních panovníků (například Rudolfa II).¹⁰⁹ Debus zmiňuje, že práce Paracelsa začaly ovlivňovat učený svět krátce po jeho smrti v roce 1541, kdy se jeho rozptýlené rukopisy shromáždily a poprvé se hojně publikovaly.¹¹⁰

Jak uvidíme dále, Paracelsus preferoval alchymickou léčbu i v rámci objevení nových nemocí a přírodních léčiv z Nového světa (viz kapitola 3.3, o guajaku). Rozešel se s koncepcemi, které byly do té doby dominující a již dlouho užívané a ve svém případě plně nahradil hippokratovsko-galénský korpus alchymickou léčbou pacientů.

V šestnáctém století existovala v lékařském evropském prostředí široká škála dostupných medicínských znalostí zahrnujících na jedné straně praktické laické vědění o léčbě a onemocněních, zastoupeno například v osobách moudrých stařen, kouzelníků, bylinkářů atd., na druhé přístup reprezentovaný lékaři, chirurgy a lékárníky s univerzitním vzděláním. Lze však podotknout, že pouze malá část lidí využívala služeb vyškolených a vzdělaných lékařů. V tomto století se většina obracela k vědění „pouhých“ praktiků, kteří nedisponovali formálním univerzitním vzděláním, ale jejichž znalosti byly součástí ústní lidové kultury tohoto období.¹¹¹

Poskytnutý vhled do dobového evropského medicínského prostředí odhaluje, že ona rozpolcenost renesanční doby, typická přítomností jak tradičního vědění, tak současně i (netradičních) empirických přístupů ke světu, je přítomna i v této oblasti lidské činnosti a je celkově typická pro toto období dějin. Tímto způsobem přistupoval renesanční evropský svět i ke světu Novému. Někteří se snažili stále držet tradičních znalostí a upřednostňovali klasické vědění a pro některé měla hlavní slovo vlastní zkušenost.

---

¹⁰⁹ NEJESCHLEBA, Tomáš. *Kapitoly z renesanční filosofie*, s. 91- 94. Srov. NEWMAN, William. From Alchemy to Chemistry. In: PARK, Katharine, DASTON, Lorraine [eds.]. *The Cambridge History of Science: Volume 3, Early Modern Science*, s. 502.

¹¹⁰ DEBUS, Allan. *Man and Nature in the Renaissance*, s. 14-15.

¹¹¹ WEAR, Andrew, FRENCH, Roger Kenneth, LONIE, Iain M. *The Medical Renaissance of the Sixteenth Century*, s. xiv.

Různé přístupy k přírodě Nového světa lze zaznamenat v souvislosti s působením a činnostmi Evropanů, kteří byli většinou pověřováni od královského veličenstva, aby prozkoumali Nový svět a podali zprávy o přírodním bohatství této oblasti. Zmíněn byl již například Hernández, který se jako mnozí další věnoval významným, exotickým léčivým plodinám, které svými vlastnostmi a účinky obohatily medicínu a *materia medica* evropského prostředí. V Evropě byla tato přírodní léčiva z Nového světa známá prostřednictvím spisů významných autorů (Sahagún, Monardes, Hernández), kteří se ve svých dílech věnovali přírodnímu bohatství, kterým Nový svět disponoval.

3 Obohacení evropské léčebné praxe přírodninami Nového světa

Pro evropské medicínské prostředí na počátku šestnáctého století byl nepochybně přínosný příliv poznatků o léčivých plodinách, které z Nového světa do evropského prostředí přinášeli lidé různého postavení, funkcí a odvětví (dobyvatelé, cestovatelé, lékaři apod.)¹¹². Díky jejich znalostem a šíření informací došlo k rozšíření spektra evropských léčebných látek o přírodní americké produkty, které poskytovaly nové možnosti léčby a disponovaly mnoha léčebnými účinky.

Objevení Nového světa tak přispělo k novým metodám léčby prostřednictvím doposud neznámých látek, které nové plodiny produkovaly a poskytovaly. Došlo k obohacení evropské *materia medica* léčivy nově objevených území¹¹³, které lékaři zkoumali, činili s nimi pokusy a formulovali jejich léčebné účinky a působení. Na počátku tohoto medicínské obohacení však stála prozatím neprozkoumaná oblast Nového světa a její přírodní produkty, jejichž léčebné účinky bylo potřeba odhalit a podat o nich zprávy evropskému prostředí.

---

¹¹² ČERNÁ, Jana. *Očitá svědectví: Španělsko, Nový svět a změna vědeckého komunikačního paradigmatu*, s. 15.

¹¹³ PORTER, Roy. *Dějiny medicíny: od starověku po současnost*, s. 219.

3.1 První kontakt s novým přírodním bohatstvím

Přírodu nově objeveného území vyzdvihoval a opěvoval už její objevitel¹¹⁴ Kryštof Kolumbus (1451- 1506). Projevoval jí skutečný obdiv a uctíval ji. Stal se nadšeným pozorovatelem a vnímal krásy přírody Nového světa při pohledu na hory, potoky, nejrůznější druhy živočichů a rostlin, o nichž psal s velkým entusiasmem.¹¹⁵ Již v rané Kolumbově korespondenci lze nalézt informace o přírodninách z této oblasti. Konkrétní zmínku lze nalézt v dopise Santagelovi a Sanchézovi z první cesty, kde se píše o bylině známé jako aloe, kterou by veličenstva mohla přikázat naložit a přivést do Španělska.¹¹⁶

Kolumbus projevoval velký zájem o přírodní jevy nově objevené oblasti, to dokazují jeho zápisky a především deník z jeho první výpravy. Todorov však poukazuje na jistou účelovost Kolumbova přístupu při popisu Nového světa. Nedochází k objektivnímu popisu přírodního světa, ale jde spíše o popis účelový. Kolumbus v podstatě vykresluje přírodu Nového světa tak bohatou, jak bohatou si ji přeje mít.¹¹⁷ Jeho cílem je samozřejmě především prokázat úspěch jeho cesty, proto je nutno jeho poznatky a dojmy brát s jistou rezervou, jelikož jeho snaha vyvolat co největší úžas v jistém smyslu zamlžila tendenci o objektivní popis skutečnosti.¹¹⁸

S Kolumbovým úspěchem objevení Nového světa započala nová doba typická pro výzkumné a badatelské cesty. Později také docházelo i k organizovaným kontaktům s novými oblastmi těchto nově objevených území.¹¹⁹ Záštitou těchto organizovaných styků s Novým světem se stala španělská královská veličenstva, která velice zajímalo přírodní bohatství Nového světa i *materica medica* domorodého obyvatelstva. Nejdříve je však nutno zmínit ještě dalšího významného cestovatele, který nám mezi prvními poskytl popis přírodního bohatství Nového světa, byl jím Amerigo Vespucci (1454-1512). Podal nám svou první zprávu o Novém světě ve svém textu *Mundus Novus*

¹¹⁴ Nutno však připomenout, že pro Kolumba tato území představovala stále Starý svět, jelikož jak je známo, Kolumbus měl za cíl dostat se západní cestou do Číny a až do konce života věřil, že místa, do kterých doplul, byla opravdu Asie nebo ostrovy, které ji obklopují. Měl tedy za to, že nově objevená území jsou pouze jakýmsi doplňkem Asie (TODOROV, Tzvetan. Cestovatelé a domorodci. In: GARIN, Eugenio [ed.]. *Renesanční člověk a jeho svět*, s. 251).

¹¹⁵ COLÓN, Cristóbal. Primer viaje. In: Navarrete, Martín Fernández de. [ed.]. *Viajes de Cristóbal Colón* s. 76. Srov. TODOROV, Tzvetan. Cestovatelé a domorodci. In: GARIN, Eugenio [ed.]. *Renesanční člověk a jeho svět*, s. 252.

¹¹⁶ KAŠPAR, Oldřich. *Zámořské objevy 15. a 16. století a jejich ohlas v českých zemích = Descubrimientos de ultramar en los siglos 15 y 16 u su repercusión en los países Bihémicos*, s. 24.

¹¹⁷ TODOROV, Tzvetan. *Dobytí Ameriky: problém druhého*, s. 26-30.

¹¹⁸ ČERNÁ, Jana. *Očitá svědectví: Španělsko, Nový svět a změna vědeckého komunikačního paradigmatu*, s. 26-27.

¹¹⁹ LADERO QUESADA, Miguel Ángel, KASL, Jiří. *Španělsko katolických králů*, s. 227.

(1504), ve kterém popisoval přírodu nově objevené oblasti. Stejně jako Kryštof Kolumbus interpretuje Vespucci přírodu Nového světa jako rajskou a opěvuje ji. Posléze však uvidíme, že rajské konotace přírody Nového světa se dostávaly do střetu s opačnými démonickými a pejorativními konotacemi nově objevené oblasti.

Mundus Novus je dopis, který Vespucci poslal Lorenzu Pierfrancescovi Medicejskému, v jehož službách v dané době pracoval.¹²⁰ Uvedený dopis je rozdělený na dvě části, z čehož je první část zaměřena na popis cesty a druhá popisuje nové území. Popis nového území je rozdělen na tři úseky, první se zabývá lidmi, druhý zemí a třetí nebem. Text *Mundus Novus* byl přeložený do latiny, aby byl dostupný intelektuální a vzdělané společnosti.¹²¹

Vespucci přichází s popisem místní přírody a je jí naprosto fascinován. Píše, že země je v tomto místě velmi úrodná, bohatá na četné kopce a hory, nekonečná údolí a mohutné řeky, napájené osvěžujícími prameny. Jsou zde husté lesy plné všech druhů zvířat. Stromy rostou do obrovské velikosti bez jakéhokoliv obdělávání. Mnoho z nich přináší ovoce příjemné chuti a prospěšné pro lidské tělo, některé zas ne, ale žádné ovoce není podobné těm našim. Hovoří o množství rostlin a kořenů, které tam lze také nalézt, z nichž se dělá chléb a vynikající jídlo. Mají také mnoho semen zcela rozdílných od těch našich. Vespucci se vrací k popisu zvířat a zmiňuje, že tam lze nalézt mnoho druhů a množství zvířat, různých papoušků a jiných ptáků. Jeho text však zaznamenává také poznatky o léčivých produktech. Píše, že jsou tam všechny stromy voňavé a produkují gumu či oleje. Sám Vespucci nepochybuje o tom, že budou prospěšné lidskému tělu a budou mít léčivé účinky. Jeho entusiasmus je evidentní i z jeho tvrzení, že jestliže někde na světě existuje pozemský ráj, tak se domnívá, že bude právě tam.¹²²

Vespucci zapojuje všechny své smysly a poznává novou oblast s velkým zájmem. Jeho popis je plný subjektivního hodnocení, estetických konotací a do značné míry i přikrášlování. Jistým protipólem ke stylu psaní Kolumba a Vespucciho se později (první desetiletí šestnáctého století) stávají popisy přírody Nového světa, které mají naprosto odlišný ráz i motivaci. Jde o texty, jejichž tvorbu zaštiťovala přímo španělská

---

¹²⁰ ČERNÁ, Jana. *Očitá svědectví: Španělsko, Nový svět a změna vědeckého komunikačního paradigmatu*, s. 32.

¹²¹ TODOROV, Tzvetan. Cestovatelé a domorodci. In: GARIN, Eugenio [ed.]. *Renesanční člověk a jeho svět*, s. 254. Vespucci dává velký důraz na srozumitelnost a jasnost psaní. Čtenář je pro něj na prvním místě, jelikož pro něj je text psán (TODOROV, Tzvetan. Cestovatelé a domorodci. In: GARIN, Eugenio [ed.]. *Renesanční člověk a jeho svět*, s. 255).

¹²² VESPUCCI, Amerigo. (ed. G. T. Northup) *Mundus Novus: letter to Lorenzo Pietro di Medici*, s. 8-9.

veličenstva a také více méně ovlivňovala jejich podobu. Na žádost a pod záštitou Koruny tak začaly vznikat systematické popisy americké přírody včetně jejich léčivých produktů a jejich léčebných účinků. Novinkou byla také již cílená a organizovaná kooperace a komunikace autora textu o přírodě (již se jednalo o vzdělance) s různými informátory a spolupracovníky.¹²³

Informace o léčivých rostlinách Nového světa tak postupně začali evropskému prostředí zprostředkovávat vystudovaní lékaři, kteří popsali, jakým způsobem bylo využíváno léčivých plodin místními obyvateli v Novém světě. Jejich užívání přírodních léčiv však mělo specifickou podobu, mnohdy velmi odlišnou od evropského chápání léčby a využívání léčivých prostředků ve světě Starém.

3.2 Medicínské vědění Nového světa

Pro pochopení léčebných postupů jednotlivých kmenů obyvatel Nového světa¹²⁴ a jejich způsobů využívání přírodních léčiv je třeba zohlednit jejich celkový pohled na svět, jejich propojení nábožensko-rituálního života a jejich představy o nemoci a zdraví.

Již od prvního kontaktu, který měli Evropané s Amerikou, začala historie nepochopení a neporozumění duchovnímu životu domorodého obyvatelstva. Duchovní Ramón Pané, Bartolomé de las Casas či Kryštof Kolumbus napsali významná svědectví o tomto kulturním nesouladu a neshodě.¹²⁵ Evropané s žido-křesťanským smýšlením a povýšeným racionalismem upřednostňovali demonizaci domorodých koncepcí před jakýmkoliv výkladem a interpretací kultu přírody a duchů předků, které byly součástí světa a smýšlení místních.¹²⁶

Důležitým aspektem života původních obyvatel Nového světa byla vázanost na bohy a duchovní svět. Bůh, nadpřirozené bytosti různého druhu i předměty přírody byly považovány za obdařené vlastní vůlí a jako takové mohly zapříčinit utrpení jakéhokoliv druhu (včetně onemocnění).¹²⁷ Nadpřirozený svět byl dle jejich mytologií propojený s hmotným světem na zemi. Za viditelným a hmatatelným světem se rozprostíral vesmír

---

¹²³ ČERNÁ, Jana. *Očitá svědectví: Španělsko, Nový svět a změna vědeckého komunikačního paradigmatu*, s. 36.

¹²⁴ V práci se zaměřuji na medicínské vědění domorodých kmenů střední Ameriky, respektive na oblast dnešního Mexika.

¹²⁵ Například dílo *Relación acerca de las antigüedades de los indios*, kterou napsal Ramón Paré či *Brevísima relación de la destrucción de las Indias* od Bartolomé de las Casas.

¹²⁶ RUY SANCHEZ, Alberto. *Plantas sagradas*, s. 10.

¹²⁷ VIESCA TREVIÑO, Carlos. *Medicina Prehispanica de Mexico*, s. 78.

plný nadpřirozených mocností, sil a energií, které řídily, určovaly a ovlivňovaly existenci a bytí na hmotném světě. Současně domorodí obyvatelé chápali lidskou bytost, stejně jako všechny živé bytosti (rostliny i zvířata) jako dualitu tělesné, viditelné a hmatatelné materie a současně velmi subtilní, neviditelné a nehmotné.¹²⁸

Za zmínku stojí připomenout, že toto propojení hmotného a duchovního světa a využívání tohoto spojení nejen pro léčbu bylo užíváno taktéž renesančními učiteli v evropském prostředí, mágy a filozofy, jakými byli například Marsilino Ficino (1433-1499), Agrippa z Nettesheimu (1486 - 1535) či Giordano Bruno (1548-1600). Spojení našeho hmotného světa a nadpřirozeného světa duchovních bytostí představovalo podstatu jejich *magia naturalis*. Tudíž představu propojení mezi jednotlivými světy univerza, působení mezi nimi a využívání tohoto spojení nelze přehlédnout ani v evropském prostředí.¹²⁹ Lze však říci, že i v evropském prostředí se tyto přívrženci magicko-astrologických sil nesešli s přijetím. Vzdělaní lékaři okultními silami a vysvětleními opovrhovali a odmítali je. Degradovali tyto představy na pouhé šarlatánství a čarodějnictví.¹³⁰

V koncepci propojenosti světů je potřeba zdůraznit moc božstva, která měla dle mytologií domorodých kmenů velice dominantní sílu. Pokud došlo k onemocnění některého z členů kmene, otázka nezněla, proč je daný člověk nemocný, ale které božstvo bylo uraženo, dotčeno či kterému se neprojevovala dostatečná úcta. Takovým způsobem se vysvětlovala utrpení všeho druhu, které původní obyvatelé Nového světa postihovala. Proto bylo velice důležité udržovat kladné vztahy s místním božstvem. Pokud tomu tak bylo, tak jedna z hlavních rolí božstva zahrnovala ochranu svých věrných. K tomu však bylo nutno vyjadřování požadované úcty a respektu prostřednictvím obřadů a uctívání. Člověk jednoduše nemohl žít bez bohů. Boží péče a moc tak pro domorodé obyvatelstvo znamenala to nejpodstatnější. Škodlivé síly způsobující nemoci se dostavily, jestliže se objevil nedostatek plnění povinností některého člena kmene vůči bohům. Toto způsobování nemocí a chorob prostřednictvím bohů směřovalo k zachování stávajícího řádu.¹³¹

---

¹²⁸ RUY SANCHEZ, Alberto. *Plantas sagradas*, s. 18.

¹²⁹ Srov. KOLÁŘOVÁ, Andrea. *Magia naturalis a philosophia naturalis v kontextu renesančního vědění: Koncepce renesanční magie Agrippy z Nettesheimu a Giordana Bruna*. Plzeň, 2017. Bakalářská práce. Západočeská univerzita. Katedra filozofie. PhDr. Jana Černá, Ph.D.

¹³⁰ PORTER, Roy. *Dějiny medicíny: od starověku po současnost*, s. 200.

¹³¹ VIESCA TREVIÑO, Carlos. *Medicina Prehispanica de Mexico*, s. 77-79.

V rámci domorodých kultur tedy nebyla nemoc vysvětlována pomocí organických či fyzických příčin, ale byla duchovního původu.¹³² Léčba v Novém světě nepokrývala pouze onemocnění, ale také jakýkoliv druh nepříjemných pocitů a útrap. Jejich pojem medicíny a léčby byl tudíž širšího významu. To znamená, že léčba nebyla omezena na nápravu toho, co léčitel odhalí a diagnostikuje, ale léčba se také zaměřovala na to, co pacient říká, že cítí. Carlos Viesca Treviño konstatuje, že v dnešní době, když mluvíme o medicíně, tak okamžitě přemýšlíme o látkách, které působí proti určitému druhu onemocnění nebo které vyvolávají nějaké reakce těla proti dané nemoci. Ale člověk tehdy v Novém světě hovořil o medicíně tehdy, když po požití látky postřehl změny v organismu.¹³³

3.2.1 Plantas sagradas a léčebné rituály

Obyvatelé Nového světa byli ve velmi úzkém vztahu s přírodou a jejími produkty. Například posvátné rostliny (*plantas sagradas*)¹³⁴ pro ně představovaly spojení duchovního a hmotného světa. Kontakt mezi nimi a jejich posvátnými rostlinami pro ně byl velice prospěšný a užitečný. Uvedený vztah měl skutečný rituální význam. Do posvátného a duchovního prostoru se dalo vstoupit prostřednictvím použití posvátných rostlin. Šamani udržovali kontakt s božstvem, které bylo přítomno v těchto posvátných rostlinách.¹³⁵ Posvátné rostliny byly chápány jako obydlí božstev či jiných duchovních sil a moci. Řada z nich byla vnímána dokonce jako ztělesnění samotných bohů.¹³⁶

Používání posvátných rostlin mezi domorodými kmeny tedy patřilo do oblasti rituálu a jeho ovládnutí bylo v rukou šamanů. Byli to lidé, kteří požívali či si jinak aplikovali posvátné rostliny, i když byly i případy, kdy šamani podávali léčivé posvátné přírodní pacientovi (pod dohledem), což pomáhalo nalézt požadovaná řešení včetně vhodného způsobu léčby nemoci. Extatické stavy, které přicházely po požití posvátných rostlin, jsou dokumentovány v mnohých písemných pramenech z koloniálního období. Zmiňované stavy jsou vyobrazeny i v plastikách a obrazech. Lze zmínit například, že

---

¹³² SCHULTES, Richard Evans, HOFMANN, Albert. *Rostliny bohů: jejich posvátná, léčebná a halucinogenní moc*, s. 14.

¹³³ VIESCA TREVIÑO, Carlos. *Medicina Prehispanica de Mexico*, s. 126.

¹³⁴ Posvátné rostliny byly dle domorodých kmenů hodné obdivu a uctívání, jelikož jim poskytovaly možnost propojit se s božským světem, a proto jimi byly chápány a interpretovány jako předměty zbožštění a využívány jako hlavní léčiva v domorodém léčitelství (SCHULTES, Richard Evans, HOFMANN, Albert. *Rostliny bohů: jejich posvátná, léčebná a halucinogenní moc*, s. 14).

¹³⁵ RUY SANCHEZ, Alberto. *Plantas sagradas*, s. 9, 17, 20.

¹³⁶ SCHULTES, Richard Evans, HOFMANN, Albert. *Rostliny bohů: jejich posvátná, léčebná a halucinogenní moc*, s. 7.

psychoaktivní květy s očima jsou spojeny s jaguárem, což je velmi obvyklé spojení vyobrazené na klasické keramice. Mimořádným dílem je slavná socha boha Xochipiliho (de Tlalmanalca), (obr. 3), která má obličej s výrazem extáze. Do jeho výrazu se promítá účinek psychoaktivních přírodnin. Jeho tělo je ve velice zvláštní pozici způsobené silným extatickým stavem po požití psychoaktivní rostliny. I na svém těle má vyobrazené květy přírodnin.¹³⁷ Konkrétně jde o vytesané tvary různých druhů posvátných rostlin. Lze identifikovat klobouček houby, úponěk popínavé rostliny, květ tabáku či květ posvátné povijnice (obr. 4). Celá socha sedí na podstavci, na kterém jsou vyobrazeny kloboučky lysohlávky *Psilocybe aztecorum* (Lysohlávka aztécká).¹³⁸

Domorodé kmeny disponovaly vlastními formami medicíny a léčebnými rituály, jejichž hlavním vykonavatelem byl šaman, který celý rituál vedl. Při rituálech bylo využíváno jejich znalostí účinků mnoha posvátných rostlin.¹³⁹ Šamani ovládali schopnosti dané rostliny, která se využívala k léčbě a prevenci nemocí a dohlíželi na celý proces. Příčinou onemocnění mohla být podle představy místních ztráta duše pacienta, která vystoupila z těla. Po stanovení diagnózy šamanem, byl pacient vyzván, aby se účastnil série rituálů, kdy byla daná posvátná rostlina společně požitá či jinak aplikovaná, přičemž byl celý tento proces doprovázen rituálními tanci a zpěvem. Tento druh léčebných rituálů se konal vždy v noci. Noc byla totiž časem a dobou, která byla spojována s nemocemi, jelikož právě během spánku mohly duše opustit tělo a ztratit se, ale také naopak, noc byla i tím správným časem, kdy léčit, protože jen v noci mohly duše šamanů ztracené duše nalézt a vrátit zpět do těl pacientů. Při takových léčebných rituálech posvátné rostliny (například peyotl) působily jako transformační prostředek, který pacientovi umožňoval přejít ze stavu bolestí a nepříjemných zdravotních obtíží, které byly způsobeny ztrátou duše, do zdravého stavu, který se vrátil s vycházejícím Sluncem díky navrácení duše pacienta zpět do jeho těla.¹⁴⁰

Šaman měl tedy za úkol s pomocí posvátných rostlin (tabák, peyotl) cestovat do vyšších říší neviditelného a nehmotného světa a tam zachránit duši pacienta a přivést ji zpět do jeho hmotného těla. Požití posvátných rostlin šamanům poskytlo možnost oddělit se od hmotné schránky a spojit se s vyšším světem duchovního rozměru.

---

¹³⁷ RUY SANCHEZ, Alberto. *Plantas sagradas*, s. 20.

¹³⁸ SCHULTES, Richard Evans, HOFMANN, Albert. *Rostliny bohů: jejich posvátná, léčebná a halucinogenní moc*, s. 62.

¹³⁹ PORTER, Roy. *Dějiny medicíny: od starověku po současnost*, s. 190.

¹⁴⁰ RUY SANCHEZ, Alberto. *Plantas sagradas*, s. 43.

Posvátné rostliny představovaly nejdůležitější léčiva domorodého léčitelství, jelikož dovolovaly být léčiteli či šamanovi ve spojení s duchovním světem. Staly se tak hlavním prostředkem při léčebných praktikách. Takové působení mají rostliny kvůli svým skupinám chemických sloučenin, které mají za následek zvláštní a specifický způsob ovlivnění dané části centrální nervové soustavy člověka. Stav, který jim rostliny způsobily, však nebyval dlouhodobý, ale po nějaké době sám vyprchal prostřednictvím následného vyloučení látky a metabolizací.¹⁴¹

Důležitým aspektem jejich smýšlení byly jejich představy o živé podstatě všech jevů, které se nacházely kolem nich. Přicházeli s možností oddělení duše od těla v průběhu života, zbloudění duše ve spánku, únosu duše či záměrného vyslání duše do jiného světa v případech šamanů v rámci konání rituálů. Samotná léčba pacientů šamany byla spjata s jejich představou o nadpřirozených příčinách a lécích různých onemocnění, s představou mnoha úrovní vesmíru a také s představou jak z vnějšího zdroje získat nadpřirozené a léčivé síly. Pokud si uvědomíme nadpřirozený a duchovní ráz jejich úvah, představ a koncepcí, pak je nám jasné, jak důležitou úlohu pro ně hrály posvátné rostliny, které jim umožňovaly dosažení proměny vědomí a přeměnu stavů.¹⁴²

Léčitel či šaman byl strážcem zachování tělesné i psychické rovnováhy jeho kmene, pro který byl schopen se uchýlit k osobní konfrontaci s nadpřirozenými silami prostřednictvím extatických transů. Pod funkce šamana tedy spadala i náprava nemocných pacientů, kteří byli součástí jeho kmene.¹⁴³ Šaman tedy pro prospěch celé komunity udržoval přímý vztah se světem bohů a duchů prostřednictvím komunikace s božskou rovinou, která se mu dostávala díky účinkům posvátných rostlin.¹⁴⁴

Využívání těchto posvátných rostlin jako přírodních léčivých produktů bylo pro léčbu místních naprosto přirozenou věcí, jelikož nemoc, zdraví, rovnováha, příroda a její produkty byl jeden komplexní systém, jehož části nebylo možné od sebe oddělovat.¹⁴⁵ Samotná léčba a využívání posvátných rostlin tak patřily do rituálně-nábožensko-magických mytologií, které představovaly hluboce zakořeněnou podstatu pro jednání a způsob života místních kmenů.

---

¹⁴¹ SCHULTES, Richard Evans, HOFMANN, Albert. *Rostliny bohů: jejich posvátná, léčebná a halucinogenní moc*, s. 14.

¹⁴² FURST, Peter T. *Halucinogeny a kultura*, s. 13.

¹⁴³ RUY SANCHEZ, Alberto. *Plantas sagradas*, s. 54.

¹⁴⁴ VIESCA TREVIÑO, Carlos. *Medicina Prehispanica de Mexico*, s. 124-125.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 134.

Posvátné rostliny se tak staly hlavní součástí mytologie, rituálů, oblečení, uctívání předků či jejich kalendářního systému z prostého důvodu: domorodé obyvatelstvo mělo představu, že rostliny jsou prostoupeny posvátnými silami, a tak měly v jejich duchovně založeném světě velký význam a klíčové postavení.¹⁴⁶ Praktiky intoxikace různými druhy rostlin, které dle nich disponovaly nadpřirozenými silami, byly zvláštní druh zvyku, kterým byli Evropané, kteří vstoupili na půdu Nového světa do značné míry velmi fascinováni a bylo potřeba na tento zvyk pohlížet jako na neoddelitelnou součást náboženství, mytologií a rituálů původního obyvatelstva nově objevených území Nového světa. Nadpřirozené síly, které kmeny spojovaly s rostlinami, však Evropané interpretovali jako ďáblovu vytrvalou snahu zmařit snahu o vítězství křesťanství nad tradičním systémem víry místních kmenů. Duchovní, kteří v Novém světě vystupovali jako misionáři, chápali posvátné houby, semínka povijnice, peyotl, šňupací prášky, tabák a jiné magicko-posvátné rostliny jako zábrany, které bylo zapotřebí odstranit, aby došlo k obrácení na víru křesťanskou.¹⁴⁷

Užívání těchto látek však i po jejich zákazu stále přetrvávalo avšak tajně a pod neustálou hrozbou. Pokud mělo dojít k odhalení jejich užívání, hrozila jim tvrdá mučení, veřejné bičování či upálení zaživa. I přesto se domorodí obyvatelé nehodlali vzdát svých tradičních systémů a řádu, který pro ně byl tak důležitý. Docházelo k odporu proti vyhlazení jejich praktik. Obecně lze vyhodnotit, že toto snažení křesťanských misionářů vymýtit uvedené praktiky místního obyvatelstva nemělo velký úspěch, jediné, co se změnilo, bylo uchýlení se k jejich vykonávání tajným způsobem.¹⁴⁸

Evropané léčivé účinky, vlastnosti posvátných rostlin i léčebné rituály chápali ze svého pohledu jako dílo ďábla. Pro domorodé kmeny však hrály posvátné rostliny naprosto klíčovou roli v léčbě a jejich medicínských koncepcích.¹⁴⁹ Carlos Viesca Treviño podotýká, že není možné oddělit způsob léčby pomocí posvátných rostlin od celkové ideologie, která domorodé obyvatelstvo obklopovala,¹⁵⁰ což se však následně přesně stávalo. Evropané vytrhávali účinky posvátných rostlin z kontextu kulturní tradice domorodého obyvatelstva a uchýlili se pouze k racionálnímu pojmání a pragmatickému

---

¹⁴⁶ CARRASCO, David. *Náboženství Mezoameriky: kosmovize a obřadní centra*, s. 48.

¹⁴⁷ FURST, Peter T. *Halucinogeny a kultura*, s. 29.

¹⁴⁸ Tamtéž.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 30.

¹⁵⁰ VIESCA TREVIÑO, Carlos. *Medicina Prehispanica de Mexico*, s. 114.

využívání léčebných účinků posvátných rostlin přičemž naprosto odhlédli od dalších významů dané posvátné rostliny a souvisejícího léčebného rituálu v jejich původním prostředí.

Rostliny (i zvířata) místní chápali jako samostatné osobnosti a lze se pouze domnívat, zda byly vnímány na stejné úrovni s člověkem nebo mu byly dokonce nadřazené ve smyslu reprezentací božstev. Je však nutné poznamenat, že kromě léčivých účinků, kterých bylo využíváno, měly posvátné rostliny i schopnost člověka otrávit.¹⁵¹

Záleželo především na formě přípravy léčivého prostředku. Například Cárdenas¹⁵² (1563-1609) si uvědomil, že byl velký rozdíl v tom, jakým způsobem posvátné rostliny připravujeme, jelikož způsob přípravy ovlivní kladný či záporný účinek léčiva. Seznam rostlin s touto „dvojitou kvalitou“ je dlouhý, jako příklady lze uvést tabák či peyotl.¹⁵³ Jde samozřejmě také o velikost dávky, posvátné rostliny totiž měly schopnost léčit či tišit bolest právě díky své toxicitě. Tohoto faktu ohledně důležitosti velikosti dávky si povšiml v šestnáctém století například i Paracelsus. Šlo totiž o úvahu, že rozdíl mezi lékem a jedem tkví pouze v použitém množství dané látky (v jeho případě šlo o velikost dávky rtuti při léčbě syfilis, viz kapitola 3.3, o guajaku).¹⁵⁴

I přes zmíněný fakt však byla mnohými příroda Nového světa viděna jako d'ábelská právě kvůli výskytu jedovatých, trnitých či nestandardně vypadajících rostlin. Převládala představa, že jsou posvátné rostliny pod d'áblou mocí a kouzlem. Jedním z nejreprezentativnějších příkladů tohoto jevu je posvátná rostlina tabák, o kterém se v té době takto uvažovalo kvůli jeho schopnosti měnit lidské vnímání. Tabák tak umožňoval d'áblu zachytit lidské duše pomocí snů a vizí (viz kapitola 3.4, o tabáku). Ale různé "signatury d'ábla" byly pozorovány také v jiných rostlinách Nového světa, které v první řadě především svědčí o strachu před neznámým a doposud neviděným. Příkladem takového symbolu je plod stromu croton lechleri, neboli *sangre de drago* dle pryskyřice, která připomíná krev. V řezu jeho plodu Nicolás Monardes, doktor ze

---

¹⁵¹ KAŠPAR, Oldřich. Tajemný svět rostlin. In: FURST, Peter T. [ed.]. *Halucinogeny a kultura*, s. 214

¹⁵² Juan de Cárdenas (1563-1609) byl sevillský lékař, který se přestěhoval do Mexika, kde studoval na univerzitě umění a medicínu a publikoval zde první část svého díla *Primera parte de los problemas y secretos maravillosos de las Indias* (1591).

¹⁵³ MORALES SARABIA, Angélica. The culture of peyote: Between divination and disease in Early Modern New Spain. In: SLATER, John, PARDO-TOMÁS, José, LÓPEZ-TERRADA Maríaluz. [eds.]. *Medical Cultures in the Early Modern Spanish Empire*, s. 27, 28.

¹⁵⁴ SCHULTES, Richard Evans, HOFMANN, Albert. *Rostliny bohů: jejich posvátná, léčebná a halucinogenní moc*, s. 10.

Sevilly, rozpoznal obraz draka¹⁵⁵ (obr. 5). V některých případech, to byla samotná povaha Nového světa, jako takového, která byla vnímána jako d'ábelská. Podle Josého de Acosty se přítomnost d'ábla projevila v představě údajného převrácení: přílivu a odlivu, ročního období, období dešťů, které bylo opačného směru s načasováním těchto jevů v Evropě. Nový svět se tak jevil jako svět postavený vzhůru nohama, svět obrácený vůči našemu evropskému.¹⁵⁶

Rajské konotace přírody Nového světa v podobě vyprávění a děl Kryštofa Kolumba a Ameriga Vespucciho se sešly se střetem démonického a d'ábelského chápání, odlišného rozumění a převrácených interpretací přírody a přírodních produktů Nového světa. Ať již byl přístup Evropanů k Novému světu a jeho léčivým přírodninám jakýkoliv, domorodá kultura setrvala ve využívání přírodního bohatství svého území. Vyhledávala a užívala moc léčivých účinků posvátných rostlin a disponovala také přírodními produkty ze svých vlastních botanických zahrad, kde své léčivé plodiny pěstovala a pečovala o ně.

3.2.2 Botanické zahrady a obchod s léčivými produkty v Novém světě

V rostlinné říši původní obyvatelé Nového světa spatřovali velkou hodnotu a užitek. Jejich oddanost a láska k přírodním produktům se projevovala mimo jiné ve velikosti a rozmanitosti jejich botanických zahrad.¹⁵⁷

V Novém světě, konkrétně v centru Mexika-Tenochtitlanu, což byl největší městský stát v této oblasti a taktéž centrum aztécké kultury, pěstovalo místní obyvatelstvo své léčivé plodiny ve svých botanických zahradách.¹⁵⁸ Tenochtitlan bylo centrum moci a bohatství, místo, kde byla možnost si obstarat či zakoupit řadu léčivých

¹⁵⁵ MONARDES, Nicolás. *Primera y segunda y tercera partes de la Historia medicinal...*, 64r.

¹⁵⁶ ČERNÁ, Jana, ČERMÁKOVÁ, Lucie. Naked in the Old and the New World: Differences and Analogies in Descriptions of European and American herbae nudaе in the Sixteenth Century. *JOURNAL OF THE HISTORY OF BIOLOGY*, s. 17,18. Srov. BAUER, Ralph. The Blood of the Dragon: Alchemy and Natural History in Nicolás Monardes' s *Historia medicinal*. In: SLATER, John, PARDO-TOMÁS, José, LÓPEZ-TERRADA Maríaluz. [eds.]. *Medical Cultures in the Early Modern Spanish Empire*, s. 68.

¹⁵⁷ DEL POZO, Efrén C. Valor médico y documental del manuscrito. In: DELA CRUZ, Martín [ed.]. *Libellus de medicinalibus indorum herbis ; manuscrito azteca de 1552, según traducción latina de Juan Badiano. Versión española con estudios y comentarios por diversos autores*, s. 202. Jejich adorace rostlinné říše přesahovala jejich činnost botanických zahrad a zahrnování množství rostlin do jejich rituálů, projevovala se také v jazyce a poezii místních (DEL POZO, Efrén C. Valor médico y documental del manuscrito. In: DELA CRUZ, Martín [ed.]. *Libellus de medicinalibus indorum herbis ; manuscrito azteca de 1552, según traducción latina de Juan Badiano. Versión española con estudios y comentarios por diversos autores*, s. 202).

¹⁵⁸ VIESCA TREVIÑO, Carlos. *Medicina Prehispanica de Mexico*, s. 120. Srov. RÄTSCH, Christian. *Indiánské léčivé rostliny*, s. 13.

a aromatických plodin, které pocházely z různých míst. Bylo to místo, kde lidé disponovali znalostmi o léčivých plodinách a především měli přehled o tom, jakým způsobem a kde je obstarat. Jak lékaři, tak i obyčejní lidé měli k léčivým přírodninám přístup, jelikož na tomto místě byli na tržnicích strategicky rozmístění lékaři a bylinkáři, kteří tam nabízeli a prodávali léčivé rostliny a k dispozici byli dokonce i pouliční prodejci léčivých přírodnin zvaní *chcichimecas* (podle svého původu), kteří byli údajně znalci rostlin svého regionu a věděli jak vyrábět nápoje a jiné léčivé přípravky a nabízeli své výrobky na ulicích. Tenochtitlan bylo tedy místo významného obchodu s léčivými rostlinami různých domorodých národů, které sem přinášely rostlinné produkty ze svých území.¹⁵⁹

Toto centrum aztécké říše bylo také místem aztéckého kněžstva a bylo to také místo, kde se léčili nemocní. Panovník Aztéků Montezuma II (1502-1520) vlastnil taktéž botanickou zahradu, kde byla pěstována řada rostlin, o které se starali místní zahradníci. Převládající část těchto rostlin byla využívána jako léčivé prostředky v rukou bylinkářů, kteří s nimi pracovali. V aztécké kultuře vypracovávali také recepty na léčivé rostlinné přípravky, které připravovali z vypěstovaných rostlin z botanických zahrad.¹⁶⁰

Carlos Viesca Treviño přišel však s myšlenkou, že botanickým zahradám předhispanického období nelze přiřknout stejný význam, jako mají moderní botanické zahrady uspořádané podle vědeckého konceptu, který má již přesně definované druhy a rody. Botanické zahrady domorodých kultur tak neodpovídaly „vědecké úrovni modernímu typu zahrady“. Další otázkou je struktura těchto botanických zahrad. Rostliny, o kterých víme, že se tam tehdy pěstovaly, patří do jasně definovaných skupin: květiny krásných barev (*flores de bellos colores*) a aromatické rostliny (*plantas aromáticas*).¹⁶¹

V důsledku toho, že zahrady byly orientovány na pěstování posvátných rostlin (například peyotl či halucinogenní houby), tak informace, které jsou nám o této oblasti a tématu botanických zahrad známy, jsou skutečně velice omezené kvůli mysticko-náboženskému významu užívání posvátných rostlin, o kterém již byla řeč. Domorodí informátoři vědomě před Evropany zamlčovali informace o pěstování posvátných

---

¹⁵⁹ VIESCA TREVIÑO, Carlos. *Medicina Prehispanica de Mexico*, s. 119-120.

¹⁶⁰ RÄTSCHE, Christian. *Indiánské léčivé rostliny*, s. 13,14.

¹⁶¹ VIESCA TREVIÑO, Carlos. *Medicina Prehispanica de Mexico*, s. 124.

rostlin kvůli pronásledování, kterému byly tyto aspekty kultury vystaveny ze strany Evropanů.¹⁶²

Jelikož informace jsou tak omezené nebo nejsou vůbec k dispozici, lze se pouze domnívat, jakým způsobem a v jaké míře botanické zahrady fungovaly a jak byly využívány. Nemůžeme říci, zda místní lékaři v botanických zahradách studovali léčivé rostliny a učili se jejich vlastnostem a účinkům, lze spíše říci něco o tom, jak to poté fungovalo na trzích s těmito posvátnými rostlinami. Údaje a popisy, které máme k dispozici, jsou totiž spíše zaměřeny na část po sklizni a následný obchod s léčivými plodinami. Všeobecně však lze o botanických zahradách vyhodnotit fakt, že zahrady předhispánského období obsahovaly léčivé rostliny a to konkrétně rostliny, jejichž látky a vůně umožňovaly člověku kontakt s nadpřirozeným světem.¹⁶³

Přestože toho o fungování zahrad příliš nevíme, evropskému prostředí se o jejich kráse dostalo informací od známého španělského dobyvatele Mexika Hernána Cortése (1485-1547). Z jeho *Dopisů (Las cartas de relación, 1524)* je evidentní, jak moc byl místními zahradami fascinován. Pokaždé, když se o nich v různých místech dopisu zmiňuje, tak je velebí a opěvuje jejich krásu. Například píše: „Kromě velkých a pěkných domů mají i tuze krásné květinové zahrady upravené na nejrůznější způsoby, jak u vznešených lidí, tak v prostých obydlích“.¹⁶⁴ Na několika místech svého druhého dopisu popisuje, jak jsou místní zahrady překrásné a jak vonné rostliny se v nich nacházejí. Opěvuje také vzhled těchto zahrad, jakým způsobem jsou vymyšlené a kolik je v nich toho k vidění.¹⁶⁵

Pokud se zaměříme na následný obchod s léčivými produkty, víme, že v centru Tenochtitlanu byly kromě tržnic, které již byly zmíněny, i domy (lékárny), kde lékárníci prodávali léky získané zpracováním bylin a rostlin, a to jak v tekutém stavu, tak i různé druhy masť a balzámů¹⁶⁶. Informace o tržnicích a lékárnách nám poskytují taktéž Cortésovy dopisy, konkrétně ten druhý, ve kterém píše: „Je tu ulice bylinkářů, kde

---

¹⁶² VIESCA TREVIÑO, Carlos. *Medicina Prehispanica de Mexico*, s. 125.

¹⁶³ Tamtéž, s. 126-127.

¹⁶⁴ CORTÉS, Hernán. *Dopisy: druhý a třetí dopis o dobytí Tenochtitlanu*, s. 71.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 50,71,73.

¹⁶⁶ ESTES, J. Worth. “The European Reception of the First Drugs from the New World.” *Pharmacy in History*, vol. 37, no. 1, 1995, s. 3-4.

dostaneš všemožné léčivé kořínky a byliny, co jich na zemi roste, v krámcích jakýchsi apatykářů se prodávají už připravené medicíny, ať lektvary či masti a náplasti.¹⁶⁷

Další informace o využívání posvátných rostlin domorodými kmeny poskytl evropskému prostředí také Bernardino de Sahagún (1499-1590), který přišel do Mexika jako františkánský misionář v roce 1529. Zhruba od roku 1548 až do roku 1569 sestavil z pečlivě vytvořených dotazníků informace o několika aspektech aztéckého života, včetně zdraví a medicíny.¹⁶⁸ Posvátné léčivé rostliny byly významnými přírodními plodinami, ze kterých bylo získáváno a následně využíváno značné množství léčivých produktů a prostředků. Jednou z těch nejvýznamnějších je guajak.

3.3 Guajak: posvátné dřevo z Nového světa

První posvátnou rostlinou, kterou nelze opomenout, pokud se budeme věnovat reflexi obohacení evropské *materia medica* léčivy z Nového světa, je guajak. Tato přírodnina je velice důležitou léčivou plodinou dovezenou z oblasti nově objevených území, jelikož poskytovala možnost rozdílného způsobu léčby jedné z nejvíce diskutovaných onemocnění tohoto i pozdějších období. Jednalo se o onemocnění v našem prostředí a dnes známé pod názvem syfilis, která se do té doby, než se objevilo využívání léčby pomocí guajakového dřeva, léčila daleko drastičtěji (viz dále v této kapitole).

Guajakový strom byl jednou z hlavních posvátných rostlin Mayů, kteří jej využívali jako léčebnou plodinu. Guajakové dřevo bylo dopraveno do Evropy Španěly již v roce 1508 pod termínem *palo santo*, tudíž posvátné dřevo, *Lignum vitae*, „dřevo života“, či *Lignum sanctum*, „posvátné dřevo“. Posvátný strom byl nalezen Španěly v Santu Domingu, kde objevili jeho léčebné využití a začali ho oceňovat.¹⁶⁹

---

¹⁶⁷ CORTÉS, Hernán. *Dopisy: druhý a třetí dopis o dobytí Tenochtitlánu*, s. 68.

¹⁶⁸ ESTES, J. Worth. "The European Reception of the First Drugs from the New World." *Pharmacy in History*, vol. 37, no. 1, 1995, s. 4.

¹⁶⁹ RÄTSCH, Christian. *Indiánské léčivé rostliny*, s. 77, 78. Dřevo guajaku mělo a stále má velice hodnotné využití, obsahuje řadu éterických olejů, jejichž prostřednictvím je vyvoláno pocení, které povzbuzuje činnost jater i ledvin. Látky tak mají silné močopudné účinky a slouží tak k očistě organismu (RÄTSCH, Christian. *Indiánské léčivé rostliny*, s. 79). V současné době se dá guajakové dřevo sehnat v lékárnách. K přípravě čajů, které se využívají k čištění krve, je vhodné přimíchání i dalších jiných bylin, jako jsou například boldovník, přestup, přeslička a jiné. Předávkování by rozhodně nebylo dobré a měli bychom s dávkováním nakládat opatrně. Následkem totiž může být gastroenteritida, kolika, průjem či bušení srdce. V homeopatii je guajak také využíván a to proti bolestem hlavy a také kloubům. Používá se také proti revmatismu, dně a zánětům hrtanu (suché angíně). Také u jihoamerických indiánů využívání guajaku převládá dodnes. Přípravují odvary z guajakového dřeva a využívají jej jako léčebný prostředek, který vyvolává pocení, což jim pomáhá proti revmatismu nebo proti vyčerpání či horké nemoci (RÄTSCH, Christian. *Indiánské léčivé rostliny*, s. 77, 79).

Detailnímu popisu této posvátné rostliny se věnoval sevillský lékař Monardes ve svém díle (*Primera y segunda y tercera partes de la Historia medicinal...*). Monardův přínos obecně ve zprostředkování informací o léčivých přírodninách z Nového světa, včetně guajaku, byl obrovský. Byl osobou, která velice přispěla k obohacení evropského prostředí léčivy z Nového světa. Jeho zájem o léčiva z Mexika a Peru byl podněcován nejen jeho povoláním lékaře, ale také jeho investicemi a obchody, včetně obchodu s léčivy, což podporovalo jeho kontakty mezi obchodníky a duchovenstvem, kteří se vraceli z Nového světa. Kromě guajaku testoval u svých pacientů další významné léky dopravené z této oblasti a přivezené do sevillských přístavů. Vzhledem k tomu, že sám nikdy nenavštívil oblast Nového světa, je poněkud ironické, že to bylo právě jeho dílo, které poskytlo značný podnět k evropskému přijetí léčivých přírodnin nově objevených území. Monardes publikoval svou první knihu o léčivech Nového světa v roce 1565 a později další dvě vydání. Všechny tři části v roce 1574 sloučil do jednoho svazku, který celkově obsahuje více než sedmdesát pět nových přírodních léčiv. Jeho dílo vyšlo v padesáti edicích a v několika jazycích včetně anglické verze.¹⁷⁰

Je však potřeba zmínit, že zpočátku byl Monardes k využívání přírodních léčiv z Nového světa nedůvěřivý a lehce skeptický. Dokonce zprvu kritizoval použití léčivých přírodnin, které nebyly zmíněny v žádném ze starověkých písemných zdrojů.¹⁷¹ Ale později svůj názor razantně změnil a ve svém díle léčivé účinky těchto plodin vysoce vychválil.¹⁷²

Sevillský lékař neuvádí přesně, jak dosáhl svých vědomostí o vlastnostech a účincích přírodnin z Nového světa, ale opakovaně zdůrazňoval, že léčivé vlastnosti, kterými tyto plodiny disponují, a které v díle uvedl, byly ověřeny. Sám odmítl jakékoliv předpovědi

---

¹⁷⁰ ESTES, J. Worth. "The European Reception of the First Drugs from the New World." *Pharmacy in History*, vol. 37, no. 1, 1995, s. 4,5. Srov. BAUER, Ralph. *The Blood of the Dragon: Alchemy and Natural History in Nicolás Monardes' s Historia medicinal*. In: SLATER, John, PARDO-TOMÁS, José, LÓPEZ-TERRADA Marialuz. [eds.]. *Medical Cultures in the Early Modern Spanish Empire*, s. 67.

¹⁷¹ ČERNÁ, Jana, ČERMÁKOVÁ, Lucie. *Naked in the Old and the New World: Differences and Analogies in Descriptions of European and American herbae nudaee in the Sixteenth Century*. *JOURNAL OF THE HISTORY OF BIOLOGY*, s. 23. Tato jeho počáteční nedůvěra je viditelná v případě rebarbory z Mechoacanu (*Ruybarbo de Mechoacan*). Jeden z jeho pacientů se vrátil z Nového Španělska v roce 1533 a požadoval tuto rostlinu jako lék. Monardes ji nejprve odmítl, jelikož o tomto léku nečetl nic v teoretických spisech, které měl k dispozici. Lék z Nového světa však nakonec aplikoval a musel uznat, že se mýlil (ČERNÁ, Jana, ČERMÁKOVÁ, Lucie. *Naked in the Old and the New World: Differences and Analogies in Descriptions of European and American herbae nudaee in the Sixteenth Century*. *JOURNAL OF THE HISTORY OF BIOLOGY*, s. 24).

¹⁷² PORTER, Roy. *Dějiny medicíny: od starověku po současnost*, s. 221. Skepticismus, který zpočátku Monarda ovlivnil, byl zřejmě způsoben farmaceutickým šovinismem, který byl v té době u evropských lékařů běžný (PORTER, Roy. *Dějiny medicíny: od starověku po současnost*, s. 221).

o léčivých vlastnostech rostlin, které byly založeny pouze na analogiích či zprávách jeho informátorů, jelikož hlavní pro něj bylo jeho vlastní ověření léčivých účinků na základě své zkušenosti (pozoroval efekt léčiv na svých pacientech).¹⁷³ Takovým způsobem pracuje s léčivými plodinami z Nového světa i například duchovní Fray Agustín Farfán (1532-1604), který se medicínskému vědění domorodých kmenů také věnoval. Od samého začátku své práce Farfán používá garanci své vlastní zkušenosti a to i proto, aby byla překonána nedůvěra, jež byla spojována s léčivy pocházející z indiánské kultury. Neustále tak ve svém díle nazvaném *Tratado breve de la medicina* (1592) odkazuje na vlastní zkušenost.¹⁷⁴ Pro Monarda bylo jeho vlastní ověření léčivé plodiny také naprosto zásadním.

Při popisu přírodních léčiv Monardes postupuje vždy jednotně (což následně uvidíme), nejdříve uvádí původ dané rostliny, poté její vzhled, zahrnující barvu, tvar i velikost a poté přistupuje ke zprostředkování informací o léčivých vlastnostech a účincích dané léčivé plodiny a zmiňuje způsob jejího využití.¹⁷⁵

Monardes nám se svém díle zprostředkoval výklad, ve kterém je guajak prezentován především jako léčivo, které se využívalo proti onemocnění syfilis. Uvádí, že guajak, „nazvaný Španěly „*Palo de las Indias*“ (dřevo z Indií), byl objeven jakmile Španělé dorazili do Santa Dominga, kde ho bylo hojné množství“¹⁷⁶. Popisuje, jak místní domorodý lékař aplikoval guajak ve formě vody (odvaru). Využívaný byl k léčbě nemoci, která byla nazvaná „*dolor/mal de bubas*“¹⁷⁷, kterou je myšlena syfilis. Monardes poukazuje na fakt, že se tato nemoc poté šířila a rozptýlila po celé Evropě.¹⁷⁸

---

¹⁷³ ČERNÁ, Jana, ČERMÁKOVÁ, Lucie. Naked in the Old and the New World: Differences and Analogies in Descriptions of European and American herbae nudae in the Sixteenth Century. *JOURNAL OF THE HISTORY OF BIOLOGY*, s. 23.

¹⁷⁴ FARFÁN, Agustín Fray. *Tratado breve de medicina y de todas las enfermedades que a cada passo se ofrecen*, 5v. Srov. PARDO-TOMÁS, José. „Y los remedios serán los más caseros“. El arsenal terapéutico mesoamericano en la obra de Fray Agustín Farfán: Entre la desconfianza y la expropiación. In: MORALES SARABIA, Angélica, PARDO-TOMÁS, José y SÁNCHEZ MENCHERO, Mauricio [eds.]. *De la circulación del conocimiento a la inducción de la ignorancia. Culturas médicas transatlánticas (siglos XVI y XVII)*, s. 32.

¹⁷⁵ PORTER, Roy. *Dějiny medicíny: od starověku po současnost*, s. 221

¹⁷⁶ MONARDES, Nicolás. *Primera y segunda y tercera partes de la Historia medicinal...*, 10r.

¹⁷⁷ Bubas tj. venerické vředy

¹⁷⁸ MONARDES, Nicolás. *Primera y segunda y tercera partes de la Historia medicinal...*, 10r. Případ zavlečení nemoci z amerického kontinentu do Evropy byl samozřejmě oboustranný a v tom druhém případě rozhodně daleko rozsáhlejší. Evropané s sebou přinesli do Ameriky nemoci, proti kterým nemělo domorodé obyvatelstvo žádné léčebné prostředky a docházelo ke smrti neskutečného počtu lidí. Část původních obyvatel Ameriky byla zničena lavinou infekčních onemocnění, kterou s sebou přivezli evropští kolonizátoři od patnáctého století dále. Příkladem takového onemocnění byly neštovice, které se dostaly do Karibiku v roce 1518 a brzy poté dorazily do Mexika a Jižní Ameriky a zabily milióny v

Porter v díle *Dějiny medicíny* zmiňuje fakt, že ohledně definice místa vzniku a šíření nemoci to není v zásadě tak jednoduché. Záznamy o první epidemii této nemoci lze vysledovat mezi lety 1493-1494 v průběhu války mezi Španělskem a Francií, probíhající v Itálii. Francouzi dobyli Neapol a přišlo drancování a ničení všeho okolo včetně znásilňování žen. Poté se vojáci opět rozešli po Evropě a nová nemoc, která se přenášela pohlavně, se rozšířila do všech jejích koutů a nabyla rozpětí epidemie.¹⁷⁹ Z Neapole ji nejdříve vojáci zatahli roku 1495 do Boloně a následující rok ji švýcarští vojáci, kteří se vraceli domů z italských válek, zanesli do Ženevy. Velkou rychlostí dorazila do Francie a Německa a roku 1497 se objevila také v Anglii.¹⁸⁰

Syfilis měla jednoznačné příznaky. Objevil se vřed na genitálu a poté pokračovalo rozsáhlé zvrhování. Dále se dostavily nepříjemné abscesy, které napadaly kosti a zohybovaly nos, rty i genitálie, až nakonec došlo ke smrti nemocného. Porter poukazuje na to, že nemoc byla nejdříve označována jako „neapolská nemoc“, následně získala nemoc označení „francouzský syfil“ či „španělská nemoc“. V Nizozemí jí říkali „polská nemoc“, v Rusku „ruská nemoc“, na Sibiři „křesťanská nemoc“, v Turecku „portugalská nemoc“ atd. podle toho jaký národ byl v jaké zemi obviněn. Nicméně fakt, že se mezi obláhateli Neapole v letech 1493-1494 nacházeli i někteří Kolumbovi námořníci, vypovídá o tom, že syfilis zřejmě skutečně zanesli do Evropy z oblasti Nového světa, kde předtím byli.¹⁸¹ Přesto do dneška není stoprocentně jisté, zda syfilis vznikla v Novém světě, ale v šestnáctém století se tato možnost zdála jako ta nejpravděpodobnější.¹⁸²

Název, který je pro nemoc užívaný dnes se začal používat roku 1530 díky legendě o této nemoci, se kterou přišel lékař z Itálie Girolamo Fracastoro (1478 -1553). Legenda

---

epidemii po epidemii. Později se choroba rozšířila do Severní Ameriky (PORTER, Roy, ed. *The Cambridge illustrated history of medicine*, s. 31).

¹⁷⁹ PORTER, Roy. *Dějiny medicíny: od starověku po současnost*, s. 192.

¹⁸⁰ BALL, Philip. *Ďáblův doktor: Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*, s. 260-261. V roce 1497 označil Maxmilián I. Habsburský, že syfilis je Božím trestem pro bezbožné lidstvo (BALL, Philip. *Ďáblův doktor: Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*, s. 261).

¹⁸¹ PORTER, Roy. *Dějiny medicíny: od starověku po současnost*, s. 193. Dnes víme, že syfilis (lues, příjice) je jedno z onemocnění způsobené anaerobními bakteriemi, které mají spirálovitý tvar, spirochétami ze skupiny *Treponema pallidum*. V současné době jsou známy čtyři možné klinicky odlišné treponematózy (mimo syfilidy ještě další chronická nevenerická infekce frambézie, pinta a také endemická syfilis). Vzhledem k tomu, že jejich původci jsou velice podobní, můžeme vyvodit, že se jedná v rámci všech případů o potomky jedné a též dávno spitochety, kteří se jen přizpůsobily odlišným klimatickým podmínkám a rozličným druhům lidského chování (PORTER, Roy. *Dějiny medicíny: od starověku po současnost*, s. 193).

¹⁸² ESTES, J. Worth. "The European Reception of the First Drugs from the New World." *Pharmacy in History*, vol. 37, no. 1, 1995, s. 6.

(*Syphilis sive de morbo gallico*, 1539) vypráví příběh o pastýři, který si měl stěžovat slunečnímu bohu na nesnesitelný sluneční žár. V rámci svého stěžování začal vyzývat kult smrtelného krále. Bůh se urazil a potrestal jej. Seslal na pastýře zánět mizních uzlin, které byly děsivé už na pohled. Nemoc tak získala jméno po potrestaném pastýři, jenž se jmenoval Syphilis.¹⁸³

Monardes díky prezentaci guajaku dostává možnost pokusit se o výklad teorie původu této nemoci a neváhá ji umístit do Nového světa. Vypráví tak, jak se epidemie v Evropě vyskytla. Píše, že ze Santa Dominga bylo přivezeno Kryštofem Kolumbem spousta indiánů, které s sebou vzali do Neapole, kde katolický král bojoval s králem Karlem z Francie. Uvádí tak, jaký byl zdroj této infekce a jak fungovalo její šíření.¹⁸⁴ Poté, co popíše, jak se nemoc dostala z Nového světa do Evropy, Monardes poukazuje na to, jakým způsobem byl guajak využíván domorodými obyvateli.

Nejdříve však v textu uvádí, že termín guajak je indijského původu, tudíž je tak nazván místními obyvateli, mezi kterými je velice rozšířený a známý. Znovu odkazuje na skutečnost, že tento strom je něčím novým, nikdy nespátrným v jejich zemích, jelikož pochází z oblasti, která je pro Evropany zatím nová a tak musí být i tento strom něčím novým a doposud nepoznaným. Popisuje ho jako „veliký strom, podobný velikosti dubu. Má hojně větvi a kůra guajaku uvolňuje rostlinnou gumu. Dřevo tohoto stromu je velmi tvrdé. Guajak má malé a tvrdší listy. Na stromě raší žluté květy, z jejichž semen vznikají plody kulatého tvaru (obr. 6).“¹⁸⁵

Guajak byl domorodými kmeny využíván jako purgativum. Monardes v textu uvádí, že po užití tohoto projímadla byl nemocný na radu lékaře uložen do teplé místnosti, kde byl pacient chráněn před zimou a větrem. Bylo nezbytné, aby nemocný zůstal v posteli a aby se mu pravidelně dávalo a podával odvar z guajaku. Měl neustále zůstat v teple a teplém oblečení, aby se mu dobře potilo a škodliviny mohly ven z těla. Dalším důležitým pravidlem byla správná strava při tomto způsobu léčby.¹⁸⁶

---

¹⁸³ BALL, Philip. *Ďáblův doktor: Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*, s. 261-262. Původ jména pastýře není zcela jasný, avšak autor legendy lékař Fracastoro odkazuje na jeho řecké kořeny. V alexandrijské řečtině znamená *syphlos* ostudný, odporný či až zdeformovaný (BALL, Philip. *Ďáblův doktor: Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*, s. 262 pozn. pod čarou).

¹⁸⁴ MONARDES, Nicolás. *Primera y segunda y tercera partes de la Historia medicinal...*, 11v-11r.

¹⁸⁵ Tamtéž, 11r-12v.

¹⁸⁶ Tamtéž, 12r.

Podávání guajaku tak zahrnovalo nejen rozsáhlé pocení a očistu organismu, ale tedy také zvláštní dietu, která obsahovala jídlo bez soli. Povolena byla polovina kuřecího masa a pět kousků chleba k obědu, ale již nezahrnovala žádnou večeři. Večeře byla povolena až v pozdějším stádiu léčby. Muselo se však dodržovat pravidelné dávkování odvarů z guajaku.¹⁸⁷

Monardes byl lékařem, který byl univerzitně vzdělán v tradici hippokratovsko-galénské humorální medicínské teorie o rovnováze tělesných šťáv, kterou poté aplikoval i na nové podněty z Nového světa. Monarda samozřejmě přírodniny z oblasti Nového světa velice zajímaly i v důsledku toho, že se objevovaly nové nemoci a bylo tak zapotřebí nových léčebných prostředků, jako v případě syfilis. Nicméně se Monardes, stejně jako ostatní evropští lékaři té doby, domníval v souladu s hippokratovskou doktrínou o humorech, že nemoc vzniká, když standardní rovnováha mezi čtyřmi humory – krví, hlenem, černou žlučí a žlutou žlučí – byla narušena. Pacientům poté lékaři diagnostikovali specifická onemocnění tím, že vyhodnotili symptomy pacientů ve smyslu čtyř souvisejících kvalit – tepla, chladu, vlhkosti a sucha. Poté vybrali léky, které působily proti hlavní příčině onemocnění tím, že obnovily rovnováhu humorů, čímž odstranily související příznaky.¹⁸⁸ Monardes tak usiloval, v souladu učením Galéna, aby každé rostlině určil její kvalitu a také stupeň.¹⁸⁹

Guajak byl tak Monardem interpretován jako léčivo, které napraví všechna onemocnění, která jsou způsobena nadvládou chladné kvality. Velice ho vychvaluje a píše, že je to skvělý lék, „který vyléčí mnoho dosud nevléčitelných nemocí a má úžasné účinky“.¹⁹⁰ Voda (odvar) z guajakového dřeva je dle Monarda „nejlepší možné léčivo na léčbu syfilis (*mal de bubas*), které na světě existuje“, jelikož je schopno tuto nemoc naprosto vymýtit, a proto by mělo být tak ceněno a považováno za velice znamenitý lék.¹⁹¹ Monardes uvádí celou řadu dalších nemocí, které guajak dokáže vyléčit, zmiňuje například onemocnění ledvin, bolesti kloubů, pomáhá také od plynatosti. Největší

---

¹⁸⁷ ESTES, J. Worth. “The European Reception of the First Drugs from the New World.” *Pharmacy in History*, vol. 37, no. 1, 1995, s. 6.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 5.

¹⁸⁹ ČERNÁ, Jana., ČERMÁKOVÁ, Lucie. Naked in the Old and the New World: Differences and Analogies in Descriptions of European and American herbae nudae in the Sixteenth Century. *JOURNAL OF THE HISTORY OF BIOLOGY*, s. 22.

¹⁹⁰ MONARDES, Nicolás. *Primera y segunda y tercera partes de la Historia medicinal...*, 13v.

¹⁹¹ Tamtéž.

zužitkování léčivých účinků guajaku však Monardes spatřuje především při zdravotních potížích, které jsou způsobené onemocněním syfilis.¹⁹²

Očistný efekt, který guajak přinášel, měl přední místo v rámci léčebných praktik galenismu v souladu s koncepcí nemoci a obnovení zdraví, které tento systém medicíny předpokládal. Díky pročištění totiž došlo ke zpětnému obnovení rovnováhy organismu. A vzhledem k tomu, že řada léčivých plodin z Nového světa poskytovala tyto očistné účinky, byla v evropském prostředí následně využívána, jako tomu bylo v případě guajaku.¹⁹³

Je však třeba říci, že i když byla řada přírodních léčiv z Nového světa přijata, tak to trvalo velice pomalu a v mnohých případech třeba jen částečně. Případ guajaku je však naprosto odlišný. Šíření guajaku po Evropě bylo velice rychlé. Od prvního desetiletí šestnáctého století, takže pouhých deset let po příjezdu Kryštofa Kolumba do Ameriky, bylo posvátné dřevo guajaku využíváno nejen v Indiích, ale také na Pyrenejském poloostrově a to jako prostředek proti onemocnění syfilis. Přijetí tohoto léku mělo jedno opodstatněné vysvětlení, které bylo většinou jednostranně přijato. Důvodem přijetí guajaku z Nového světa byla skutečnost, že když onemocnění syfilis pochází z Nového světa, musí na tom místě také existovat lék, kterým bude nemoc vyléčena.¹⁹⁴ Tento názor propagovala celá řada autorů ve svých spisech a to i v pozdějších obdobích. Například Monardes tuto myšlenku ve svém díle také vyjadřoval.¹⁹⁵ Takže tento názor skutečně nebyl ojedinělý. Tato myšlenka propagována mnoha mysliteli je v souladu právě s hippokratovskou teorií, podle které nemoc a lék k jejímu vyléčení pocházejí ze stejného místa.¹⁹⁶

---

¹⁹² MONARDES, Nicolás. *Primera y segunda y tercera partes de la Historia medicinal...*, 13v.

¹⁹³ PARDO-TOMÁS, José, LÓPEZ-TERRADA Maríaluz. *Las primeras noticias sobre plantas americanas en las relaciones de viajes y crónicas de Indias (1493-1553)*, s. 220. Tyto očistné účinky měla i například rebarbora z Mechoacanu (*Ruybarbo de Mechoacan*), a proto si také zajistila své místo v evropském lékařském prostředí (PARDO-TOMÁS, José, LÓPEZ-TERRADA Maríaluz. *Las primeras noticias sobre plantas americanas en las relaciones de viajes y crónicas de Indias (1493-1553)*, s. 210).

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 220. Srov. PORTER, Roy. *Dějiny medicíny: od starověku po současnost*, s. 222. Srov. BALL, Philip. *Ďáblův doktor: Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*, s. 265. Srov. ESTES, J. Worth. "The European Reception of the First Drugs from the New World." *Pharmacy in History*, vol. 37, no. 1, 1995, s. 6.

¹⁹⁵ PARDO-TOMÁS, José, LÓPEZ-TERRADA Maríaluz. *Las primeras noticias sobre plantas americanas en las relaciones de viajes y crónicas de Indias (1493-1553)*, s. 220.

¹⁹⁶ ČERNÁ, Jana, ČERMÁKOVÁ, Lucie. Naked in the Old and the New World: Differences and Analogies in Descriptions of European and American herbae nudae in the Sixteenth Century. *JOURNAL OF THE HISTORY OF BIOLOGY*, s. 24-25.

Počáteční šíření guajaku a jeho náhlý úspěch byl také založen na propagační kampani, řízené konkrétními politickými a ekonomickými zájmy, které hrály hlavní roli.¹⁹⁷ Do Evropy, která byla postihnutá syfilis, proudily lodě naložené guajakovým dřevem pod záštitou obchodnické a bankéřské rodiny Fuggerů z Augsburgu, jež si obchod s touto cennou plodinou monopolizovali pro sebe a získávali z něj obrovské bohatství.¹⁹⁸ Léčba guajakovým dřevem tak nebyla vůbec levnou záležitostí, jelikož plodinu bylo nutné dovážet z Nového světa.¹⁹⁹ Poptávka po této léčivé přírodnině z Nového světa však rostla neskutečnou rychlostí.²⁰⁰

Guajakové dřevo a léčba pomocí jeho odvaru představovala skutečný „dar od boha“. Evropa byla sužována syfilis a její léčba pomocí rtuti byla tak drastická, že byla ve většině případů horší než onemocnění samotné.²⁰¹ Léčba rtutí měla totiž velmi nepříjemné vedlejší účinky. Syfilis bylo onemocnění, které bylo Evropanům zcela neznámé, jelikož se o něm nedočetli v žádném z dosavadních spisů starověkých autorů (Avicenna ani Galén v tomto případě neposloužili). Arabští lékaři však doporučovali na léčbu některých kožních onemocnění léky, které v sobě obsahovaly rtuť a jelikož syfilis projevovala známky vnější choroby, zdálo se tímto způsobem opodstatněné, aby se k jejímu vyléčení využívaly takové látky. Při léčbě se rtuť buď vtírala přímo do kůže, nebo se vdechovala. Vedlejší účinky vdechování rtuti byly velice nežádoucí, po jednom či dvou týdnech se pacientovi začaly kývat zuby a postupně mu vypadávaly.²⁰² Použití guajakových léčivých odvarů se tak v průběhu šestnáctého století zdálo jako velmi vítaný a vhodný lék na léčbu této závažné nemoci. Guajak byl přijat jak modernějšími a progresivnějšími mysliteli, tak i těmi tradičními.²⁰³

Léčivý guajakový odvar byl získáván z odřezků guajakového dřeva. Následně se získaný pěnivý odvar pokládal na syfilitické boláky a nemocný odvar také pil.

---

¹⁹⁷ PARDO-TOMÁS, José, LÓPEZ-TERRADA Maríaluz. *Las primeras noticias sobre plantas americanas en las relaciones de viajes y crónicas de Indias (1493-1553)*, s. 221.

¹⁹⁸ PORTER, Roy. *Dějiny medicíny: od starověku po současnost*, s. 222.

¹⁹⁹ BALL, Philip. *Ďáblův doktor: Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*, s. 265. To byl také důvod, proč se léčba syfilis pomocí guajaku nemohla aplikovat v tak rozsáhlém měřítku. Guajak byl totiž předepisován hlavně lékaři, jejichž klientela zahrnovala ty pacienty, kteří byli schopni za toto nové léčivo z Nového světa zaplatit velkou částkou. Zatímco levnější rtuť byla využívána méně bohatými pacienty (ESTES, J. Worth. "The European Reception of the First Drugs from the New World." *Pharmacy in History*, vol. 37, no. 1, 1995, s. 7).

²⁰⁰ BALL, Philip. *Ďáblův doktor: Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*, s. 265.

²⁰¹ PORTER, Roy. *Dějiny medicíny: od starověku po současnost*, s. 222.

²⁰² BALL, Philip. *Ďáblův doktor: Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*, s. 264.

²⁰³ ČERNÁ, Jana, ČERMÁKOVÁ, Lucie. Naked in the Old and the New World: Differences and Analogies in Descriptions of European and American herbae nudae in the Sixteenth Century. *JOURNAL OF THE HISTORY OF BIOLOGY*, s. 25.

V nejlepším případě pacienta uzavírali na 30 dní do místnosti, kam se nedostal vítr.²⁰⁴ Z tohoto popisu, a z toho co víme od Monarda, jakým způsobem guajak využívali místní v Novém světě, zcela jasně vyplývá, že Evropané využívali guajak a jeho léčivé odvary téměř identickým způsobem jako domorodí obyvatelé Nového světa. Do Evropy se tak ze Západních Indií dostala léčivá plodina, která se využívala na léčbu stejného onemocnění v Novém světě jako v Evropě a evropští lékaři tak následovali způsob léčby, který byl využíván domorodými kmeny.

Na téma pozoruhodných léčivých účinků guajakového dřeva vyšlo v roce 1519 dílo, které napsal Ulrich von Hutten německý básník, satirik a obhájce protestantismu, nikoliv však lékař. Jednalo se o značně vlivný spis o tomto zázračném léčivu. Hlavní důvod pro takové neskrývané nadšení Ulricha von Huttena guajakem bylo založeno na tom, že tento básník byl podrobován léčbě syfilis prostřednictvím rtuti, která však nezaznamenávala žádné výsledky. Prošel si jedenácti léčebnými procedurami pomocí rtuti v průběhu devíti let. Nicméně až díky guajaku se za krátkou dobu dostavilo zlepšení jeho stavu.²⁰⁵ Díky jeho knize, ve které je léčba syfilis pomocí guajaku tak velebena, se von Hutten stal významným propagátorem tohoto zázračného léku.

Stejně jako lékaři pozdějších století si i von Hutten a taktéž Monardes mysleli, že díky aplikaci guajaku, který působí jako očišťující prostředek, dochází k vyčištění krve od jedů, které přizívají syfilis. Guajakový odvar totiž způsobuje nadměrné pocení a přispívá k rychlému vylučování tak škodlivých látek. Guajak byl tak mnohými včetně Monarda interpretován jako léčivo, které vyvolává pocení, jež pomáhá pročistit nemocné humory v těle. Značně vyzdvihovaný byl guajak také Vesaliem, lékařem Karla V. Vesalius byl významným odborníkem v anatomii a považoval guajak za nejcennější ze všech léčiv dovezených z Nového světa na počátku šestnáctého století.²⁰⁶

Naprosto jednostranně však léčba pomocí guajaku přijata nebyla. Významným odpůrcem guajaku byl věčný inovátor a lékař, který značně vyčníval, kterým byl Paracelsus. Jak nebylo v případech Paracelsa neobvyklé, vystoupil proti většině

---

²⁰⁴ BALL, Philip. *Ďáblův doktor: Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*, s. 265.

²⁰⁵ ESTES, J. Worth. "The European Reception of the First Drugs from the New World." *Pharmacy in History*, vol. 37, no. 1, 1995, s. 6. Je však nutné říci, že čtyři roky po vydání knihy Ulrich von Hutten na následky onemocnění syfilis zemřel (ESTES, J. Worth. "The European Reception of the First Drugs from the New World." *Pharmacy in History*, vol. 37, no. 1, 1995, s. 6).

²⁰⁶ Tamtéž s. 6-7.

a většinovému přijetí guajaku na léčbu syfilis. Paracelsus vystoupil proti těm, kteří léčbu pomocí guajakového odvaru přijali, propagovali ji a s guajakem obchodovali.²⁰⁷

Paracelsus začal napadat léčivý efekt guajaku ve svých traktátech o syfilidě, čímž ohrozil na jedné straně zavedenou praxi lékařské profese a na druhé straně rovněž výnosný obchod s guajakem, ze kterého těžili nejmocnější obchodníci Evropy. Paracelsus si byl však jistý, že léčba pomocí guajaku je neúčinná. Současně byl však skeptický i k léčbě pomocí rtuti. Důvodem však byla pouze velikost dávky, kterou bylo nutno změnit. Stačilo dle něj pouze najít optimální dávku, aby se dostavilo léčivého účinku.²⁰⁸

Obecně lze říci, že Paracelsovy názory byly ve většině případů v rozporu se soudobým medicínským diskursem, takže tato situace nebyla mimořádná. Paracelsus však akceptoval hippokratovský názor, který říká, že nemoc a lék, který ji má vyléčit pocházejí ze stejného místa, nicméně ale jednoznačně odmítal guajak jako léčivo proti syfilis. Jak je v případě Paracelsa známo, jeho odmítnutí guajaku jako přírodního léčiva je způsobeno jeho preferencí alchymické formy léčby a jeho vlastními závěry nad tradičními a v té době stále dominantními galénskými léčebnými metodami.²⁰⁹

I přes Paracelsovo odmítnutí guajaku se jeho odvarů jako léčebného prostředku užívalo a byl v *materia medica* evropském prostředí velice rozšířený. Na druhou stranu je však nutno zmínit, že mu tato pozice dlouho nevydržela. Když byla jeho nedostatečná

---

²⁰⁷ ČERNÁ, Jana, ČERMÁKOVÁ, Lucie. Naked in the Old and the New World: Differences and Analogies in Descriptions of European and American herbae nudae in the Sixteenth Century. *JOURNAL OF THE HISTORY OF BIOLOGY*, s. 25.

²⁰⁸ BALL, Philip. *Ďáblův doktor: Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*, s. 265-266. Paracelsovy závěry ohledně guajaku velice pobouřily bohatý rod Fuggerů, který obchodoval s guajakem přivezeným ze Západních Indií (BALL, Philip. *Ďáblův doktor: Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*, s. 266).

²⁰⁹ ČERNÁ, Jana, ČERMÁKOVÁ, Lucie. Naked in the Old and the New World: Differences and Analogies in Descriptions of European and American herbae nudae in the Sixteenth Century. *JOURNAL OF THE HISTORY OF BIOLOGY*, s. 25. Srov. GRAFTON, Anthony, SIRAI, Nancy G., SHELFORD, April. *New worlds, ancient texts: the power of tradition and the shock of discovery*, s. 191. Paracelsus měl však ještě jeden důvod pro odmítnutí guajaku, který však nesouvisel s jeho léčebnou koncepcí. Klíčovou záležitostí byla také jeho kritika monopolu, který měla rodina Fuggerů v rámci dovozu tohoto produktu (ČERNÁ, Jana, ČERMÁKOVÁ, Lucie. Naked in the Old and the New World: Differences and Analogies in Descriptions of European and American herbae nudae in the Sixteenth Century. *JOURNAL OF THE HISTORY OF BIOLOGY*, s. 25). Jejich dominantní postavení podpořila církev a přinesla jim značný zisk. Když se pak Paracelsus proti guajaku negativně vymezil, učinil tak z rodu Fuggerů svého nepřítele, jelikož tak bylo jeho ústy guajakové dřevo zneváženo, což by mohlo mít neblahý dopad na jejich obchody (BALL, Philip. *Ďáblův doktor: Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*, s. 266).

účinnost proti syfilis uspokojivě prokázána, vzestup, který zaznamenal v prvních letech šestnáctého století, začal upadat.²¹⁰

3.3.1 Zhodnocení významu guajaku

Guajak byl léčivem, které nabízelo nový způsob léčby zákeřné nemoci syfilis, která napadla Evropu na počátku šestnáctého století a dosavadní způsoby léčby tohoto onemocnění byly velice bolestivé a doprovázené nepříjemnými a ničivými vedlejšími účinky.

Poznatky o této přírodnině z Nového světa evropskému prostředí jako jeden z prvních poskytl ve svém díle sevillský lékař Nicolás Monardes. Uvedl detailní popis této posvátné rostliny včetně jejího vzhledu i léčivých účinků, kterými disponovala. Popsal také způsob využití tohoto léčivého stromu místními domorodými kmeny v Santu Domingu. Přestože k tomuto léčivu Monardes přistupoval jako vzdělaný učenec z univerzitního prostředí, dokázal odvrhnout prvotní skepsi a eurocentrismus a projevil zájem o léčivé vlastnosti této plodiny a začal je zkoumat. Empiricky ověřoval léčivé účinky této posvátné rostliny, ale co však Monardes neeliminovat, bylo jeho ovlivnění hippokratovsko-galénskou medicínou, a tak přírodní léčivo interpretoval v souladu s hippokratovským korpusem o rovnováze čtyř humorů jako hřejivé léčivo (rostlina teplé kvality), které vyvolává pocení a díky tomu dochází k pročištění organismu.

Guajak měl příznivý ohlas a velice přispěl k *materia medica* soudobého evropského prostředí. Působil očistnými účinky a využívání jeho odvaru nahradilo léčení syfilis pomocí rtuti, která se před objevením tohoto léku používala. Plnému rozšíření tohoto léku bránila cena, která byla za toto léčivo nastavena velice vysoce, kvůli jeho dovážení ze Západních Indií a monopolu, který byl na obchod s guajakovým dřevem vytvořen.

Léčba pomocí guajaku měla mnoho příznivců, nicméně se však našli i tací, kteří poukazovali na neúčinnost tohoto léku při léčbě syfilis, a ukázalo se, že nakonec oprávněně. Zdá se, že guajak zřejmě dokázal ulevit strašným bolestem, které syfilis způsobovala, ale trvalejší efekt a léčebný dopad guajaku při léčbě syfilis pravděpodobně chyběl.

---

²¹⁰ PARDO-TOMÁS, José, LÓPEZ-TERRADA Maríaluz. *Las primeras noticias sobre plantas americanas en las relaciones de viajes y crónicas de Indias (1493-1553)*, s. 224.

Přesto se guajak a jeho léčivé odvary v průběhu šestnáctého století zdály tou nejlepší volbou na smrtící nemoc syfilis. Tento druh léčby odpovídal hippokratovo-galénské medicíně, kdy díky aplikaci guajaku docházelo k pročištění prostřednictvím nadměrného pocení a správné stravě a došlo tak k eliminaci škodlivých látek a opětovné rovnováze humorů.

Přínos guajaku byl v období, kdy svět sužovala syfilis, naprostým „zázrakem“. Evropané si ho začali z Nového světa dovážet ve velkém a využívali jeho léčebných účinků. Dodnes je tato léčivá plodina využívána díky jejímu očištnému působení a prospívá tak celkovému pročištění organismu.

3.4 Tabák: všelék či hanebný zlozvyk?

Posvátná rostlina tabák je přesně tou přírodninou, která byla Evropany vytržena z kontextu propojenosti rituálně-léčebné tradice domorodých kmenů a v evropském prostředí tak bylo následně pouze pragmaticky využíváno jejích léčebných vlastností a odhlédnuto od její posvátnosti. Bylo na ni však z pohledu Evropanů nazíráno různými způsoby. Mnohdy se jí dostávalo pejorativních či démonických konotací, nicméně i přes tuto skutečnost se však tabák stal součástí naší evropské kultury, a to nejen v medicínském prostředí. Proto je nezbytné se mu věnovat jakožto rostlině, která má v evropské společnosti své místo.

Užívání tabáku přitahovalo pozornost prvních Evropanů, kteří přišli do kontaktu s domorodými kmeny Nového světa. Co je však potřeba vyzdvihnout, je fakt, že Evropané nebyli ochotni pochopit významy, které posvátné rostliny včetně tabáku měly v rámci tradiční léčby a mytologií místních obyvatel. Ve většině případů tak docházelo z jejich eurocentrické pozice a předsudků k nenapravitelnému deformování obrazu užívání těchto posvátných rostlin, který s sebou přinášeli zpět do Evropy.²¹¹

I přes pejorativní konotace, které byly užívání tabáku značně připisovány, došlo poměrně brzy v evropském prostředí k jeho přijetí, ne však samozřejmě úplně jednostranně. Docházelo tak k ekonomickému využití produkce, prodeje a užívání této plodiny z Nového světa.²¹² Tradičně bylo přijímáno, že první zprávu a informaci ohledně tabáku poskytl evropskému světu Kryštof Kolumbus v pasáži z jeho deníku

---

²¹¹ PARDO-TOMÁS, José, LÓPEZ-TERRADA Maríaluz. *Las primeras noticias sobre plantas americanas en las relaciones de viajes y crónicas de Indias (1493-1553)*, s. 225.

²¹² Tamtéž.

z první cesty (*Diario del primer viaje*), která byla datovaná pouze tři dny poté, co Kolumbus poprvé spatřil oblast Nového světa, zmiňuje se v ní o sušených listech tabáku.²¹³

Formy užívání tabáku v Novém světě byly velmi rozmanité, vdechování kouře ze sušených listů bylo pouze jedním z mnoha. V prostředí Nového světa a jeho tradičních koncepcích byl tabák chápán především jako dar bohů lidstvu jako pomocník, jehož prostřednictvím docházelo ke spojení s nadpřirozeným světem. V oblasti dnešního Mexika šamanští léčitelé aztécky mluvících kmenů používali *piciétl* (tabák selský), aby navodili stav, při kterém měly nadpřirozené síly bohů pomoci obnovit pacientovo zdraví a rovnováhu. Využívali ho jako klíčového pomocníka při šamanském léčení, jako vykuřovadlo i všelék na různá onemocnění.²¹⁴ Tabák také míchali s různými alkalickými látkami, jako například s vápnem, díky tomu totiž docházelo k rychlému uvolnění jeho aktivní složky, nikotinu. Tabák byl užíván pro rituální intoxikaci (doprovázel největší počet rituálů), tlumil však také bolesti, snižoval únavu, hlad či žízeň. Používali ho však i pro širokou škálu tělesných onemocnění, aplikovali ho tak jako obklady či odvary, aby vyléčili bolesti uší, zubů, hlavy, vyrážky, ekzémy, bodnutí od škorpiónů. Porodní báby tabák třely na břicha žen v očekávání, apod.²¹⁵

Obecně lze říci, že v evropském prostředí se na magicko-rituální způsoby užívání tabáku pohlíželo negativně. Jak následně uvidíme například u Monarda, když popisoval halucinogenní užívání tabáku místními šamany, okamžitě připojil komentář o démonickém působení. Léčebné vlastnosti tabáku však Evropany velmi zaujaly a velice se o ně zajímali, následně se jim věnovali ve svých spisech. Například Monardes a Hernández se svých pracích o léčivých plodinách z Nového světa touto posvátnou rostlinou a jejími léčivými vlastnostmi podrobně zabývali.

Hernández ve svém díle *Historia natural de la Nueva España* uvedl informace o tabáku. Sděluje, že „Tabákem jsou nazývány kusy dutého stvolu o velice malé délce, vně potřeného práškem z uhlí a naplněného *yetl*, což je balzám, nazývaný indiány *xochiocótzotl*, a mnohdy ještě jinými dalšími bylinkami teplé kvality a aromatických vůní. Zapalují ho v části, kde je naplněný stvol zatočený a z druhé strany ho

---

²¹³ COLÓN, Cristóbal. Primer viaje. In: Navarrete, Martín Fernández de. [ed.]. *Viajes de Cristóbal Colón*, s. 33. Srov. Tamtéž. PARDO-TOMÁS, José, LÓPEZ-TERRADA Marialuz. *Las primeras noticias sobre plantas americanas en las relaciones de viajes y crónicas de Indias (1493-1553)*, s. 225.

²¹⁴ FURST, Peter T. *Halucinogeny a kultura*, s. 34, 35.

²¹⁵ RUY SANCHEZ, Alberto. *Plantas sagradas*, s. 49.

pokuřují“.²¹⁶ Hernández podotýká, že tak dochází ke stavu, který je otupující vůči pocitům bolesti či únavě. „Utiší se bolesti všeho druhu a především bolest hlavy. Z těla se vypudí hlen, který byl usazený na hrudi. Tlumí také astma a posiluje žaludek. Nicméně je třeba se vyvarovat jeho nadměrného užívání, jinak dojde k poškození jater kvůli horké kvalitě rostliny či ke kachexii a dalším nevléčitelným chorobám.“²¹⁷

Hernández popsal léčebné účinky tabáku při jeho pokuřování a současně na rostlinu pohlížel hippokratovko-galénskou formou medicíny a chápal ji jako rostlinu teplé kvality, přesně jako Monardes, jenž evropskému světu poskytl popis tabáku ještě před HernánDEM ve svém díle, ve kterém se touto posvátnou rostlinou zabýval velice podrobně a věnoval jí rozsáhlou kapitolu.

Monardes nejdříve uvádí, že „Tato léčivá bylina, běžně nazývaná tabák, je bylinou velice prastarou a známou mezi indiány a zvláště mezi těmi v Novém Španělsku“ (obr. 7).²¹⁸ Dále nám Monardes poskytuje informaci o tom, že zprvu Španělé používali tabák jako dekorativní květinu, kterou si zdobili a zkrášlovali zahrady, jelikož pohled na tuto rostlinu byl příjemný díky její kráse. Upřednostnili tak její vzhled před jejími léčebnými účinky. Následně však dodává, že nyní už si jí cení a využívají ji především kvůli jejím léčebným účinkům a teprve až poté ji velebí pro její pěkný vzhled.²¹⁹

Vlastní název užívaný mezi indiány je *picietl*, název „tabák“ je dle Monarda název nepravý, který přišel od Španělů, kvůli ostrovu, kde je ho velké množství, nazvaný jménem „*Tobago*“.²²⁰ Monardes uvádí, že rostlina se nachází na mnoha místech Západních Indií, ale především roste ve vlhkých půdách a tmavých místech a je potřeba, aby půda, kde je tabák zasetý, byla dobře obdělávaná. Jde o rostlinu, která dorůstá do velkých rozměrů, má obrovské kořeny, odpovídající velikosti rostliny, které jsou rozdělené do mnoha částí a nemají žádné léčivé účinky. Zato listy, píše Monardes, mají mnoho léčivých účinků, ačkoliv kořeny dle něj mají také dost léčivých vlastností, které však musí objevit čas. Z léčivých usušených listů se dělá prášek. Rostlina je dle

---

²¹⁶ HERNÁNDEZ, Francisco. Universidad Nacional Autónoma de México. [ed]. Obras completas de Francisco Hernández. [online]. 2015. [27. 2. 2019]. Dostupné z:

http://www.franciscohernandez.unam.mx/tomos/03_TOMO/tomo003_18/tomo003_018_071.html.

²¹⁷ HERNÁNDEZ, Francisco. Universidad Nacional Autónoma de México. [ed]. Obras completas de Francisco Hernández. [online]. 2015. [27. 2. 2019]. Dostupné z:

http://www.franciscohernandez.unam.mx/tomos/03_TOMO/tomo003_18/tomo003_018_071.html.

²¹⁸ MONARDES, Nicolás. *Primera y segunda y tercera partes de la Historia medicinal...*, 32r.

²¹⁹ Tamtéž.

²²⁰ Ostrov Tobago v Karibském moři, jehož tvar připomíná dýmku.

Monarda teplé kvality a dokáže uzdravit čerstvé rány tím, že je od špíny vyčistí a vyléčí je až do stavu úplného zdraví.²²¹

Monardes se dále věnuje jednotlivým částem těla a popisuje, jakým způsobem tabák léčí bolesti, které se v nich objevují. Začíná tím, že píše, že tabák má schopnost léčit bolesti hlavy a především pokud se jedná o chladnou příčinu bolesti. Následně se aplikují horké listy tabáku jako obklady na místa bolesti. Dále píše, že horké tabákové listy léčivě působí také proti revmatismu, opět se aplikují na bolestivá místa jako obklady, jelikož revma je dle něj nemoc způsobená také chladnou kvalitou. Listy tabáku tak odstraňují a zbavují nás bolesti díky své teplé kvalitě. Pokud jde o bolesti na hrudi, má tabák také „úžasné účinky“. Díky vdechování tabáku dochází k vypuzování škodlivých látek z úst a pomáhá také astmatikům. Tabák je dle něj velice důležitým lékem, i pokud jde o bolesti žaludku způsobené chladnou kvalitou. V tom případě se také přikládají obklady horkých listů tabáku, které bolest odstraní.²²²

Do lékařské praxe tato rostlina vstoupila kolem roku 1570, jelikož byla interpretována právě jako horká a suchá ve druhém stupni, přesně tak jak ji interpretoval Monardes. Díky jejím kvalitám byla přijata, jelikož byla schopná otevřít ucpaný průchod k odstranění studených humorů, které způsobují dušnost, ledvinové kameny či bolesti žaludku.²²³

Ohledně teplého působení tabáku ještě Monardes připojuje informaci, že listy tabáku se dobře hřejí mezi rozpálenými uhlíky a mají pak ještě větší účinky, které se velice hodí při ženských bolestech, kdy se kladou obklady horkých listů na pupík a působí „blahodárnými vlivy“. Ženy využívají těchto horkých obkladů také při těhotenských nevolnostech. Horké listy jsou však velice užívané i při bolestech kloubů, které jsou způsobené chladnou příčinou. Dle Monarda mají úžasný efekt. Přikládají se na místo bolesti a zahřívají ho.²²⁴

Velice účinně však bylo tabáku užíváno i při bolestech zubů. Monardes uvádí, že bolest zubů způsobená chladnou kvalitou, je velmi dobře léčena žmolkem z listu tabáku. Dochází k vyčištění zubu pomocí šťávy, kterou žmolek produkuje, to odstraní bolest

---

²²¹ MONARDES, Nicolás. *Primera y segunda y tercera partes de la Historia medicinal...*,32r-33r.

²²² Tamtéž, 33r.

²²³ ESTES, J. Worth. "The European Reception of the First Drugs from the New World." *Pharmacy in History*, vol. 37, no. 1, 1995, s. 9.

²²⁴ MONARDES, Nicolás. *Primera y segunda y tercera partes de la Historia medicinal...*,33r-34r.

a zabráni hnisu dále pokračovat. Dále nám Monardes poskytuje informace o schopnostech tabáku léčit omrzliny, které se třou listy tabáku. Poté se dají ruce a chodidla do horké vody se solí a udržují se v teple, s tímto, tvrdí Monardes, mají mnoho zkušeností. Dalším dobrým využitím tabáku, které Monardes zmiňuje, jsou jeho léčivé účinky, pokud jde o rány, které jsou napadené jedem. Tam má tabák „vynikající výsledky“. Tabák má schopnost uhasit škodlivé účinky jedu. Obecně Monardes poukazuje na fakt, že tabák se dá aplikovat na poranění všeho druhu, v případě říznutí, bodnutí či jakéhokoliv jiného způsobu poranění tabák působí úžasně. Na rány se lije šťáva z tabáku a na ní se přiloží jeho listy a takto se nechává až do druhého dne.²²⁵

Je potřeba zmínit, jak poukazuje Pardo-Tomás a López-Terrada, že všechny tyto léčebné vlastnosti, které Monardes ve svém díle uvedl, zůstaly zprvu prvními cestovateli a kronikáři prakticky nepovšimnuty, byli totiž až téměř obscénně zaujatí užíváním tabáku jako „hanebného zlozvyku“ (*vicio nefasto*), kterému však i oni sami velice rychle podlehli.²²⁶ Docházelo tak k tomu, že byly nejdříve úplně nepostřehnuty jeho rozmanité léčivé vlastnosti a pozornost byla zaměřena na jeho rituální rovinu,²²⁷ která nešla pozornosti ani Monardovi:

Poté, co Monardes provedl skutečně detailní výčet tabáku jako všeléku, dostává se také do další oblasti, ve které byl tabák domorodými kmeny využíván, která jím však byla interpretována démonicky. Uvádí, že pokud domorodí obyvatelé potřebovali radu či názor ohledně nějaké důležité záležitosti, šli za nejvyšším knězem (šamanem). Ten pak, píše Monardes, „v jejich přítomnosti vzal pár listů tabáku a hodil je do ohně, poté začal vdechovat (ústí i nosem) tabákový kouř prostřednictvím trubičky. Bezprostředně poté se skácel k zemi jako by byl mrtvý. Takto zůstal tak dlouho podle množství vdechnutého kouře. Když pak tabák dokončil svou práci, kněz znovu ožil, vstal a dal jim odpovědi na jejich otázky podle vizí a iluzí, které v transu měl. Interpretoval jim je, tak jak se mu jevily nebo jak mu je ďábel poradil. Tudíž podával neustále dvojznačné

---

²²⁵ MONARDES, Nicolás. *Primera y segunda y tercera partes de la Historia medicinal...*, 35v-36v. Monardes také zmiňuje schopnost působení tabáku proti účinkům jiné byliny, která je jedovatá. Monardes ji nazývá bylinou „střelce z kuše“ (*Ballestero*), dnešním názvem Čemeřice, kterou lovci používají k zabíjení divokých zvířat a šťáva z tabáku je schopná tuto ránu také vyléčit (MONARDES, Nicolás. *Primera y segunda y tercera partes de la Historia medicinal...*, 35r).

²²⁶ PARDO-TOMÁS, José, LÓPEZ-TERRADA Maríaluz. *Las primeras noticias sobre plantas americanas en las relaciones de viajes y crónicas de Indias (1493-1553)*, s. 228-229.

²²⁷ GRAFTON, Anthony, SIRAISS, Nancy G., SHELFORD, April. *New worlds, ancient texts: the power of tradition and the shock of discovery*, s. 167.

odpovědi takovým způsobem, jako by je chtěl utvrdit v tom, že jim správně odpověděl.²²⁸

S démonizací tabáku však Monardes nekončí a dále poskytuje informaci, že i zbytek indiánů užívalo tabák jako zábavu. Vdechovali kouř z tabáku a opíjeli se jím, aby také viděli jisté vize a věci, které jim přinášely potěšení (obr. 8). Po požití také chtěli poznat záležitosti jejich konání. A jelikož je dle Monarda ďábel podvodný a má znalosti o schopnostech byliny, nezdráhá se indiány oklamávat.²²⁹

Pokud jde tedy o halucinogenní rovinu, stává se najednou tabák v očích Monarda, nástrojem ďábla, který mu pomáhá klamat a šálit přeludy a iluzemi. Monardes tak ve svém díle příležitostně demonizuje způsob užití tabáku původními obyvateli Nového světa.²³⁰ Důvodem by mohlo být, že si Monardes nedokázal racionálně zdůvodnit působení tabáku v této rovině jeho halucinogenních vlastností. Je zcela evidentní, že v souvislosti s tímto způsobem interpretace hrála také velkou roli skutečnost, že užívání halucinogenních vlastností tabáku domorodými kmeny pro Monarda bylo něčím, co pro něj bylo doposud naprosto neznámé a cizí a až ve střetu s domorodou kulturou se s takovým způsobem užívání látek setkal.²³¹

Jako třetí a poslední oblast užívání tabáku Monardes uvádí povzbuzující účinky tabáku. Tabák totiž sloužil k odstranění únavy, slabosti, vyčerpání a příznaků žízně a hladu. Původní obyvatelé Nového světa vdechují tabák a po jeho požití odpočívají, tak si uleví a po probuzení se mohou již bez únavy vrátit ke své práci, a to ještě silnější a vitálnější. Když musí indiáni čelit dlouhému cestování, slouží jim tabák pro jejich přežití. Jde o cesty pouští nebo neobývanými místy, kde se nedá sehnat voda ani jídlo. Užívají tak listy tabáku, které žvýkají a smíchávají s práškem lastury (*Conchas de Almejas*)²³² ve

---

²²⁸ MONARDES, Nicolás. *Primera y segunda y tercera partes de la Historia medicinal...*,37v-37r.

²²⁹ Tamtéž, 37r.

²³⁰ BAUER, Ralph. The Blood of the Dragon: Alchemy and Natural History in Nicolás Monardes 's *Historia medicinal*. In: SLATER, John, PARDO-TOMÁS, José, LÓPEZ-TERRADA Maríaluz. [eds.]. *Medical Cultures in the Early Modern Spanish Empire*, s. 69.

²³¹ Tamtéž, s. 68.

²³² Rostliny, které indiánské kmeny užívaly jako léčivé prostředky, často míchaly s živočišnými produkty. Léky s živočišnou složkou byly tak velmi hojné. Často šlo například o použití krve, žluči, mozku, jater, srdce, kůže apod. Za zmínku stojí připomenout velmi časté užívání bezoárových kamenů (DEL POZO, Efrén C. Valor médico y documental del manuscrito. In: DELA CRUZ, Martín [ed.]. *Libellus de medicinalibus indorum herbis ; manuscrito azteca de 1552, según traducción latina de Juan Badiano. Versión española con estudios y comentarios por diversos autores*, s. 204). Zvláštní kapitolu těmto bezoárovým kamenům věnuje ve svém díle *Historia natural y moral de las Indias* José de Acosta. Bezoárové kameny se měly nalézat ve střevech nebo žaludcích určitých zvířat a následně byly v Evropě velmi oceňovány, jelikož se věřilo, že mají moc vyléčit různé druhy chorob a onemocnění. V Novém

svých ústech, dokud z nich nevytvoří jakousi hmotu, z níž dělají malé koule, které nechávají uschnout a uchovávají je, dokud jich není potřeba. Když pocítí hlad či žízeň, vezmou si malou kouli směsi a dají si ji mezi spodní ret a zuby. Takto žvýkají celou dobu, po kterou cestují. Poté co ji úplně rozžvýkají, ji polknou. Takto vydrží tři nebo čtyři dny bez vody a jídla. Necítí žádný hlad, sucho, slabost, a cestování jim tak nečiní problém. Proč tabák takto užívají, je dle Monarda jasné. Díky žvýkání žmolku směsi je přiveden do úst hlen, který se spolkne a putuje do žaludku a uchovává přirozené teplo.²³³ Z tohoto rozsáhlého a podrobného popisu tabáku, který nám Monardes ve svém díle poskytl, je zcela evidentní, že byl tabákem velmi zaujatý a byl pro něj obdivuhodným léčivým prostředkem dovezeným z Nového světa.

Díky léčivým vlastnostem, kterými tabák disponuje, přitahoval v evropském prostředí pozornost řady lékárníků, lékařů i botaniků, kteří ho chtěli zkoumat a ověřovat jeho léčivé vlastnosti. Postupně tak zájem o léčivé vlastnosti této posvátné rostliny překonal „znechucení“ jeho „zvláštnostmi“ a „podivností“ a stal se středem vědeckého zájmu.²³⁴

O tabák projevovali velký zájem renesanční botanici, kteří tabák zkoumali. Zabýval se jím například Konrad Gessner (1516-1565), experimentoval s tabákem tak, že ho žvýkal a kouřil. Dalším významným botanikem, kterého tabák velice zajímal, byl John Gerard (1545-1612), který se při svých pokusech s tabákem značně opíral o informace Monarda. Interpretoval tabák jako rostlinu, která je horká a suchá ve druhém stupni,²³⁵ v čemž se s Monardem shodoval.

Tabák byl Gerardem vyhodnocen jako léčivo, které mělo v různých formách přípravy, schopnost léčit či zmírnit skutečně rozsáhlý seznam onemocnění: migrénu, bolest ledvin, popáleniny i různá zranění. Sloužilo dle něj i jako protijed s očistnými účinky. Jeho olej se užíval také pro léčbu hluchoty. Gerard si však, jak se zdá, pravděpodobně neuvědomoval i možné následné návykové vlastnosti tabáku.²³⁶ V roce 1597 byl

---

Španělsku však nepřetržitá spekulace misionářů o účincích těchto kamenů způsobila dokonce vyhlášku zákazu. Dílo Acosty však přispělo k rozšíření představ Evropanů o léčivých schopnostech bezoárových kamenů. Acosta v díle uvedl, kde se přesně dají nalézt, ale popisuje i jejich velikost, barvy, tvary a léčivé vlastnosti (LLAMAS CAMACHO, Edith. *Jesuitas que sufren, plantas que alivian. Poderes ocultos contra la religión cristiana en las misiones del noroeste mexicano*. In: MORALES SARABIA, Angélica, PARDO-TOMÁS, José y SÁNCHEZ MENCHERO, Mauricio [eds.]. *De la circulación del conocimiento a la inducción de la ignorancia. Culturas médicas transatlánticas (siglos XVI y XVII)*, s. 50 - 51).

²³³ MONARDES, Nicolás. *Primera y segunda y tercera partes de la Historia medicinal...*, 39v-39r.

²³⁴ GRAFTON, Anthony, SIRAISSI, Nancy G., SHELFORD, April. *New worlds, ancient texts: the power of tradition and the shock of discovery*, s. 167, 172.

²³⁵ Tamtéž, s. 168-169.

²³⁶ Tamtéž, s. 169.

publikován Gerardův herbář, kde se kromě jiných dalších rostlin z Nového světa, věnoval i tabáku. Zahrnul ho do svého receptu na výrobu mastí na různá zranění a poranění.²³⁷

Díla o tabáku nebyla psána jen odborníky a učenici, ale také mnohými dalšími, například v roce 1595 vznikl pamflet „Tabák“ od Anthonyho Chutea, který měl zájem spíše literární než vědecký. Jeho dílo však vzniklo v závislosti na pracích jiných, například francouzských botaniků jako Charles Estienne či Jean Liebault a také Monarda.²³⁸

Botanické jméno tabákové rostliny, *Nicotiana*, vzniklo podle francouzského velvyslance Jeana Nicota (1530-1600). S touto rostlinou se setkal v Portugalsku. V roce 1560 mu portugalský vězeňský správce dal několik semen, které si Nicot vysadil ve své zahradě u Paříže. Následně jeden z jeho služebníků vyléčil kožní vřed a ránu po říznutí palce svému spolupracovníkovi prostřednictvím směsi listů a šťávy této nové rostliny. Když se vrátil do Portugalska, Nicot řekl králi Sebastiánovi I. Portugalskému o tomto novém domácím prostředku, který se rozvíjel na jeho dvoře a měl značné léčivé účinky.²³⁹

Na konci šestnáctého století se tabákové listy využívaly lokálně aplikované na vyléčení nemoci zvané „erysipel“²⁴⁰. Aplikace listů na bolestivé části velice pomáhaly a byl to přesně takový způsob, jakým listy tabáku užívali původní obyvatelé Nového světa k vypuzení jedu z rány.²⁴¹

Užívání tabáku pro lékařské účely se začalo v evropském prostředí hojně využívat, užíval se proti migréně, kouřili ho proti nachlazení a stal se také oblíbeným nástrojem v lidovém léčitelství. Při bolestech zubů se žvýkal či kouřil. Využíván byl však také i jako klystýr. Tabákem, který se namáčel do octa, se léčila i například malárie. Holanďtí námořníci využívali tabáku jako všeléku a jako prevenci proti kurdějím. Tabák se kouřil při tyfu či moru. Na rány všeho druhu se aplikoval rozžvýkaný tabák

---

²³⁷ ESTES, J. Worth. “The European Reception of the First Drugs from the New World.” *Pharmacy in History*, vol. 37, no. 1, 1995, s. 9, 15.

²³⁸ GRAFTON, Anthony, SIRAISSI, Nancy G., SHELFORD, April. *New worlds, ancient texts: the power of tradition and the shock of discovery*, s. 170.

²³⁹ ESTES, J. Worth. “The European Reception of the First Drugs from the New World.” *Pharmacy in History*, vol. 37, no. 1, 1995, s. 9.

²⁴⁰ Erysipel (latinsky erysipelas) je závažné zánětlivé onemocnění pokožky. Napadá hlavně pokožku na nohách a tváři. Hlavní branou tohoto zánětu je porušená kůže.

²⁴¹ ESTES, J. Worth. “The European Reception of the First Drugs from the New World.” *Pharmacy in History*, vol. 37, no. 1, 1995, s. 9.

(kousnutí zvířetem, poranění, říznutí). Jeho odvar a čerstvě vymačkaná šťáva se přikládaly na vyrážky a svrab.²⁴²

Další, kdo uvažoval o léčivých účincích tabáku, byl již zmiňovaný autor termínu syfilis, italský lékař Girolamo Fracastoro, který přišel s tím, že jestliže se bakterie této nemoci mohou roznášet vzduchem, mohl by ji kouř vyléčit.²⁴³ Přestože byl tabák v evropském prostředí nejdříve známý především kvůli svým léčebným účinkům, zanedlouho začal být středem zájmu i v jiných oblastech než jen v té medicínské. V roce 1573 se tabák objevil v Anglii a brzy se začal využívat pro zábavu u dvora Alžběty I., jeho medicínské aspekty se tak v evropském prostředí rozrostly i o ty společenské.²⁴⁴ Tabák se šířil po celé Evropě a začínal sílit na popularitě. Zvyšující se užívání tabákových výrobků v oblasti společenské vedlo k živé debatě, která byla vymezena sociálními a morálními otázkami, zda je užívání tabáku vlastně žádoucí.²⁴⁵

Negativní názor na něj měl král Jakub I., který vydal polemiku proti jeho démonické podstatě *A Counterblaste to Tobacco* (1604) a stal se tak velkým odpůrcem tabáku.²⁴⁶ Jeho kritický názor na něj doprovázel i jeho negativní pohled na indiány a jejich užívání tabáku. Dle něj byli barbarští a bezbožní.²⁴⁷ Jeho motivace pro sepsání takového „pranířování“ tabáku byla tak společensko-náboženská. Diskuze ohledně tabáku se tak velice záhy přesunula z medicínského rámce do rámce sociálně-náboženského.²⁴⁸ I přesto, že Jakub I. vydal proti tabáku přísná opatření, v lékařství v tomto období stále přetrvával jako velice cenné léčivo.²⁴⁹

---

²⁴² RÄTSCHE, Christian. *Indiánské léčivé rostliny*, s. 182.

²⁴³ GILMAN, Sander L. a ZHOU, Xun. *Smoke: A Global History of Smoking*, s. 11.

²⁴⁴ ESTES, J. Worth. "The European Reception of the First Drugs from the New World." *Pharmacy in History*, vol. 37, no. 1, 1995, s. 9.

²⁴⁵ GRAFTON, Anthony, SIRAI, Nancy G., SHELFORD, April. *New worlds, ancient texts: the power of tradition and the shock of discovery*, s. 172.

²⁴⁶ ESTES, J. Worth. "The European Reception of the First Drugs from the New World." *Pharmacy in History*, vol. 37, no. 1, 1995, s. 9.

²⁴⁷ JAKUB I. STUART, král Anglie. Counterblast to Tobacco [online], c2002 [cit. 2019–3–1]. Dostupné z: <http://www.laits.utexas.edu/poltheory/james/blaste/blaste.html>

²⁴⁸ GRAFTON, Anthony, SIRAI, Nancy G., SHELFORD, April. *New worlds, ancient texts: the power of tradition and the shock of discovery*, s. 172.

²⁴⁹ PORTER, Roy. *Dějiny medicíny: od starověku po současnost*, s. 222.

3.4.1 Zhodnocení významu tabáku

Tabák byl do evropského prostředí přivezen z Nového světa jako léčivá rostlina využívaná na mnoho různých chorob a onemocnění. V Novém světě byla však domorodými obyvateli tato posvátná rostlina velebena nejen jako všelék, ale také hrála velmi důležitou roli v jejich rituálních praktikách.

Evropané tyto domorodé praktiky místních kmenů interpretovali jako démonické, vzhledem k tomu, že pro ně byly neznámé a nové a zprvu tak medicínské vlastnosti této rostliny přehlíželi. Posléze však došlo k obrovskému zájmu o tento všelék původních obyvatel Nového světa. Začali se jím zabývat lékaři i vědci. Postupně docházelo k pěstování tohoto léčiva v evropském prostředí za účelem provádění pokusů a empirického bádání jeho léčivých účinků. Rostlina měla také obrovský ohlas mezi botaniky.

O léčivých vlastnostech tabáku poskytl informace evropskému světu sevillský lékař Monardes, který o něm podal velice podrobný popis ve svém díle *Primera y segunda y tercera partes de la Historia medicinal, de las cosas que se traen de nuestras Indias Occidentales, que sirven en Medicina*. Další spis, který přináší informace o této léčivé rostlině, je od prvního lékaře Indií, Hernándeze, který se jí také zabýval v rámci své výpravy do Nového Španělska. Z jejich popisů se tak dozvídáme, že tabák byl využívaný domorodými kmeny jako všelék, používaly jeho listy, odvary, prášek atd. na mnoho druhů onemocnění. Tabák byl evropskými lékaři interpretován jako rostlina teplé kvality, takže byl dle nich vhodný na všechna onemocnění a bolesti způsobené chladnými humory.

Tabák byl tak posléze v evropském prostředí vytržen z kontextu, který mu byl vlastní v tradičních indiánských koncepcích, a docházelo tak k praktickému využívání jeho léčivých účinků, přičemž jeho posvátná duchovní podstata, která mu byla udělena místními v Novém světě, byla eliminována. Stal se tak podnětem k vědeckému bádání a empirickému pozorování v rámci odhalování jeho léčivých vlastností. Tato léčivá rostlina z Nového světa a její následné zkoumání tak velice přispěly k utváření medicíny jako empirické vědy v průběhu šestnáctého a počátku sedmnáctého století.

Informace o léčivých vlastnostech tabáku se rozšířily po celé Evropě. Lze říci, že i zde se tak v té době stal všelékem. Používal se totiž na bolesti hlavy, zubů, kloubů. Využívalo se jeho odvarů a listů při různých onemocněních. Angličané ho začali aplikovat i jako klystýr. Jeho věhlas v evropském medicínském prostředí byl v té době skutečně značný.

Postupně byl však tabák reflektován i v rámci jiných oblastí, společenských a náboženských a byl mnohdy terčem kritiky a negace. Tabák se tedy postupně začal stávat kontroverzním tématem, jehož reputaci posléze uškodil i fakt jeho návykového užívání.

V případě tabáku došlo k překonání prvotní evropské démonizace jeho užívání domorodými kmeny a díky tomu se jeho léčivých vlastností začalo následně využívat i v evropském prostředí. K tomuto překonání prvotních (negativních) interpretací přírody Nového světa ze strany Evropanů však nedocházelo vždy, existovaly totiž také případy, kdy v rámci některých posvátných rostlin nedošlo v raně novověké evropské kultuře k odhlédnutí od jejich halucinogenních účinků a bylo na ně nazíráno velmi negativně, jako tomu bylo například s peyotlem.

3.5 Peyotl: ďáblové léčivo

Peyotl byl jednou z nejdůležitějších posvátných rostlin domorodých kmenů v Novém světě. Měl pro ně významnou rituální i léčebnou hodnotu a jeho užívání bylo spojeno s magicko-rituálními mytologiemi místních. Vzhledem k jeho silným halucinogenním účinkům na něj evropská kultura reagovala asi nejkonfliktnějším způsobem (viz dále v této kapitole).

Pokud bychom měli peyotl charakterizovat, tak se jedná o kaktus malé či střední velikosti různě tvarovaný, nemající žádné trny (obr. 10, 11), jehož botanické jméno je *Lophophora williamsii*.²⁵⁰ Díky alkaloidu meskalinu, který obsahuje, je vysoce halucinogenní.²⁵¹ V oblasti dnešního Mexika byl mezi domorodými kmeny peyotl součástí pevné mytologické základny především kvůli svému (peyotlovému) kultu, který byl značně rozšířen a byl pro domorodé kmeny v jejich životě zásadní. Byly s ním spojené každoroční zvyky, jež byly pro místní velmi důležité. Významnou záležitostí byla výprava za peyotlem. První výpravu za peyotlem dle vyprávění vedl bájný šaman Tatawarim a od té doby se do Wirikuty, což má být první domov předků, putovalo každoročně.²⁵² Hledání peyotlu mělo zajistit zdraví univerza a jeho hledání vedli nejmoudřejší šamani, kteří dokázali s peyotlem manipulovat.²⁵³

Šamani následně užívali peyotl ve svém léčitelství, aby došlo k vyléčení a zabránění nemocem. Peyotl byl právě tou posvátnou rostlinou, která byla šamanem využívána při snaze vrátit duši pacienta zpět do těla a tím ho uzdravit. Prostřednictvím peyotlu se mohla duše šamanů spojit s nadpřirozeným světem.²⁵⁴ Bylo ho využíváno i kvůli tomu, že měli po jeho požití schopnost vybavit si minulé skutečnosti či jim mohly být ukázány i budoucí vize, a tak se dozvěděli příčiny nemocí.²⁵⁵ Peyotl byl díky svému duchovnímu aspektu využití velice důležitou posvátnou rostlinou, která měla v tradici domorodého obyvatelstva velký rituálně-lékařský význam.

²⁵⁰ STAFFORD, Peter. *Encyklopedie psychedelických látek*, s. 186. Peyotl pochází ze severního Mexika. Oblast, kde ho lze nalézt sahá na jih až k Zacatecasu (STAFFORD, Peter. *Encyklopedie psychedelických látek*, s. 186).

²⁵¹ FURST, Peter T. *Halucinogeny a kultura*, s. 134-135. Jeho halucinogenní účinky zahrnují vidiny, ale také sluchové, chuťové, čichové i hmatové přeludy. Po požití dochází ke zvláštním pocitům ztráty hmotnosti či odlišnému vnímání tvarů, prostoru i času (FURST, Peter T. *Halucinogeny a kultura*, s. 135).

²⁵² SCHULTES, Richard Evans, HOFMANN, Albert. *Rostliny bohů: jejich posvátná, léčebná a halucinogenní moc*, s. 61. Srov. RUY SANCHEZ, ALBERTO. *Plantas sagradas*, s. 39. Wirikuta je velice důležitým posvátným místem v kosmogonii Huičolů. Jeho posvátná podstata je dána právě tím, že je to místo peyotlu (RUY SANCHEZ, ALBERTO. *Plantas sagradas*, s. 39).

²⁵³ RUY SANCHEZ, ALBERTO. *Plantas sagradas*, s. 39-41.

²⁵⁴ Tamtéž, s. 43.

²⁵⁵ RÄTSCH, Christian. *Indiánské léčivé rostliny*, s. 90.

Informace o peyotlu nám poskytuje hned několik zdrojů. Úplně prvními Evropany, kteří se věnovali popisu peyotlu a jeho využívání domorodými kmeny, byl Sahagún a Hernández. Sahagún poskytl evropskému prostředí velké množství informací o životě aztéckých kmenů ve svém díle *Historia general de las cosas de Nueva España*, napsané v letech 1548 až 1569.²⁵⁶ Ve spise se věnoval mnoha oblastem aztéckého světa, zahrnující také informace o aztécké medicíně a léčivých produktech místní flóry.²⁵⁷ Uvedl také několik zmínek o peyotlu, využívaný Čičimeky, obyvateli pouštní náhorní planiny v severním Mexiku²⁵⁸: „V půdě tu roste ještě další rostlina, podobná plodům opuncii, která se nazývá *péyotl*. Je bílá a lze ji nalézt na severu země. Ti, kdož ji sní nebo vypijí, vidí přeludy buď děsivé, nebo směšné. Opojení trvá dva až tři dny a pak postupně mizí. Rostlina je vyhledávanou potravou Čičimeků, neboť jim poskytuje sílu a smělost bojovat, nepociťovat strach, hlad ani žízeň. Místní o ní tvrdí, že je chrání před vším nebezpečím“.²⁵⁹

Sahagún tak představil peyotl jako velmi významnou posvátnou rostlinu pro domorodý kmen Čičimeků. Popsal ji jako silnou halucinogenní rostlinu, která na člověka působí velkou mocí. Po jejím užití pociťuje nebojácnost a odhodlání překonat překážky všeho druhu. Peyotl tak disponuje silnou duchovní kvalitou, která byla pro domorodé kmeny velice důležitá a proto ho tak ctily.

Dalším, kdo podal již ucelenější popis peyotlu, konkrétně *peyotlu zacatecano* (obr. 9), byl Hernández, který o něm napsal: „Jedná se o středně velký kořen, který nemá žádné listy ani větve, jen jakási přilnavá vlákna, která se mi však nedaří náležitě vyobrazit. Je sladké chuti a je mírně teplý. Místní (kmen Čičimeků) říkají, že jako rozdrcený se přikládá na bolavé klouby. Dále o tomto kořenu tvrdí, že má zázračné vlastnosti (pokud tedy máme věřit jejich mínění). Ti, kteří ho pojídají, dokážou předvídat a předpovědět

---

²⁵⁶ Finální verze, nyní známá jako *Florentský kodex*, byla dokončena v letech 1578-1580, ale v té době bylo pouze částečně přeloženo do španělštiny. Sahagún navíc vystupoval objektivně v rámci diskuze ohledně aztéckého náboženství, což mu mohlo uškodit, jelikož tak mohl být spojován s kacířstvím. Tato jeho nezasloužená pověst mohla mít dopad na rozsah okruhu jeho čtenářů, který se díky tomu mohl snížit (ESTES, J. Worth. “The European Reception of the First Drugs from the New World.” *Pharmacy in History*, vol. 37, no. 1, 1995, s. 4). Dílo bylo zřevejněno až v 19. století, konkrétně kolem roku 1829-30 v Mexiku (SCHULTES, Richard Evans, HOFMANN, Albert. *Rostliny bohů: jejich posvátná, léčebná a halucinogenní moc*, s. 132).

²⁵⁷ ESTES, J. Worth. “The European Reception of the First Drugs from the New World.” *Pharmacy in History*, vol. 37, no. 1, 1995, s. 4. Srov. LEÓN-PORTILLA, Miguel. *Aztécká filosofie: myšlení Nahuů na základě původních pramenů*, s. 18.

²⁵⁸ SCHULTES, Richard Evans, HOFMANN, Albert. *Rostliny bohů: jejich posvátná, léčebná a halucinogenní moc*, s. 132.

²⁵⁹ SAHAGÚN, Bernardino. *Historia general de las cosas de Nueva España*, s. 230.

všechny věci, například zda je napadnou druhý den nepřátelé nebo či je čekají šťastné časy nebo odhalí, kdo například ukradl nějaké nástroje apod. Také, když chtějí zjistit, kde je kořen ukrytý v zemi, přijdou na to díky konzumaci této rostliny. Tento kaktus roste na vlhkých a kamenitých místech.“²⁶⁰ Kromě halucinogenních vlastností peyotlu, které zaznamenal již Sahagún, tak Hernández poskytuje informace také o léčivém aspektu této posvátné rostliny a interpretuje ji jako rostlinu horké kvality, kterou je možno využít na léčbu bolavých kloubů.

Po Sahagúnovi a Hernándezovi potvrdilo i několik dalších španělských jezuitů později v průběhu sedmnáctého století, že domorodé kmeny užívají peyotl, jak při náboženských obřadech, tak i v léčení mnoha druhů nemocí.²⁶¹ Pro domorodé kmeny byl totiž peyotl léčivým prostředkem, který léčí celého člověka, jelikož pro ně je tělo a duch, hmota a vědomí jednotou, kterou nelze oddělit. Peyotl tak dle nich dokáže vyléčit a navrátit celkovou rovnováhu člověku a tak neodstraňuje pouze čistě jeden příznak nebo bolest.²⁶²

Je třeba však zmínit ještě jednoho lékaře, který se o peyotl také zajímal a podal o něm informace ve svém spise *Problemas y secretos maravillosos de las Indias* (1591). Je jím Juan de Cárdenas, který poukázal na dvojznačné působení této rostliny a jejích účinků. Dle Cárdenase byl podstatný rozdíl v tom, zda se peyotl podával jako nápoj, tak totiž způsobil strašná poškození, či byl správně připraven, tak totiž posloužil jako blahodárné jídlo nebo lék.²⁶³

---

²⁶⁰ HERNÁNDEZ, Francisco. Universidad Nacional Autónoma de México. [ed]. Obras completas de Francisco Hernández. [online]. 2015. [2. 3. 2019]. Dostupné z: http://www.franciscohernandez.unam.mx/tomos/03_TOMO/tomo003_15/tomo003_015_025.html.

Hernández se však věnuje ještě jedné rostlině a jejím léčivým účinkům, kterou nazval také peyotlem a to konkrétně *peyotlem xochimilcenským*, jde však o úplně jinou rostlinu, která není ani kaktus. Jedná se o rostlinu roldana sessilifolia. Angélica Morales Sarabia ve své kapitole o peyotlu v knize *Medical Cultures of the Early Modern Spanish Empire* tuto záměnu vysvětluje jako následek toho, že v mezoamerické tradici se stávalo, že na základě morfologické podobnosti či podobnosti účinků bylo užíváno stejných jmen rostlin, přestože se jednalo o zcela jiné botanické druhy, tak jak se tomu stalo přesně s tímto peyotlem. (MORALES SARABIA, Angélica. The culture of peyote: Between divination and disease in Early Modern New Spain. In: SLATER, John, PARDO-TOMÁS, José, LÓPEZ - TERRADA Marialuz. [eds.]. *Medical Cultures in the Early Modern Spanish Empire*, s. 27).

²⁶¹ SCHULTES, Richard Evans a HOFMANN, Albert. *Rostliny bohů: jejich posvátná, léčebná a halucinogenní moc*, s. 133. Například jezuitský páter Andréa Pérez v 17. století prožil šestnáct let v Sinaloe a podal informaci o peyotlu. Dle jeho tvrzení domorodé kmeny využívaly peyotl jako nápoj. Nicméně jeho užití i přesto, že mělo léčivé účinky, bylo přísně trestáno (SCHULTES, Richard Evans, HOFMANN, Albert. *Rostliny bohů: jejich posvátná, léčebná a halucinogenní moc*, s. 133).

²⁶² RÄTSCHE, Christian. *Indiánské léčivé rostliny*, s. 91.

²⁶³ CÁRDENAS, Juan. *Problemas y secretos maravillosos de las Indias*. Srov. MORALES SARABIA, Angélica. The culture of peyote: Between divination and disease in Early Modern New Spain. In:

Dalšími zdroji, kromě zpráv od španělských lékařů z šestnáctého století, které nám o peyotlu podávají a doplňují informace, jsou inkviziční procesy koloniálního období. Představují velice bohatý zdroj informací z raně novověké doby o praktikách souvisejících právě s halucinogenními rostlinami v oblasti Nového světa.²⁶⁴ Tyto inkviziční procesy jsou svědky a současně nástroji toho, jakým způsobem církve zbrojila proti užívání peyotlu. Z pohledu kolonistů bylo využívání této rostliny spjaté s jakýmsi pohanskými rituály. Peyotl měl dle nich místním obyvatelům pomáhat navodit d'ábelské představy, a tím se měli místní dostávat do kontaktu se zlými duchy.²⁶⁵ Na počátku koloniálního období se tak strhla vlna zákazů a přísných potrestání užívání tohoto „d'áblova kořene“²⁶⁶, jelikož, kdo se účastnil jeho jakékoliv konzumace, ten se dle evropských duchovních klaněl d'áblu, což pro ně představovalo skutečně trestuhodný počin z hlediska jejich křesťanské víry. Misionáři tak všemožnými prostředky usilovali o naprosté potlačení a vymýcení tohoto kulturního fenoménu spjatého s peyotlem ze života domorodého obyvatelstva.²⁶⁷

Koncem šestnáctého století a během první poloviny sedmnáctého století tak inkvizice s velkou snahou stíhala používání mnoha přírodních zdrojů objevených v Novém světě a v roce 1620 byl taktéž vydán oficiální výnos zakazující užívání peyotlu.²⁶⁸ Používání peyotlu stejně tak jako mnoha dalších halucinogenních rostlin však stále nadále přetrvávalo. Peyotlu i jeho rituálně-léčebného kultu se domorodé kmeny nechtěly vzdát, jelikož představoval důležitou součást jejich kultury a tradic již dlouhá staletí.²⁶⁹

V koloniálním období tak užívání peyotlu trvalo i přes stíhání a možné tresty. Angélica Morales Sarabia ve své kapitole o peyotlu v knize *Medical Cultures of the Early*

SLATER, John, PARDO-TOMÁS, José, LÓPEZ-TERRADA Marialuz. [eds.]. *Medical Cultures in the Early Modern Spanish Empire*, s. 27.

²⁶⁴ MORALES SARABIA, Angélica. The culture of peyote: Between divination and disease in Early Modern New Spain. In: SLATER, John, PARDO-TOMÁS, José, LÓPEZ-TERRADA Marialuz. [eds.]. *Medical Cultures in the Early Modern Spanish Empire*, s. 22.

²⁶⁵ SCHULTES, Richard Evans, HOFMANN, Albert. *Rostliny bohů: jejich posvátná, léčebná a halucinogenní moc*, s. 133-134. Kvůli pohanským rituálům, se kterými byl peyotl provázán, nemohl být v rámci křesťanské víry rozhodně tolerován a španělští duchovní samozřejmě nepřipouštěli možnost existence jiného typu víry či náboženství (SCHULTES, Richard Evans, HOFMANN, Albert. *Rostliny bohů: jejich posvátná, léčebná a halucinogenní moc*, s. 134).

²⁶⁶ FURST, Peter T. *Halucinogeny a kultura*, s. 136.

²⁶⁷ RÄTSCHE, Christian. *Indiánské léčivé rostliny*, s. 90.

²⁶⁸ MORALES SARABIA, Angélica. The culture of peyote: Between divination and disease in Early Modern New Spain. In: SLATER, John, PARDO-TOMÁS, José, LÓPEZ-TERRADA Marialuz. [eds.]. *Medical Cultures in the Early Modern Spanish Empire*, s. 22.

²⁶⁹ SCHULTES, Richard Evans, HOFMANN, Albert. *Rostliny bohů: jejich posvátná, léčebná a halucinogenní moc*, s. 134.

Modern Spanish Empire poukazuje na jednu skutečnost, že jakmile se peyotl stal něčím zakázaným a stíhaným, byly to převážně ženy, které se objevovaly jako hlavní aktérky jeho užívání. Zmiňuje fakt, že do té doby než bylo nařízení o zákazu vyneseno, tak knihy přírodovědců, duchovních i lékařů neprojevovaly o užívání tohoto halucinogenu ženami takový zájem, ačkoliv se zdá, že halucinogenní rostliny a jejich účinky byly součástí jejich každodenního života. Poté však, pokud se podíváme do inkvizičních dokumentů, shledáme, že to byly právě ženy, které byly často vystavovány inkvizičním procesům.²⁷⁰

Morales také zdůrazňuje fakt, že pokud nám mají inkviziční dokumenty sloužit jako nástroj pro rekonstrukci koloniálního života, je třeba je používat opatrně a pečlivě zvážit jejich spolehlivost a ptát se do jaké míry jsou důvěryhodné, vzhledem k tomu, že tyto dokumenty byly vytvořeny v atmosféře intenzivního sociálního tlaku. Na druhou stranu to dle Morales však neznamena, že by nebyly cenným zdrojem pochopení toho, co se dělo v Novém Španělsku za koloniálního období a jakým způsobem docházelo ke zbrojení proti halucinogenním rostlinám včetně peyotlu.²⁷¹

Dokumenty, které inkviziční procesy vyprodukovaly, odhalují velké množství podstatných podmínek dané doby včetně představ nemoci a zdraví. Problém byl však v tom, že často docházelo k neporozumění lékařským praktikám ze stran inkvizitorů. Proto snadno docházelo k tomu, že léky všeho druhu splývaly s kouzelnictvím a čarodějnictvím. Morales následně podotýká, že to přesně se stalo v případě peyotlu, který byl misionáři interpretován jako přírodnina spjatá s ďáblem.²⁷² Na peyotl bylo tak v raně novověkém období pohlíženo jako na dílo ďábla²⁷³, které bylo nutno naprosto odstranit. Prvotní popisy o léčivých účincích poskytnuté lékaři z šestnáctého století, byly tak kvůli tomuto přesvědčení přehlíženy.

Inkvizitoři totiž nedokázali přijmout představu, že by tato rostlina mohla mít léčivé vlastnosti a blahodárné účinky, jak tvrdili její zastánci. Došlo tak k oficiálnímu stanovení trestů, které čekaly každého, kdo by peyotl měl v plánu užívat. Stanovení však nebylo omezeno jen na užívání peyotlu, ale bylo rovněž přísně zakázáno, aby

---

²⁷⁰ MORALES SARABIA, Angélica. The culture of peyote: Between divination and disease in Early Modern New Spain. In: SLATER, John, PARDO-TOMÁS, José, LÓPEZ-TERRADA Marialuz. [eds.]. *Medical Cultures in the Early Modern Spanish Empire*, s. 22.

²⁷¹ Tamtéž, s. 22-23.

²⁷² Tamtéž, s. 23.

²⁷³ SCHULTES, Richard Evans, HOFMANN, Albert. *Rostliny bohů: jejich posvátná, léčebná a halucinogenní moc*, s. 134.

jakákoli osoba, jakéhokoli postavení nebo stavu, mohla používat jakoukoli rostlinu s podobnými účinky jako peyotl, či přimět indiány nebo jiné lidi, aby je používali s podobným záměrem, jakým byl používán tento halucinogenní kaktus. Peyotl se tak stal jednou z „nejzajímavějších postav“ inkvizičních dokumentů.²⁷⁴

Je však také možné, že peyotl byl pouze používán jako záminka, kterou církev využila k tomu, aby kontrola místních kmenů byla účinnější,²⁷⁵ to se však lze dle Morales pouze domnívat. S jistotou však můžeme říct, že pověry a ďábelské názory, které peyotl zahalovaly, byly velice rozšířeny a neznaly hranic.²⁷⁶

Peyotl tak i přes své léčivé účinky, kterých domorodí obyvatelé využívali, vyvolal v Evropanech díky svým halucinogenním účinkům, interpretovaným jako dílo ďábla, potřebu pronásledování a nutnost likvidace. Je tak velmi důležitým příkladem přírodního léčiva, na které bylo díky odlišnému chápání a nepochopení způsobu využívání přírodního dění ze strany Evropanů pohlíženo jako na něco negativního, co rozhodně nelze zasadit do dosavadního smýšlení. Naprostá jinakost a cizost se opět projevila v neporozumění odlišného pohledu na svět. Evropané v té době nebyli ochotni přijmout tak kontroverzní způsob léčby, jaký peyotl představoval.²⁷⁷

---

²⁷⁴ MORALES SARABIA, Angélica. The culture of peyote: Between divination and disease in Early Modern New Spain. In: SLATER, John, PARDO-TOMÁS, José, LÓPEZ-TERRADA Marialuz. [eds.]. *Medical Cultures in the Early Modern Spanish Empire*, s. 30, 34.

²⁷⁵ Tamtéž, s. 36.

²⁷⁶ SCHULTES, Richard Evans, HOFMANN, Albert. *Rostliny bohů: jejich posvátná, léčebná a halucinogenní moc*, s. 134.

²⁷⁷ Až do roku 1760 lze v katolických textech vysledovat kritický přístup a rezervovanost Evropanů vůči tomuto kaktusu. Díky tomuto odmítavému a negativnímu postoji, který byl s peyotlem spojován, o něj začalo evropské prostředí projevovat zájem až na přelomu 18. a 19. století. První farmakologický a vědecký výzkum peyotlu započala Anna B. Neckelsová z Lareda tím, že na počátku osmdesátých let 18. století rozeslala jeho vzorky společnosti Parke, Davis and Co. a následně i výzkumníkům do Evropy. V Německu v roce 1887 začal jeho výzkum díky vědci a umělci Louisi Lewinovi, který cestoval do jihovýchodní části spojených států a obstaral si tam sušené vzorky peyotlu, ze kterých pak získal množství různých alkaloidů. Následně si od něj pár vzorků opatřil pro výzkumné účely botanik Paul Hennings z Královského botanického muzea v Berlíně. V roce 1888 byla zveřejněna zpráva o chemickém složení kaktusu a tím se inicioval další výzkum. Lewinův současník Arthur Heffler následně testoval alkaloidy získané z peyotlu a uvedl informace o meskalinu, jakožto alkaloidu, který vyvolává určité druhy symptomů. Díky tomu došlo k vědeckému zájmu o samotný meskalin a další vědecký výzkum peyotlu byl prozatím odsunut do pozadí. Následně však započal zájem o výzkum a popis účinků peyotlu jakožto drogy, například v roce 1927 vydal Lewinův kolega Kurt Beringer dílo *Der Meskalinrausch*, ve kterém se účinkům této drogy věnoval. Zájem o peyotl začali mít i antropologové, například v roce 1914 Paul Radin publikoval serii statí o peyotlových rituálech kmene Winnebago (STAFFORD, Peter. *Encyklopedie psychedelických látek*, s. 187,193-195). V roce 1923 se vypravil do Mexika, aby pátral po léčivých účincích peyotlu botanik českého původu Vojtěch Frič. Již dříve prováděl etnografické výzkumy v jižní Americe a zjistil, že domorodci používají k lékařským účelům překvašené druhy kaktusu. Vytušil, že je používají proti skleróze, srdečním poruchám a jiným problémům. Jeho dílo *O kaktech a jejich narkotických účincích* pojednává o vlastních pozorování kaktusu a zkušenostech s ním, přičemž Frič přidává i zážitky jiných osob po požití meskalinových knoflíků. Píše, že peyotl způsobuje pocit radosti

3.5.1 Zhodnocení významu peyotlu

Peyotl jakožto posvátná rostlina domorodých kmenů, představoval významnou součást jejich kulturních tradic, včetně léčebných rituálů. Byl tak využíván šamany, pokud mělo dojít k nápravě nemocného. Díky jeho užití se šaman mohl spojit s nadpřirozeným světem a uvést nemocného zpět do jeho zdravého stavu, prostřednictvím vrácení pacientovy duše zpět do jeho těla.²⁷⁸ Na tento způsob léčby Evropané nebyli zvyklí a byl jim naprosto cizí. I vzhledem k tomu došlo k nepochopení a odmítnutí těchto léčebných praktik.

Zprávy a informace o peyotlu nám poskytují díla Sahagúna, Hernándezze a Cárdenase. Sahagún v textu o peyotlu uvedl jeho popis a místo výskytu a zaměřil se na jeho halucinogenní účinky a moc, kterou využívá kmen Čičimeků, kteří ho velebí, jelikož jim dodává odhodlání a sílu. Hernández ve svém popisu peyotl interpretoval jako rostlinu teplé kvality a věnoval se jejímu léčebnému využití. Poskytl informaci, že domorodý kmen Čičimeků peyotl aplikuje při bolesti kloubů. Další rovina, kterou Hernández zmínil, se týká halucinogenních vlastností tohoto kaktusu. Popisuje, že po jeho požití mají místní schopnosti předpovídat budoucnost.

I přes existenci léčivých vlastností, kterými peyotl disponuje, na něj bylo vzhledem k jeho rozporupným účinkům a halucinogenním vlastnostem, z pohledu Evropanů názíráno jako na dílo ďábla, které jen ničí jejich snahu o šíření křesťanské víry. Peyotl byl totiž spojován s pověrami a pohanskými rituály.

Prostřednictvím inkvizičních dokumentů se tak dozvídáme o tvrdých trestech, které následovaly, pokud došlo k užívání zakázaného peyotlu. Církev totiž v roce 1620 vydala oficiální nařízení, které zakazovalo používání peyotlu, kvůli jeho ďábelské podstatě. Docházelo tak kvůli nepochopení a neznalosti účinků tohoto léčiva k jeho splynutí s kouzelnictvím a čarodějnictvím. Nicméně i přes všechny snahy o likvidaci užívání tohoto halucinogenního léčiva, se ho domorodé kmeny nevzdaly a užívaly ho tajně i nadále, jelikož byl důležitou součástí jejich kultury.

---

a snižuje potřebu jídla a pití a po požití se dostaví barevné přeludy a, že rostlina je nakyslé až celkem odporné chuti, ale je osvěžující po velké námaze. „Nejenže po ní mizí veškerá únava, ale síly se obnovují, což mohu dosvědčit z vlastní zkušenosti“, uvádí Frič. (FRÍČ, Alberto Vojtěch. *O kakttech a jejich narkotických účincích*, s. 19, 35). Účinky alkaloidů obsažených v peyotlu jsou botaniky, farmakology, psychology i antropology zkoumány dodnes (SCHULTES, Richard Evans, HOFMANN, Albert. *Rostliny bohů: jejich posvátná, léčebná a halucinogenní moc*, s. 132).

²⁷⁸ RUY SANCHEZ, ALBERTO. *Plantas sagradas*, s. 43.

Vzhledem k prvotnímu odmítnutí peyotlu a jeho zahalení do ďábelských pověr, došlo k prvnímu farmakologickému a vědeckému zájmu o něj v Evropě až v 19. století.²⁷⁹ Docházelo pak následně k jeho zkoumání, ale vzhledem k jeho halucinogenním účinkům a jeho využívání pro navození změněných stavů vědomí, je i dnes stále kontroverzním tématem.²⁸⁰ Peyotl má velmi složitou historii, vyvolal debaty v oblasti společenské, vědecké, náboženské i právní a byl tak často předmětem sporů a stával se terčem kritiky.²⁸¹ Na jeho alkaloid meskalin se vztahuje zákon o omamných látkách, avšak léčbu nemocných meskalinem je možno vykonávat, pokud dojde k jejímu schválení zdravotním úřadem. V současné době se stále zkoumají léčivé účinky alkaloidů, které jsou v peyotlu obsaženy.²⁸² Toto zkoumání je v rukou botaniků, farmakologů, psychologů i antropologů.²⁸³

Peyotl nám však slouží i jako důležitý příklad, na kterém se dá ukázat, jakým způsobem reagovala evropská populace na něco, co si nedokázala rozumně vysvětlit, co nenašla v knihách a co bylo tak odlišné a jiné, že nebylo možné to přijmout. Léčebné rituály domorodých kmenů, ve kterých se peyotl vyskytoval, byly tak rozdílné od toho, co Evropané znali a na co byli na počátku šestnáctého století zvyklí, že se velmi snadno v důsledku nepochopení uchýlovali k démonizaci přírody Nového světa a degradaci kulturní tradice, která byla v domorodém světě velice hluboce zakořeněná.

---

²⁷⁹ RÄTSCH, Christian. *Indiánské léčivé rostliny*, s. 92.

²⁸⁰ Tamtéž, s. 94.

²⁸¹ FURST, Peter T. *Halucinogeny a kultura*, s. 133-134.

²⁸² RÄTSCH, Christian. *Indiánské léčivé rostliny*, s. 93-94.

²⁸³ SCHULTES, Richard Evans, HOFMANN, Albert. *Rostliny bohů: jejich posvátná, léčebná a halucinogenní moc*, s. 132.

4 Závěr

Záměrem diplomové práce bylo poukázat na proměny evropské medicíny a vůbec širšího vědeckého diskursu, k nimž docházelo v důsledku objevení Nového světa. Díky střetu evropského prostředí s neznámým světem došlo k příklonu k empirickému zkoumání, jelikož dosavadní poznatky nepodávaly o nových podnětech informace.

Současně docházelo k odhalení mnoha pomýlení autoritativních textů. I přes tuto skutečnost řada autorů stále preferovala využívání dosavadních teorií a znalostí. V renesanční epoše není tento zdánlivě paradoxní přístup ničím ojedinělým. Sítila snaha po aktivním poznávání světa prostřednictvím vlastní zkušenosti, avšak současně se stále využívalo autoritativních textů jako teoretického referenčního rámce.

Nově objevená území pro evropský svět představovala intelektuální i materiální obohacení, včetně rozšíření evropské léčebné praxe o řadu amerických léčivých produktů. Vzhledem k tomu, že tyto léčivé plodiny byly něčím novým, ve starověkých a středověkých textech nezaznamenaným, bylo nutné je zkoumat prostřednictvím vlastního bádání a zkušenosti. Lékaři tak ve svých botanických zahradách pěstovali nové druhy rostlin, jež si obstarali a zkoumali jejich léčivé účinky.

Při zkoumání přírodního bohatství Nového světa byl v evropském prostředí kladen důraz na jeho pragmatičnost a účelovost. V domorodém světě byly posvátné rostliny chápány jako božské a proto uctívané, jelikož šamanům poskytovaly možnost propojení s nadpřirozeným světem. Jejich využívání bylo doprovázeno léčebnými rituály a magickými kulty. Evropané však odmítali přijmout významy, které posvátné rostliny měly v domorodém světě. Následně tak docházelo pouze k praktickému využívání jejich léčivých účinků a odhlédnutí od dalších významů, které byly těmto rostlinám přiděleny domorodými kmeny v jejich původním prostředí.

Vzhledem k nepochopení mnoha aspektů domorodé kultury, docházelo po rajském vyobrazení přírody Nového světa ze strany jeho prvních objevitelů (Kolumbus, Vespucci) k následné démonizaci a odmítání řady léčivých přírodních produktů. Přesto se v řadě případů podařilo překonat prvotní negativní dojem či strach, který Evropané z některých aspektů domorodé kultury měli a přijali mnoho léčivých plodin, které jim poskytly možnosti léčby řady onemocnění. Například guajak byl v raně novověké epoše interpretován jako skutečný dar od Boha, jelikož byl schopen utlumit účinky

onemocnění syfilis, na jejíž léčbu se do té doby užívala rtuť, která způsobovala velmi bolestivé vedlejší účinky. Guajak začal být okamžitě velmi oblíbeným a rozšířeným léčivem.

Velkým přínosem pro evropské prostředí bylo přijetí tabáku a jeho léčivých účinků. Stejně jako v domorodém světě, byl tabák i v Evropě v raně novověké epoše používán jako „všelék“. Bylo ho užíváno na řadu onemocnění a zdravotních problémů. Debata o tabáku se posléze přesunula i do oblasti sociální a náboženské. Stával se tak mnohdy terčem kritiky a získával negativní konotace. Dodnes je poněkud kontroverzním tématem vzhledem k jeho návykové látce nikotinu.

Pokud se ale někde výrazně projevila démonická interpretace přírodních produktů nově objevených území ze strany Evropanů, bylo to v případě peyotlu. Peyotl byl v domorodém světě velmi důležitou posvátnou rostlinou, která byla součástí značně rozšířeného kultu. Peyotl byl při léčebných rituálech využíván jako velice cenné léčivo. I přesto, že se evropští lékaři (Sahagún, Hernández, Cárdenas) zabývali léčivými vlastnostmi tohoto léčiva ve svých spisech, bylo na tento kaktus evropským duchovenstvem pohlíženo jako na dílo ďábla, které je nutno vymýtit.

Díky případu s peyotlem se dá poukázat na to, jakým způsobem tehdy reagovala evropská populace na něco, co pro ni bylo nové, odlišné a co nedokázala racionálně pochopit. Následně tak docházelo k demonizaci přírody Nového světa ze strany Evropanů a zákazům užívání peyotlu, jelikož nebyli ochotni přijmout něco tak naprosto odlišného od jejich smýšlení. Halucinogenní vlastnosti, které jsou s peyotlem spjaty, zapříčinily naprostou ignoraci léčebných vlastností, kterými peyotl disponuje. Rozdíly v sociokulturní a religiózní oblasti, které mezi Evropou a Nově objeveným světem existovaly, se v tomto případě zásadně projeví. Peyotl si tak musel na evropský zájem ze strany badatelů počkat, a dokonce i dnes je chápán jako kontroverzní téma, diskuse je však otevřena a jeho výzkum stále trvá. Jeho zkoumání je v rukou botaniků, farmakologů, psychologů i antropologů.

Novému světu Evropa vděčí za mnohá bohatství, Monardes uvedl, že tím nejdůležitějším je však obrovský přínos léčivých přírodních produktů. Díky zkoumání nových léčivých přírodnin se Evropané museli uchýlit k empirickému pozorování a pokusům, jelikož autoritativní texty, které doposud poskytovaly odpovědi, nebyly již schopny sloužit jako hlavní zdroj poznatků. Znalosti o nových rostlinách kolovaly mezi

vědci Evropou, čímž došlo k vytvoření nového systému kooperace a bohatých informačních sítí. Objevení Nového světa tak přispělo ke konstituování empiricky budované vědy, která v novověké epoše začala dominovat.

5 Zdroje:

5.1 Prameny:

- ACOSTA, José. de. *Historia natural y moral de las Indias: en que se tratan las cosas notables del cielo, y elementos, metales, plantas y animales dellas y los ritos y ceremonias, leyes y gouierno y guerras de los Indios*. Barcelona, 1591.
- BACON, Francis. *Nové organon*. Praha: Svoboda, 1974.
- CÁRDENAS, Juan. *Problemas y secretos maravillosos de las Indias*. Mexico, 1913.
- COLÓN, Cristóbal. Primer viaje. In: Navarrete, Martín Fernández de. [ed.]. *Viajes de Cristóbal Colón*. Madrid, 1922.
- CORTÉS, Hernán. *Dopisy: druhý a třetí dopis o dobytí Tenochtitlánu*. Překlad Eva Mánková a Oldřich Kašpar. Praha: Argo, 2000. Capricorn; sv. 3. ISBN 80-7203-213-5.
- FARFÁN, Agustín Fray. *Tratado breve de medicina y de todas las enfermedades que a cada passo se ofrecen*. Mexico, 1610.
- HERNÁNDEZ, Francisco. *Antigüedades de la Nueva España*. Madrid: Historia 16, 1986.
- HERNÁNDEZ, Francisco. Universidad Nacional Autónoma de México. [ed]. Obras completas de Francisco Hernández. [online]. 2015. [27. 2. 2019]. Dostupné z: [http://www.franciscohernandez.unam.mx/tomos/03 TOMO/tomo003_18/tomo003_018_071.html](http://www.franciscohernandez.unam.mx/tomos/03_TOMO/tomo003_18/tomo003_018_071.html).
- HERNÁNDEZ, Francisco. Universidad Nacional Autónoma de México. [ed]. Obras completas de Francisco Hernández. [online]. 2015. [2. 3. 2019]. Dostupné z: [http://www.franciscohernandez.unam.mx/tomos/03 TOMO/tomo003_15/tomo003_015_025.html](http://www.franciscohernandez.unam.mx/tomos/03_TOMO/tomo003_15/tomo003_015_025.html)
- JAKUB I. STUART, král Anglie. Counterblast to Tobacco [online], c2002 [cit. 2019–3–1] ; <http://www.laits.utexas.edu/poltheory/james/blaste/blaste.html>.
- MONARDES, Nicolás. *Primera y segunda y tercera partes de la Historia medicinal, de las cosas que se traen de nuestras Indias Occidentales, que siruen en Medicina*. Sevilla, 1580.
- PARACELSUS. *Filosofie okultní*. Praha: Trigon, 1990. ISBN 80-85320-05-3.
- SAHAGÚN, Bernardino. *Historia general de las cosas de nueva España*. Mexico, 1938.
- VESPUCCI, Amerigo. *Mundus novus: letter to Lorenzo Pietro di Medici*. Priceton: Pricenton University Press, 1916.

5.2 Sekundární:

BALL, Philip. *Ďáblův doktor: Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*. 1. vyd. Praha: Academia, 2009. Galileo; sv. 26. ISBN 978-80-200-1676-8.

BARRERA-OSORIO, Antonio. *Experiencing nature: the Spanish American empire and the early scientific revolution*. University of Texas Press, 2006. ISBN 978-0-292-72594-2.

BARTOŠ, Lubomír. *Dějiny a kultura Španělska*. 2. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1998. ISBN 80-210-1968-9.

BURKE, Peter. *Společnost a vědění. Od Gutenberga k Diderotovi*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2007. Limes. ISBN 978-80-246-1319-2.

CARRASCO, David. *Náboženství Mezoameriky: kosmovize a obřadní centra*. Překlad Kateřina Březinová a Jana Zvěřinová. V českém jazyce. 2. vyd. Praha: Prostor, 1999. Náboženské tradice světa; 6. Obzor; sv. 13. ISBN 80-85190-97-4.

CASH, Philip. "NEW WORLD MEDICINE." *Pharmacy in History*, vol. 30, no. 1, 1988, pp. 52–53.

ČERNÁ, Jana, ČERMÁKOVÁ, Lucie. Naked in the Old and the New World: Differences and Analogies in Descriptions of European and American herbae nudaie in the Sixteenth Century. *JOURNAL OF THE HISTORY OF BIOLOGY*, 2017, roč. 50, č. 145, s. 1-38. ISSN: 0022-5010

ČERNÁ, Jana. *Dál a dál za Herkulovy sloupy: přírodní tajemství Nového světa a španělská renesanční filosofie a věda*. 1. vyd. V Praze: Stanislav Juhaňák - Triton, 2016. ISBN 978-80-7553-121-6.

ČERNÁ, Jana. Iberské kořeny vědecké revoluce? Nový svět, idea kooperace a proměny raně novověkých epistemologických modelů. *Teorie vědy. Theory of Science*, 2013, roč. 35, č. 3, s. 443-465. ISSN: 1210-0250

ČERNÁ, Jana. *Očitá svědectví: Španělsko, Nový svět a změna vědeckého komunikačního paradigmatu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2012. ISBN 978-80-7465-064-2.

ČERNÁ, Jana. Problémy interpretace renesančního vědění: empirie vs. tradice v renesanční kultuře. In: *Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni*. 2012, č. 1, s. 14-39. ISSN 1802-0364.

DAVENPORT, Harbert, and WELLS, Joseph K. "THE FIRST EUROPEANS IN TEXAS, 1528-1536 I." *The Southwestern Historical Quarterly*, vol. 22, no. 2, 1918, pp. 111–142.

- DEBUS, Allan. *Man And Nature in the Renaissance*. Cambridge University Press. 1978. ISBN-10: 0521293286.
- DEL POZO, Efrén C. Valor médico y documental del manuscrito. In: DELA CRUZ, Martín [ed.]. *Libellus de medicinalibus indorum herbis ; manuscrito azteca de 1552, según traducción latina de Juan Badiano. Versión española con estudios y comentarios por diversos autores*. México, Instituto Mexicano del Seguro Social, 1964. ISBN 968-16-3607-4.
- ESTES, J. Worth. "The European Reception of the First Drugs from the New World." *Pharmacy in History*, vol. 37, no. 1, 1995, pp. 3–23.
- FIALOVÁ, Lydie, ed., KOUBA, Petr, ed. a ŠPAČEK, Martin, ed. *Medicína v kontextu západního myšlení*. Praha: Galén, 2008. ISBN 978-80-7262-513-0.
- FLOSS, Pavel. *Proměny vědění*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1987. ABC marxismu-leninismu. Prameny; sv. 61. ISBN 23-015-87.
- FRIČ, Alberto Vojtěch. *O kaktech a jejich narkotických účincích*. Editorka Yvonna FRIČOVÁ. Praha: Titanic, 2015. ISBN 9788086652566.
- FURST, Peter T. *Halucinogeny a kultura*. Překlad Alexandr Neuman. Praha: Maťa, 1996. Nové trendy; sv. 1. ISBN 80-85905-20-5.
- GARIN, Eugenio, ed. *Renesanční člověk a jeho svět*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2003. ISBN 80-7021-653-0.
- GILMAN, Sander L. a ZHOU, Xun. *Smoke: A Global History of Smoking*. Reaktion Books, 2004. ISBN 1861892004.
- GRAFTON, Anthony, SIRAIŠI, Nancy G., SHELFORD, April. *New worlds, ancient texts: the power of tradition and the shock of discovery*. Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press, 1992. x, ISBN 0-674-61875-0.
- GREENBLATT, Stephen. *Podivuhodná vlastnictví: záznaky Nového světa*. Praha: Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0861-8.
- HARRISON, Peter. *The bible, Protestantism and the Rise of Natural Science*. Cambridge University Press, 1998. ISBN 978-0521591966.
- HERNÁNDEZ-ESTEVE, Esteban. *The Accounting Historians Journal*, vol. 25, no. 1, 1998, pp. 163–166.
- KAŠPAR, Oldřich. *Zámořské objevy 15. a 16. století a jejich ohlas v českých zemích = Descubrimientos de ultramar en los siglos 15 y 16 u su repercusión en los países Bohémicos*. [Pardubice]: Kora ve spolupráci s AZ servis, 1992. ISBN 80-901092-5-X.
- KRISTELLER, Paul Oskar. "Studies on Renaissance Humanism During the Last Twenty Years." *Studies in the Renaissance*, vol. 9, 1962, pp. 7–30.

LADERO QUESADA, Miguel Ángel, KASL, Jiří. *Španělsko katolických králů*. 1. vyd. Brno: L. Marek, 2003. ISBN 80-86263-44-4.

LEÓN-PORTILLA, Miguel. *Aztécká filosofie: myšlení Nahuů na základě původních pramenů*. Překlad Eva Mánková. 1. vyd. Praha: Argo, 2002. Capricorn; sv. 9. ISBN 80-7203-461-8.

LEVY, I. Robert. *Essays in the History of Medicine*. Sam Sapozhnik Publisher, 2018. ISBN 9781387797264.

MORALES SARABIA, Angélica, PARDO-TOMÁS, José, SÁNCHEZ MENCHERO, Mauricio [eds.]. *De la circulación del conocimiento a la inducción de la ignorancia. Culturas médicas transatlánticas (siglos XVI y XVII)*. CEIICH-UNAM, Centro de Estudios Filosóficos, Políticos y Sociales Vicente Lombardo Toledano, 2017. ISBN 978-607-466-094-4.

NEJESCHLEBA, Tomáš. *Kapitoly z renesanční filosofie*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2014. ISBN 978-80-7325-350-9.

OGILVIE, Brian. W. *The science of Describing*. Chicago: University of Chicago Press, 2006. ISBN. 0226620883.

PARDO-TOMÁS, José, *Un lugar para la ciencia: escenarios de práctica científica en la sociedad Ispana del siglo XVI*. Fundación Canaria Orotava de Historia de la Ciencia, 2006. ISBN 8461105273.

PARDO-TOMÁS, José, LÓPEZ-TERRADA Maríaluz. *Las primeras noticias sobre plantas americanas en las relaciones de viajes y crónicas de Indias (1493-1553)*. Valencia : Instituto de Estudios Documentales e Históricos sobre la Ciencia, Universitat de València, C.S.I.C., 1993. ISBN 84-370-1177-9.

PARK, Katharine, DASTON, Lorraine. *The Cambridge History of Science: Volume 3, Early Modern Science*. 1. vyd. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. ISBN 0521572444.

PORTER, Roy, ed. *The Cambridge illustrated history of medicine*. 1st publ. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. Cambridge illustrated history. ISBN 0-521-44211-7.

PORTER, Roy. *Dějiny medicíny: od starověku po současnost*. Překlad Jaroslav Hořejší. V českém jazyce. 2. vyd. Praha: Prostor, 2013. Obzor; sv. 82. ISBN 978-80-7260-287-2.

RÄTSCH, Christian. *Indiánské léčivé rostliny*. 1. vyd. Praha: Volvox Globator, 2000. Mandragora; sv. 5. ISBN 80-7207-349-4.

RUY SANCHEZ, ALBERTO. *Plantas sagradas*. Artes de México, 2018. ISBN 978-6074612479.

- SCHULTES, Richard Evans, HOFMANN, Albert. *Rostliny bohů: jejich posvátná, léčebná a halucinogenní moc*. Překlad Martin Šilar. 1. vyd. Praha: Volvox Globator, 1996. Belladonna; 1. ISBN 80-86013-04-9.
- SIRAISSI, Nancy G. *History, medicine, and the traditions of Renaissance leasings*. University of Michigan Press. 2007. ISBN 978-0472116027.
- SLATER, John; LÓPEZ Terrada, Maríaluz; PARDO-TOMÁS, José. *Medical Cultures in the Early Modern Spanish Empire*. Ashgate Publishing Company, 2014. ISBN 9781472428134.
- STAFFORD, Peter. *Encyklopedie psychedelických látek*. Překlad Hynek Čáp. 1. vyd. Praha: Volvox Globator, 1997. Labyrint; sv. 3. ISBN 80-7207-057-6.
- ŠPELDA, Daniel. *Pravda - dcera času: o původu ideje pokroku poznání*. 1. vyd. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2015. Hermés; sv. 11. ISBN 978-80-7465-193-9.
- TODOROV, Tzvetan. *Dobytí Ameriky: problém druhého*. Překlad Kateřina Lukešová. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1996. Souvislosti; sv. 6. ISBN 80-204-0582-8.
- VIESCA TREVIÑO, Carlos. *Medicina Prehispanica de Mexico*. Panorama Pub. Co. ,October 1, 1997. ISBN 9789683803146.
- VIESCA TREVIÑO, Carlos, MARTÍNEZ CORTÉS, Fernando. 1990. Plantas medicinales americanas. Su injerto en la medicina hipocrática. *Medicina novohispana. Siglo XVI*, s. 175-201. México, Academia Nacional de Medicina y UNAM.
- WEAR, Andrew, FRENCH, Roger Kenneth, LONIE, Iain M. *The Medical Renaissance of the Sixteenth Century*. Cambridge University Press, 1985. ISBN 0521301122.

6 Resumé

The theme of my diploma thesis is "The Influence of the Discovery of the New World on the Changes of the European Medicine and Materia Medica". The attention is focused on the changes in the area of medicine and also on consequences of the discovery of the New World that reflected into larger scientific sphere of the early modern science. The intention of my diploma thesis is to explain how the renaissance and early modern European medical practice changed and enriched itself in the context of the discovery of new natural medicinal products of the New World.

The first part of my work deals with a conflict of the experience with the tradition which occurred as a consequence of the New World discovery. In the context of the examination of new plants it was primarily necessary to use the experience as a way of cognition because the authoritative texts that had been the main source of knowledge till that time did not provide any information about these new phenomena. Exotic natural medicines were researched in botanical gardens, for example by Nicolás Monardes, a doctor of Seville, who wrote an influential work about them „*Primera y segunda y tercera partes de la Historia medicinal, de las cosas que se traen de nuestras Indias Occidentales, que siruen en Medicina*“.

The second part of my thesis is focused on enriching the European therapeutic practice with the New World natural products. The attention is focused on using the medicinal plants by the indigenous inhabitants of the newly discovered areas. The medicinal plants analyzed in the work fall into a group of sacred plants that were worshiped by the indigenous tribes and are subject to deification.

Three selected medicinal plants which have been adopted in different ways in the European environment are analyzed. The first is the guaiacum which was quickly adopted and spread across Europe. It was a remedy that provided a new way to treat the deadly syphilis disease and was therefore considered a very valuable medicine because it replaced the treatment of this disease with mercury which had terrible side effects. Another analyzed plant is tobacco which was seen as the panacea in the indigenous world. It was chosen mainly because of a great debate it provoked in Europe and also because it still is a very controversial topic today. The last plant I deal with in detail in my work is peyote which was seen by the Europeans very critically in the early modern

era, its effects were demonized by Europeans mainly because of its hallucinatory characteristics that the Europeans could not accept.

Discovering the New World provided the wealth (both material and intellectual) to Europe. And one of the areas that benefited very much from the discovery of the new territories was the medical area as the range of medicines in the European environment extended.

7 Obrazová příloha

1. Sevilla jako brána do Nového světa

2. První mapa Nového světa od Juana de la Cosy

3. Socha boha Xochipiliho de Tlalmanalca

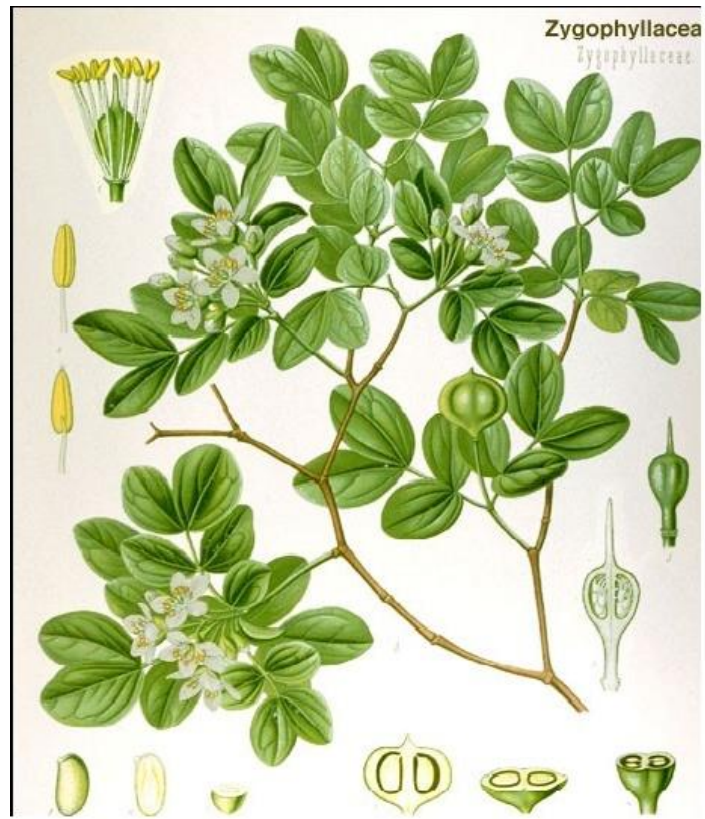

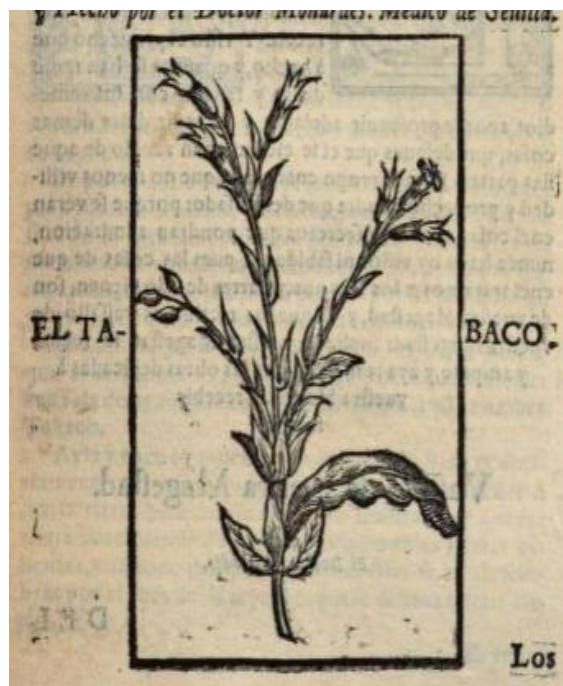
4. Květy vyobrazené na soše boha Xochipiliho de Tlalmanalca

5. Vyobrazení draka v plodu dračího ovoce v Monardově díle

6. Guajak léčivý

7. Monardův tabák

8. Vyobrazení kouření tabáku domorodci

Peyotl, podle Hernandezze, 1651

9. Peyotl u Hernándeze

10. Peyotl

11. Peyotl

8 Zdroje obrazových příloh

1. Sevilla jako brána do Nového světa, zdroj: A. Sánchez Coello, Vista de Sevilla, 1590. Museo de América. Dostupné z: <http://www.culturaydeporte.gob.es/museodeamerica/el-museo.html>.
2. První mapa Nového světa od Juana de la Cosa, zdroj: Facsimilefinder. [online]. Map of Juan de la Cosa. [cit. 16. 4.2019]. Dostupné z: <https://www.facsimilefinder.com/facsimiles/map-of-juan-de-la-cosa-facsimile?fbclid=IwAR3o5CX2LpBx8PUiBkqN4zd9OD6lX0L49C8ovHOPgEoBnxcMGLjF4KlrEck>.
3. Socha boha Xochipiliho de Tlalmanalca, zdroj: RUY SANCHEZ, ALBERTO. *Plantas sagradas*, s. 18.
4. Květy vyobrazené na soše boha Xochipiliho de Tlalmanalca, zdroj: SCHULTES, Richard Evans, HOFMANN, Albert. *Rostliny bohů: jejich posvátná, léčebná a halucinogenní moc*, s. 62.
5. Vyobrazení draka v plodu dračího ovoce v Monardově díle, zdroj: MONARDES, Nicolás. *Primera y segunda y tercera partes de la Historia medicinal...*, 64r.
6. Guajak léčivý, zdroj: Botanicus PH. Guajak léčivý. [online]. [cit. 3.3.2019]. Dostupné z: http://www.biotox.cz/botanicus/index.php?id=bph_0025.
7. Monardův tabák, zdroj: MONARDES, Nicolás. *Primera y segunda y tercera partes de la Historia medicinal...*, 31r.
8. Vyobrazení kouření tabáku domorodci, zdroj: RUY SANCHEZ, ALBERTO. *Plantas sagradas*, s. 10.
9. Peyotl u Hernándezze, zdroj: RÄTSCH, Christian. *Indiánské léčivé rostliny*, s. 90.
10. Peyotl, zdroj: RUY SANCHEZ, ALBERTO. *Plantas sagradas*, s. 38.
11. Peyotl, zdroj: RUY SANCHEZ, ALBERTO. *Plantas sagradas*, s. 38.